

LOOMING

AUGUST 1966

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

8

I. Malin

Jaan Saul (Õli) 1953

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

8 AUGUST 1966

NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi avaldus

ietnam — see sõna püsib praegu ajakirjade ja ajalehtede veergudel, ta kõlab eetris kõikides keeltes, toob inimestele kõigis maailmajagudes südamesse ängistuse, valu ja viha. Vietnam on saanud mehisuse sümboliks, ta sümboliseerib au ja vankumatut tahet võitluses rahvusliku sõltumatuse

ja vabaduse eest.

USA imperialistliku agressiooni vastu võitlevale kangelaslikule vietnami rahvale kuulub kogu progressiivse inimkonna poolehoid. Rahvaste viha ja nõrdimuse on esile kutsunud ameerika militaristide ebainimlikud roimad Lõuna-Vietnami pinnal ning piraatlikud pommirünnakud Vietnami Demokraatliku Vabariigi linnadele ja küladele.

Nõukogude kirjanikud taunivad resoluutselt ameerika agressorite uut barbaarset akti — pommirünnakuid Hanoi ja Haifoni eeslinnadele — ning nõuavad kategooriliselt, et tehtaks lõpp Vietnami Demokraatliku Vabariigi linnade ja külade bandiitlikule ründamisele, lõpetataks räpane sõda Lõuna-Vietnami ja viidaks Vietnami pinnalt ära Ameerika väed viimase sõdurini.

Me pöördume kõigi maade ausate kirjanike poole üleskutsega astuda välja inimsuse ja õigluse kaitseks, ühendada oma jõupingutused selle barbaarse sõja lõpetamiseks, mis edasise eskalatsiooni korral ähvardab muutuda kontinentidevaheliseks tulekahjaks. Kunstniku südametunnistus ei saa vaikida ajal, mil USA egoistlikel eesmärkidel valatakse meeste, naiste ja laste verd!

Meie vennad, vietnami kirjanikud — nendel teie kodumaale nii rasketel päevadel oleme meie, nõukogude kirjanikud, teie kõrval. Nõukogude kirjanike hääl kostab vietnami rahvale solidaarsuse avaldamise miitingutel ja koosolekutel tehasetsehhides ja ülikooliauditooriumides, maaclubides ja pioneeride paleedes. Südameverega on kirjutatud meie värvid ja olukirjeldused teie paljukannatanud maast, teie sangarlikust ja mehisest rahvast. Me tugevdame edaspidigi väsimatult meie vennalikkude võitlussõprust.

Vietnami õiglane üritus saavutab võidu!

Küsi eneselt tähtede all lamades

Palomareses ei lõhkenud
40 megatonni tänu juhusele.

Suur üksiolek
Suur kõigeaolek

Küsi eneselt tähtede all lamades

Kas kõige vähem kurjust on headus?
Või kas kõige vähem headust on kurjus?

Ja ütle siis miks sa küsid nii rumalalt

On headus
Ja on kurjus
Ja kõik muu on enesepettus

* *
*

Emake-maa sinu all on vait ega liigata
ei kunagi
ei millegi peale
Kõikjal pool taevast pea kohal
ei tõusta ei kukkuda kuhugi
Suur üksiolek kõigega

* *
*

Maa
õhupantseris ilmaruumilaev
mäletad sa oma stardipaika?
5 4 3 2 1 start
Ja läks lahti magmamasside kobrutusest
mürisevaist pilvedest auravaist ookeanidest
sinu ehituskivini
laevnik

Kas oled see sina kes rooli asus?
Või oled sinagi veel ehituskivi?

* *
*

Mandrid ujuvad millelgi
Millel mu jumal?
Ei tunne sa oma laeva laevnik
Võib-olla on kusagil lekk
ja sina tantsid sellel sõjatantsu?

* *
*

Küsi eneselt tähtede all lamades
kisendavalt suures üksiolemises
kõigi teiste hulgas:
Kuidas saan mina vastutada omanäoliste eest?

*(40 megatonni ei lõhkenud
tänu juhusele)*

«Sõda toob kaasa suure hävingu
aga inimkond jääb»
ütles üks riigimees

*(40 megatonni ei lõhkenud
tänu juhusele)*

Poole miljoni aasta eest
ei olnud inimkonda

*(40 megatonni ei lõhkenud
tänu juhusele)*

Ja saurused olevat saanud otsa
oma üle määrase suuruse tõttu

Ainult üle jõu
ainult üle jõu
saad sina vastutada omanäoliste eest!

* *
*

Õeldakse
Elul olevat tuhandeid nägusid:
mets mis lainetab kui meri
(raiume maha — jääb maasikaraiesmik)

meri mis on elusroheline kui mets
(katame õliga — jääb ka õlita laike)
hiiglaslik põdrapõrnikas kui tank
(astume katki — ega ta ainuke ole)
tilluke tank lagedal higistavad inimesed
kõhus
(tavalised — teeme uued kui vaja)
jne. jne.

Ära unusta
Elul on ainult üks nägu
seesama tuttav ümar sinakasroheline
kelle skulptuurportree kooliajast peale
seisab su kapi otsas
Ära unusta
Elul on ainult üks nägu
Aga Surmal polegi nägu
Tema on Surm
oma näotuse tõttu

Ja kosmoses hingepalveid ei tunta
Küll aga asteroide

* *
*

Küsi eneselt tähtede all lamades
Küsi
eneselt
tähtede
all
lamades!

Tamaara unistab¹

1

Il lõgisesid mõrdisegistid. Mõneks hetkeks jäi vaikseks, siis kuuldus isekallutaja mootori turtsatusi ja pärast seda algas lõgin uuesti. Isekallutaja aga taarus peaaegu telgedeni poris ja lobjakas värava poole, millel oli plekist silt: «Ehitusvalitsuse tsentraalne mõrdisõlm». Bensiiiniving

hajus kevadisse õhku.

Allpool oli veel plakat: «Tuleohutuse eest vastutab seltsimees Vasjukov». Kuid seesama Vasjukov oli juba tunamullu joomise pärast omal soovil lahkunud.

Tamaara töö oli tehtud. Õigupoolest kogu see päevatöö vältas vaid veerand tundi: hommikul kell kaheksa võttis ta hargilt telefonitoru, valis meie jaoskonna numbri ja siristas oma õrna häälega: «Seltsimees Toonesep, kas te segu vajate?» Kui ma siis teatasin, et ei vaja, laskis ta kuuldavale ohke ja riputas taas toru hargile.

Kui ma oleksin vastanud, et vajan, seisaks ta segistite kõrval nagu vahisõdur, ja iga isekallutaja, mis koorma kätte saab, suunataks minu objektile, olgu siis teistel objektidel kas või veeuputus. Sest sellepärast ta sinna segusõlme valvesse pandigi.

Möödunud aastal oli mul au ehitada tööstushoonet, mis oli seotud suurkeemiaga ja mille tiitelnimekirjad kandsid Moskva pitsereid — nii tähtsaks peeti seda objekti. Moskvast käis meid ergutamas aseminister isiklikult ja miskipärast jätsin talle päris soodsa mulje. Need olid mõnused päevad. Õppisin siis tundma, mida tähendab tööõõm, sest kui tavalisel objektil pead kirjutama kümme nõudmist, enne kui mõne pulgakese kätte saad, piisas siin vaid paarist sõnast. Aseministri autoriteedi ees avanesid kõigi varustusbaaside uksed.

Ütlesin ükskord, et segu saabub objektile hilinemisega ja mehed kaotavad kallist tööaega. Aseminister otsustas: segusõlme juurde määratagu eriülesandega tehnik-dispetšer. Tehnik-dispetšer hoolitsegu selle

¹ Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1966. a. novellivõistlusel II auhinna saanud töö.

eest, et kõigepealt saab segu minu objekt ja alles siis teised. Tavalisest dispetšerist ilmselt ei piisa, sest võib juhtuda, et mõni pudrupea ei oska eraldada betooni mördist ja tsemendisegu lubjasegust. Sellepärast siis aseminister arvaski, et parem ikka tehnik-dispetšer.

Meie valik langes Tamaarale, sest Tamaara ei ole pudrupea, ei aja mörti ja betooni segamini, oskab arvelaual klõpsutada ja materjalide aruannet koostada. Pealegi on ta väike ja habras, labidatöö ei ole talle kontimööda. Tamaara muidugi nõustus. Andis vatikuue ja kummisääririkud lattu ning hakkas liikuma beežis mantlis ja valgetes botikutes. Ei hoolinud sellestki, et segistiteruumis hõljus tsemenditolm ja töömehed ta arvel kahtlase väärtusega nalja heitsid.

Keemiatsehhi andsime õigeaegselt ekspluatatsioonile. Saime kõvad preemiad, pühitsesime, pummeldasime, rullisime veidi kulmusid ja alles nädala pärast hakkas jaoskonna elu jälle tavalist rada tammuma. Õiget tööd mul tookord enam ei olnudki, ootasin päeva, millal saavad uue objekti vundamentide joonised. Ootasin kogu talve. Tamaara aga helistas igal hommikul: «Seltsimees Toonesep, kas te vajate segu?» Sest see oli tema kui tehnik-dispetšeri ülesanne. Muid ülesandeid tal ei olnud ega tohtinudki olla — aseminister oli ära keelanud. Ei teinud meist keegi sellest erilist probleemi, sest selleks on olemas targemad pead. Näiteks need, kelle vaimusünitus on koosseisude distsipliin kogu tema ranguses ja kõigutamatuses. Eks nemad teavad meie vajadusi paremini. Võib-olla varsti avastatakse, et tehnik-dispetšer Tamaara on meie jaoks üleliigne luksus. Küllap me ta siis vahipostilt maha võtame!

Praegu aga seisku Tamaara vaprasti edasi! Mis sellestki, et mul praegu objekti ei ole! Mul on olemas sõbrad: Roone, Roosla, Tarassenko, kellele need suurkeemia-segukoormad marjaks ära kuluvad. Vahel teevad välja lõunasöögi ja väikese konjaki, vahel annan niisama — olenevalt sellest, kuidas tuju. Teised jaoskonnad kadestavad, söimavad, sülitavad — minugipärast. Ladugu nad müüre kas või lume ja saepuruga! Sest elu on võitlus ja võidab see, kes on leidlikum. Iseasi oleks ehk, kui me vajaksime segu isiklikuks otstarbeks. Ühesõnaga: kui elule vaadata töödejuhataja pilguga, siis ei leidu ainsatki moraaliireeglit, mis peaks meid takistama Tamaarat kasutamast meie jaoskonna üldiseks hüvanguks.

Mördisegistid lõgisesid ikka endistviisi. Tamaara oli sellega harjunud ja see ei häirinud teda. Tolmuse ja hämara ruumi põrandale oli tekkinud päikeselaik. Tamaara teadis, et veidi enne keskpäeva ilmub päikeselaik ka tema keldrituppa, et umbes tunni pärast jälle kaduda. Õhtul aga, kui Tamaara on väikese Serjoža lastesõimest koju toonud, võib näha vaid kahvatut roosakat peegeldust vastasmaja akendest.

Hea on mõelda, et varsti tuleb jälle suvi. Serjoža saab siis rohkem

päikest ja muutub jumekamaks. Lastesõime varustatakse lehtsalati ja värsked tomatiga. Tamaara läheb turule, ostab värsked kurke ja musta sõstra lehti ning hakkab kurke hapendama. Peaks vaid kuskilt tunni saama! Töödejuhatajad aitaksid tal siis tunni koju viia.

Üldse on nad head ja abivalmis poisid, need jaoskonna töödejuhatajad. Palgapäeval ostavad Tamaarale šokolaadi ja talvel muretsevad kütet. Möödunud aastal varastati Tamaaral rahakott — ametiühingukomitee andis toetust, ilma et Tamaara oleks öieti küsinudki. Laudsepatöökojas tehti Serjoža jaoks kelk. Roone saatis pottsepa, kes pliidi ära parandas. Tarassenko asendas läbikõdunenud põrandalaua uuega ja õlitas ära uksehinged. — Südagi läks neist väikestest teenetest kergemaks. Tekkis tunne, et elad heade inimeste hulgas.

Lõbus ja sõbralik oli ka Vasja — siis, kui ta veel Tamaara juures elas ja juhtus parajasti heas tujus olema. Rõske keldrituba, kuhu päikegi ei ulatunud, võttis temalt sõbralikkuse. Tamaara ei süüdistas Vasjat — on ju üldiselt teada, et mehed ja lillekesed vajavad päikest, õhku ja hella hooldamist. Pigem süüdistab ta iseennast, et nii vähe suutis õrnale olevusele hüvesid pakkuda. Õrn oli see Vasja, vaatamata oma üheksakümne-kilogrammisele kehakaalule ja vereköllusest hõõgivatele kõrvalestadele. Ei talunud ta avar hing keldri mikrokliimat, ihkas sinna, kus on rohkem valgust ja vabadust. Sinna, kus on vähem kohustusi. Mured ja kohustused lämmatasid armastuse. Sündis Serjoža ja kohustuste koorem aina kasvas. Ei tohtinud taas suitsetada, ei ta saanud televiisorit vaadata, ei isegi sõpru külla kutsuda. Muutus süngeks ja kärsituks, tuli hilja koju ja tülitseis Tamaaraga. Teda ärritas isegi see, et Tamaara sõnagi vastu ei lausunud. Lõpuks läks hoopis ära ega tulnudki tagasi.

Tamaara aga ootab ja armastab endistviisi. Üksinda on elu sünge ja Serjožale on isa vaja. Sellepärast siis Tamaara ootabki.

Klappisime Roonega kahe peale pooliku. Mina lihtsalt igavuse pärast, Roone sellepärast, et sai oma materjalide aruandega õnnelikult maha ja ülekulud kinnitati ära. Läksime siis oma pudeliga segusõlme, sest seal käivad ülemused harva ja just ülemusi me praegu ei vajanud. Teisele korrusele viib hõõveldamata laudadest trepp. Roone ronis ees ja mina tema järel. Nii me siis olimegi ohutus kohas. Tamaarat me ei kartnud, sest tema ei ole keelekandja. Ei saa tema õilis hing hakkama sellise alatusega.

«Seltsimees Toonesep, täna te jälle ei vajanud segu?» küsis Tamaara.

«Nii see on, Tamaara! Mul ei ole praegu ühtegi müürimeest. Ekskaator kaevab süvendit.»

«Ega te vist hommegi vaja?»

«Ei, ka homme mitte.»

«Kuid seltsimees Roone? Ehk vajab tema homme segu?»

«Minu juures töötavad praegu torujürid,» vastas Roone. «Mida teeb üks torujüri seguga?»

Tamaara ohkas. «Siis... siis on asjad halvasti. Keegi ei vaja enam segu.»

«Miks see sind ohkama paneb, et meie ei vaja segu?» uudistasin mina.

Roone hakkas pudelikorki lahti urgitsema ja Tamaara tõi teeklaasi. Siis pihtis:

«Kui keegi enam segu ei vaja, tullakse järeldusele, et minu ametikoht on üleliigne. Saadavad mind jälle põrandaid pesema ja telliseid virnastama. Nii nagu varemgi. Kas ma tõesti kõlban ainult põrandate pesemiseks? Segusõlmes on hea olla. Saadan koormad objektile ja pärast seda lähen turule. Või siis hoopis koju ja hakkan pesu pesema. Keegi mind siin ei kontrolli. Saan end natukene noore inimesena tunda...»

Roone ulatas mulle viinaklaasi ja ma rüüpsin mõnusa punnsuutäie.

«Tamaara, ega sul hapukapsast ole?»

Enne kui Tamaara jõudis vastata, ajasin käe ta turukotti ja õngitsetsin klaaspurgist näputäie hapukapsaid, sest midagi peab ju inimene peale hammustama.

«Tamaara, sul on ju isegi sardelli ja leiba! Kallis Tamaara, kui sa vaid teaksid, kuidas mu süda igatseb sardelli järele!»

«Ära muutu pealetükkivaks!» torises Roone.

«Sellest ei ole midagi,» ütles Tamaara leplikult ja tõstis meie ette puhtale paberile kaks sardelli.

«Niisiis, Tamaara, sind vaevab praegu mure,» alustasin mina. «Muretset sellepärast, et su tehnik-dispetšeri ametikoht läheb vett vedama. Kui me aga läheneme asjale majanduslikust küljest ja peame kalliks septembripleenumi otsuseid, siis näeme, et see nähtus on paratamatu ja seaduspärane, sest nagu meid õpetab ehitusökonomika...»

«Sulle hakkasid vist hapukapsad pähe,» katkestas mind Roone. «Viin vaevalt nii ruttu mõjub.»

Ütlesin Roonele, et kui ta soovib sõna võtta, siis pidagu kinni järjekorrast. Praegu aga on sõna minul:

«Minugipärast — Tamaara võib siin segusõlmes istuda kas või pensionileminekuni! Jääb vaid soovida, et talle sammal selga ei kasvaks, et ta peputpidi siia pingi külge ei juurdu, sest kui liiga palju istuda, võib see ebaseaduslikult juhtuda. Hea seegi, et Tamaara käib turul! Ma ei taha ütelda, et Tamaara milleski süüdi oleks — ta täidab aseministri korraldust. Seda aga ei ole teatavasti keegi muutnud. Niisiis, korraldus on jõus. Korraldus on vanem kui meie kõik kokku. Tõstan klaasi korralduste terviseks, olgu nad siis arukad või purulollid...»

«Räägi vahelduseks midagi mõistlikku!» soovitas Roone.

«Tamaara peab tööle hakkama! Nüüd aga tekib probleem: kuhu teda suunata? Võib-olla kompleksbrigaadi? Aga brigadirid ei taha abitöölisi,

need viivad brigaadi töötasu alla. Või soovid ehk õppida maalriks? See on täiesti võimalik. Paneme sind mõne maalri juurde õpilaseks. Häda on vaid selles, et kõik meie vööbad joovad ja ropendavad nagu sead — igatahes rohkem kui töödejuhatajad. Võimatu ei ole seegi, et hakkad normeerijaks — küllap me sind välja õpetame! Ütle, Tamaara, puhtast südamest, mida sa tahaksid teha? See kergendaks meil sinu küsimuse lahendamist.»

«Ma tahan vist liiga palju,» tunnistas Tamaara. «Sellepärast minu soovid ei täitugi.»

Labidas ja põrandapesulapp ei ole Tamaara unistus. Ei kõida teda ka arvelaud. Kord on ta soovunelmaks moekunstnik, siis mannekeen, kord lastearst, siis luuletaja. Raske on temast aru saada. Aastaid on tal kaks-kümmend neli, terve elu alles ees. Kui ta unistused vaid veidi konkreetsema kuju võtaksid!

Tamaara aga unistab. Unistas kooliplikana ja unistab ikka edasi. Ikka nii, et kord lastearst, siis jälle luuletaja . . .

«Niipalju on minule selge,» ütlesin Tamaarale, «et õiget ehitajat sinust ei saa. Ehitustel on luulet vähe. Ehitustel töötavad asjalikud inimesed.»

Tamaara ei ole selles sugugi kindel. Iga segukoormaga saadab ta oma unistusi teele. Ekskavaator kaevab vundamendisüvendit, kuid Tamaara kujutelmades on juba uue hoone kontuurid, valgusrikkad aknad ja seinte mahedad pastelltoonid. Eelkõige aga õnnelikud inimesed, kes teab kust keldritest ja barakkidest said päikesele lähemale . . .

«Oletame nii,» jätkasin mina, «et sind köidab moekunstniku elukutse. Mõte, ei ole paha. Kuid siis, Tamaara, on sul tõesti viimane aeg sellele tõsiselt mõelda. Mõistad ju isegi, et pead õppima hakkama! Joonistamist ja konstrueerimist, heegeldamist ja traageldamist . . . Miks sa siis muretsed, et kaotad koha segusõlmes? See on ju loomulik ja paratamatu. Saadame sind teele kõige paremate soovidega. Teame, et sind ootavad õpingud ja täisvereline elu.»

«Täisvereline elu,» torises Roone omakorda. «Kas su pealuu tõesti ei jaga, et Tamaara kaotab elamispinna järjekorra. Praegu on ta teatavasti kolmas, kuid siis? . . . Siis ei aita sinu headest soovidest.»

«Kas sa tõesti ainult elamispinna järjekorra pärast ripud küünte ja hammastega oma narriameti küljes? On ju alandav ainult telefoni juures istumise eest palka saada. Kas sul põrmugi uhkust ei ole? Sa oled ju lõppude lõpuks töörahva riigi kodanik. Kus on sinu kodanikutunne? Kus on sinu siht ja eesmärk? Kus on sinu hoolitsus iseenele kui indiviidi võimete väljaarendamise eest?»

«Andke mulle elamispind, ja ma lähen siit . . . kas või hommepäev . . . kui te kõik tahate minust lahti saada,» ütles Tamaara poolnutuselt.

Kinnitasin Tamaarale, et meil ei ole vähimatki soovi temast lahti saada, pigem just vastupidi. «Kuid, Tamaara, miks ei või sa maalrite

juures tööle hakata? Töö ei ole raske. Võõpaksid seina ja kleebiksid tapeeti...»

«Ise ju ütlesite, et maalrid joovad ja ropendavad nagu sead! Aitab mulle sellest, et Vasja jõi!»

«Siiski, kas või ainult ajutiselt!»

Roone kannatus katkes. Üldse on temaga nii, et printsiipiaalset sõnade-tegemist kuulates kargab ta tüse maamehe-hing tagumistele käppadele.

«... Sedamoodi, et kui mõni mees saab tilga viina, siis ära ta suust enam mõistlikku juttu oota? Kus oli sinu kodanikutunne, kui sa terve talve loorberitel puhkasid? Terve jaoskond higistab, tema ootab töö-jooniseid! Oleksid võinud kas või teisi aidata! Kus oli tookord sinu seltsimehelikkus?»

Meenutasin Roonele, et kas ta on vähe minu kaudu segu saanud.

«Olgu selle seguga kuidas on,» ütles Roone, «kuid praegu on tööaeg ja meie võtame viina. Sellest peaks nagu järelduma, et ei ole sünnis rääkida kodanikutundest. Tamaarale moraali lugedes oleme ise silmakirjatsejad.»

«Hea küll, ütle siis sina ilma silmakirjatsemiseta, mida peaks Tamaara tegema?»

Kust võis Roonegi seda teada? Mõtles mees ja mälus sardelli, kuid targemat ei ühtigi!

«Teie kõik räägite, et ma peaksin midagi tegema,» plahvatas Tamaara. «Umbes nii, nagu ma oleksin siin sündimisest saadik istunud. Muretsete sellepärast, et minul nagu oleks liiga kerge! Teate ju isegi, et töötan jaoskonnas viis aastat. Koos meestega kandsin kive, külmetasin tellingutel, lobistasin kummissäärikutega poriaugus. Pärast seda võta turukott ja vaata, kust sardelli saad! Poeuksest sisse ja teisest välja, ja siis lastesõime Serjožat ära tooma. Ühe käe otsas toidukraam, teise otsas laps... Lähed koju, kuid tuba on külm. Oleks veel keegi, kes puud peeneks lõhuks! Saad siis tule pliidi alla ja toidu keema — Vasja jõuab koju. Kunagi ei või sa ette teada, mis tujus ta tuleb... Laps tahab süüa ja mees tahab süüa... Tamaara aga peab kiirustama. Justkui Tamaara ise ei tahakski süüa!... Viis aastat töötan jaoskonnas, viis aastat olen korterijagamise koosolekutel pisaraid poetanud... teie aga lähete pärast koosolekut konjakit jooma! Ütlete kõik, et minul on liiga kerge! Nüüd, kus ma olen järjekorras kolmas, tahate minust lahti saada! — Lähed lapsega polikliinikusse — brigadir vingub ja viriseb, lähed hommikul lokkija-järjekorda — kutsute kokku seltsimeheliku kohtu! Ütlete, et minul on liiga kerge... Ma ei salga, praegu on mul tõesti kerge. Esimest korda viie aasta jooksul... Tunnen ennast õhtul värskena, see aga ei mahu teie hinge! Liiga väike ja kitsas on teie hing, kui ta nii vähe mahutab...»

Nii mina kui ka Roone — mõlemad olime hämmastunud. Pole meist keegi kuulnud, et Tamaara kurdaks raskuste üle. Või kui kurdabki, kes

seda jõuab alati märgata! Võib ju olla, et Tamaara poetas pisara, kui meie läksime konjakit jooma, sest meeldivam on olla rõõmsate seltsis. Pisarad aga pidagu igaüks endale, sest need ei vii elu edasi.

Roone kallas klaasi täis. Tamaaragi võttis suutäie.

«See sinu Vasja on ikka üks kaabakas küll!» mõmises Roone. «Ütlen seda puhtast südamest. Kalts, mitte mees! Täna õnne, et sitast lahti said! Ütlen sulle, et kui Vasja oleks korralik töömees, oleks teil ammu korter käes. Ekskavaatorijuhid on ehitusorganisatsioonides kulla alusel... Kus ta sul praegu töötabki? Arvatavasti gastroleerib asutusest asutusse ja õngitseb pikka rublat. Kuradi närakas niisugune! Kas ta sulle alimente maksabki? Küll kuluks säärasel mehel sihverplaat sega-mini äestada!»

«Jätke minu Vasja rahule!» turtsatas Tamaara. «Vasja ei ole milleski halvem kui teised mehed.»

Roonele vist meenus, kuidas Tamaara omal ajal paistes ja sinise silmaalusega ringi käis. Need korrad ei olnudki nii haruldased. Mõned lõuapoolikud ütlesid Tamaarale, et ju see Vasja siis sind ikka armastab, ent Tamaara jättis nad vastuseta. Mis nad topivad oma nina sinna, kus neid ei vajata! Üritasime seltsimehelikku kohut Vasja üle, kuid Vasja viskas lahkumisavalduse lauale. Vaatamata isegi sellele, et ta meil hästi teenis, sest mehe au maksab ka midagi!

Kust võisime me teada, mis tegelikult juhtus. See on Tamaara saladus.

Ükskord juhtus nii, et Serjožal oli kõht kinni ja Tamaara tegi seebipulga. Nuga aga jäi seebiseks ja Vasja löikas sellega leiba.

Teinekord praadis Vasja lestakala. Võttis riulilt õlipudeli, kuid taevast seda ise teab, mis õli seal oli! Võib-olla kalamaksaõli. Võib-olla ka arstitähga toodud õli, millega Tamaara Serjoža haudunud kintsuvahet määris. Igal juhul tulid kalad vastiku maitsega.

Mis siis toimus Vasja avaras hinges? Vaevalt teda need pisiasjad eriti häirisid. Ehk meenus talle, et pool palka sai maha joodud. Ülejäänud poolega tuli kiratseda järgmise palgapäevani. Ütlemata mõru tunne tuli hinge. Tamaara kah — lohakas ja hajameelne nagu tiine lehm! Tamaarat tuli nuhelda, ja Vasja tegigi seda.

Mõtlesin sellele, et meie habrast Tamaarat on elu loksutanud küll ja küll. Hakkas nagu piinlik oma äsjase moraalijutluse pärast. Sest kogu minu elutundmine on siiski veel raamatulik, ja küllap Roonel on õigus, kui ta mind lapsikuks nimetab. Roonel on ju aastaidki peaaegu kümne võrra rohkem.

«Kummaline küll, et sa niisugust inimest kaitsed,» arvasin mina.

«Ta on minu lapse isa,» ütles Tamaara vaikselt.

«Seda enam tuleks teda tõbrast õpetada,» leidis Roone. «Torgata nagu kutsikas ninapidi iseenese kaka sisse! — Ega sa, Tamaara, või sugugi kindel olla, et sinu Serjoža on tal ainus ja viimane! Tunneme sääraseste täkkude vigureid!»

«Vasja ei ole tõbras,» kinnitas Tamaara.

Seinal hakkas helisema telefon.

«Pea meeles, Tamaara, et meid ei ole siin!» hoiatasin mina.

«... Ei, ei, kedagi ei ole siin,» rääkis Tamaara südisti. «Ausõna, mitte kedagi!... Ah et mina ise?... Mina ootan segutellimisi... Praegu ei ole veel ühtegi, kuid võib-olla... Hea küll, kui ma Roonet näen, siis ütlen talle.»

Pani siis toru hargile ja teatas:

«Frolov käis objekte kontrollimas. Roone torumeestel oli pudel laual ja saatsid Frolovi parajasse paika. Frolov otsib nüüd Roonet taga.»

«Et neil kuraditel pimesool lõhkeks!» siunas Roone oma torujürisid, ja me mõlemad mõistsime, et kõige targem on siit kiiresti kaduda. On ju täiesti võimalik, et Frolov tuleb ka segusõlme kontrollima.

Tamaara oli jälle üksinda. Peitis tühja pudeli tsemendikottide vahele, klaasi pani kappi ja hakkas siis unistama.

Unistused on vabad ja tõkestamatud, neid ei käsi ega keela keegi. Nad on ammendamatud nagu elu ise. Neile kuulub kogu tulevik, ja tulevik nad õieti ongi. Hea on unistada, hea on mõtetes elada tulevikus!

Praegu on küll nii, et tuleb vist jälle hakata põrandaid ja aknaid küürima. Kingad lirtsuvad jalas ja käed punetavad jääkülmast pesuveest, sest kust võetakse objektile sooja vett! Siis aga saabub päev, ja alates sellest päevast on Tamaaral korter. Kindlasti on siis suvi, võib-olla ehk augustikuu. Tamaara ostab turult lilli, neid peab jätkuma kõikjale. Isegi köögis peavad olema lilled! Tulevad sõbrannad ja Tamaara keedab kohvi. Siis näitab ta neile vannituba ja gaasiboilerit, nikeldatud kraane ja dušisõela. Kindlasti ostab ta põrandavaiba, maksku see kas või terve kuupalga! Aknad aga — kui suured ja avarad! Praegu näeb ta vaid möödujate jalgu, siis aga... Kindlasti on ta korter neljandal korrusel. Mis sellest, et Serjožat tuleb süles kanda! Vaatad aknast välja — kõikjal asfalt ja muruplatsid, ja kui palju lapsi! Kõik nad ei mahugi liivakasti. Jalgrattad ja nukud, koogivormid ja plekist autod. Tamaara ostab siis Serjožalegi kolme rattaga jalgratta. Öhtul läheb Tamaara vanni, pärast kuulab raadiot. Tamaara armastab unistavat ja nukrat muusikat, vaikset mõtiskelu klaveril. Armastab ka luuletusi, eelkõige neid, mis räägivad loodusest ja armastusest. Saab Serjoža suuremaks, küllap siis Tamaara soetab endale raamatukogu. Tulevad soojad septembrikuu öhtud. Tamaara mõnuleb tugitoolis põrandalambi maheadas valguses, Serjoža mängib omaette. Tamaara aga loeb... Loeb ja vahetevahel unistab.

Kuid see ei ole veel kõik. Võib-olla ta parajasti loeb, võib-olla kuulab muusikat või peseb hoopis sukki — siis aga heliseb uksekell. Vasja on jälle koju jõudnud. Kõik halb on korruga unustatud. Tamaara ei tee

talle etteheiteid. Tamaara ei küsi sedagi, mida Vasja vahepeal tegi. Mida ta ka tegi, see kõik on vaid minevik. Samasugune halb minevik nagu keldrituba. Samasugune halb minevik nagu purjus Vasja tolknevate juuksesalkudega ja lollaka ilmega, kui ta Tamaarat litsiks söimas ja siis kätele voli andis. Tamaara teadis, et on olemas ka teine Vasja — niisugune Vasja, kes ennast põlastusväärseks olevuseks nimetas ja peaaegu pisarsilmil mangus, et Tamaara teda enda juurde voodisse lubaks, sest ta ei väärivat Tamaaraga ühiseid voodilinu ja ühist tekki. Niisugune Vasja tuleb nüüd tagasi. On olemas Vasja, kes Serjožat mängitas, kes nikerdas talle puust kosmoselaeva, kes kinkis Tamaarale lilli kolm päeva pärast naistepäeva, kes madruse moodi švaabriga põrandat küüris ja sealjuures laulis. Niisugune Vasja tuleb nüüd tagasi. Niisuguse Vasjaga algab nüüd uus elu.

Ei ole võimalik, et see päev jääb tulemata, sest temast on liiga palju unistatud. Kui aga ollakse kogu hingega oma unistuste küljes kinni, siis nad peavad täituma. Vähemalt Tamaara oli selles veendunud.

2

Möödus paar päeva ja jaoskonna juhataja Pajumaa kutsus mind enda kabinetti.

«Nõndamoodi jah, Toonesep, et mina kui administratsioon pean taotleva ametiühisuse nõusolekut Tamaara Koškina vallandamiseks. Ehitusvalitsusest teatati täna uued koosseisud. Tehnik-dispetšeri ametikohta meile enam ei anta.»

Tõtt öelda mind see teade eriti ei hämmastanud, sest seda oli ju oodata.

«Peame leidma väljapääsu,» arvasin mina. «Tamaara on üksik naine väikese lapsega. Tamaara korteringimused on lihtsalt õudsed. Meie ametiühingukomitees ei ole ühtegi inimest, kes nii kaitsetule olevusele lubaks liiga teha. — Miks me peame just Tamaara vallandama? Vallandame raamatupidamisest mõne kohvitanta! Mõtke ise, Pajumaa, neli prisket tantat, kõigil head korterid! Kõigil mehed, kes hästi teenivad...»

«Sellest ei tule midagi välja!» vastas Pajumaa. «Raamatupidamise naised on emalõvid. Tigedad nagu kaarnad! Nokivad Tamaaral silmad peast.»

«Tamaara seda ei karda. Tamaara ei tee neist väljagi. — Kuid veel parem: vallandame joodiku Augusti ja ülendame Tamaara normeerijaks! Töödejuhatajad Tamaarale liiga ei tee. Õpetaksime kamba peale Tamaara välja...»

Pajumaa aga teadis, et ehitusvalitsuse juhataja Frolov ei nõustu sellega. Frolov olevat ise meie jaoks normeerija välja valinud, ühe

endise sõjakaaslase. Miks siis mitte, sõjaseltsimeest tuleb aidata! Pajumaa teadis sedagi, et Frolovi väljavalitu on restorani direktor, kellele kadedad inimesed on sekeldusi kaela toonud. Pajumaa ei ole argpüks, kuid Tamaara pärast Froloviga vastuollu sattuda — on sellel mõtet? ☉leks veel nii, et Tamaara on väljapaistvalt hea töötaja. Seda aga ei saa Tamaara kohta kuidagi väita.

«Ei soovi ma Tamaarale halba,» kinnitas Pajumaa. «Aga kuidas sa ka püüaksid, mitte ei saa alati kõigi vastu hea olla! Kohe mitte kuidagi ei saa! Elu ise on seda näidanud. — Seal ta on, see joodik August... igal esmaspäeval haiseb nagu õlleaam, jalad all kui maksavorstid, ilariba rinnal... venib laua juurest laua juurde ja mangub kopikaid laenuks... Saaks ainult õllepudeli raha kokku! Muidu aga — mees nagu mees ikka ja nelja lapse isa. Kuidas sa niisugust vallandad! Frolov nõuab, et mina vallandagu, mina aga juran vastu, et ametiühisus ei luba. Nõnda ta siis minu armust loivabki, töö aga peavad tegema need, kellel niigi tööd kõrvuni... Siis aga tuleb kvartalibilanss, plaan on täidetud, ja ega muud, kui hakka preemiaid rehkendama! Mõtled siis, et va Augusti-loikami jätaks hoopis ilma, kuid sealsamas tulevad silmade ette neli lapsekriibakat... kõhnad nagu suvised silgud, sinised soonekesed meelekohtadel... et neile nagu sukki ja kleite vaja... kingi samuti... Võtad küll Augusti käest mehesõna, et seekord annab ta raha naise kätte... Möödub mitu päeva, enne kui Augusti armast lõusta näed... Jälle needsamad tuttavad lõhnad, jälle seesama purjus mehe ilkumine! Ei saanud lapsed sukki ega kleite. Töötad siis iseendale, et olgu see viimane kord, kus see mees preemiat näeb! Et igal inimarmastusel olgu oma algus ja ots...»

«See kõik on õige Augusti kohta,» katkestasin ma Pajumaa jutujooksu. «Tamaara kohta see ei kehti. Tamaarasse peame suhtuma teisiti.»

«Tamaarasse, jah, peame suhtuma teisiti,» kordas Pajumaa. «Meie ees on inimene, kes ei ole leidnud oma kohta elus. Õigemini, ta ei ole seda otsinudki. Keegi teine peab vist küll tema eest otsima! Ta ei leidnud endale õiget meest, läks joodikule Vasjale. Keegi teine oleks pidanud talle mehe valima! Aga ei ole see ühtigi nii, et keegi teine sinu eest otsib ja toimetab. Seal ta istub segusõlmes nagu laisk kass! On ta ehk haige või vigane? On meil segusõlmes puhkekodu? Istuda nõndamoodi päevade viisi... Võtnud ometi kirka kätte ja kobestanud jäätunud liiva lahti... Liigutanud natuke konte kevadise päikese käes! Inimesed segusõlmes aga töötavad. Hommikul roogivad lund, päeval teevad segu ja õhtul puhastavad segisteid. Ise soojendavad vett ja ise lõhuvad puid... Oleks Tamaara korrakski lumelabida kätte võtnud! — Heakene küll, elus juhtub sedagi, et tuleb pool silma kinni pigistada. Raskusi on kõigil ja iga kollektiivi liige on kallid. Nii siis see August loivabki ringi... nõndamoodi see Tamaara vedeleb segusõlmes, sest meie ametiühisus

ei luba kedagi vallandada. Ikka sedamoodi, et iga kollektiivi liige on kallis, olgu ta siis joodik või lollakas või vigane . . . või siis muidu purulaisk. Sest et inimesi peab kasvatama ja veenma.»

Ei olnud mul Pajumaale midagi mõistlikku vastata. Tal on õigus: kaua sa ikka kõigi vastu hea oled! Inimesed ju töötavad. Laovad müüri, krohvivad seinu, monteerivad vahelaepaneele, sorteerivad kaubadokumente. Milleks siis leinata neid, kellele isegi lumelabidas on liiga raske!

Jõudsime Roonega otsusele, et Augusti-loikamile teeme ettepaneku asuda tootvale tööle. Küllap me leiame brigaadi, kes ta vastu võtab. Solistagu ta siis vundamendikaevikutes, tõstku kühvliga muda, kougigu ämbriga porist vett! Võtku kang kätte, ähkigu suure haamriga, väänaku jalarättidest vett, higistagu maha oma õllekõht! Tamaara aga õpetame normeeriaks. Kes teab, võib-olla ta hakkab mõtlema tehnikumile? Lapsega on küll raske õppida, kuid ehk siiski kuidagi? Igal juhul õpetame talle eriala. Kuidas ta küll ise ei mõista, et peab õppima!

Kavandasin ta jaoks õppeprogrammi. Kõigepealt: milleks on vundament, millest ta ehitatakse, mis juhtub siis, kui vundamenditaldmik valesti dimensioneeritakse või lohakalt ehitatakse. Edasi seinad, vahelaed ja katus. Missugused jõud mõjuvad sarikatele, miks tuleb müürlatt ankurdada? Siis mõni sõna eelpingestatud fermidest. Kui juba fermidest, siis ka koorikkonstruktsioonidest ja üldse raudbetoonist. Need on põhimõisted, ilma nendeta ei ole võimalik normeerida. Inimene peab ju lõppude lõpuks teadma, mida ta teeb või normeerib.

Roone oli skeptilisem. «Küllap see Tamaara sul normeerib, endal vaevalt seitse klassi hinge taga! Pigem hakkab küll vähk tagumisest otsast vilets ajama!»

«Inimesesse peab usku olema,» jäin mina kindlaks.

Tamaara aga istus endistviisi segusõlme akna all.

Küll ta on porine, see segusõlme hoov! Mida siin kõike ei ole! Takjapõõsaid, nõgeseid, maltsa; nende vahel malmтору ja armatuuriteras. Laohoidjal on tegemist, et siit üldse midagi leida. Roostes radiaatorid, ventilaatorid, mingisugused teraspaagid, mille pärast ülemused palju paberit raiskasid, enne kui ükskord mõisteti, et neid ei lähegi vaja. Nii nad siis seisavadki juba viiendat aastat. Paar raiskuläinud paneeli, armatuurivardad tolknevad . . . Tsemendikoti räbalad on tuulele jalgu jäänud. Isegi loosung on roosakashalliks luitunud.

Nii on see praegu. Siis aga tulevad inimesed, neid on palju. Kaevavad, rehitsevad, kobestavad, kannavad. Juurivad välja takjapõõsad. Isekallutajad toovad sõredat mulda, sellest tehakse lillepeenrad. Kuskilt tuuakse kastid lilleistikutega. Naised hakkavad lilli istutama. Tamaa-

rugi nende hulgas. Mehed on kuhugi kadunud, küllap läksid õlut jooma. Hea seegi, et nad radiaatorid lattu kandsid! Mööduvad nädalad, ja kui värvirikas on siis segusõlme hoov! Begooniad, võorasemad, levkoid, kressid. Mesilased on siia tee leidnud. Kus nii palju lilli õitseb, seal peavad ka inimesed paremaks muutuma! Mehedki on siis hoopis teised — puhtamad ja täiuslikumad. Ei nad süлита hoovile, ei nad ropenda, ei nad joo ega suitseta. Küllap nad häbenevad lilli, sest need lilled istutati ka meeste jaoks. Töödejuhatajad joovad keefirit ja tulevad koos naistega lillepeenraid rohima.

Tamaara rohib koos teistega. Kummaline küll, et eemal seisab üksik mees ja jälgib rohi- jaid! Ta ei söanda miskipärast ligemale astuda. Kui tuttav ta on, see suur, tugev valgepäine mees! Kui kiiresti on süda lööma hakanud! Kõik halb on korruga unustatud. Käedki jäävad pesemata, nii mullased kui nad ka on. Tagasi on tulnud parem, puhtam ja täiuslikum Vasja. Vasjal on jälle perekond. Serjožal on jälle isa. Tamaara on jälle mees.

Kuidas võib see päev küll tulemata jääda, kui temast nii lõpmata palju unistatakse!

— — — — —
«Kuula nüüd, Tamaara, mida ma sulle räägin,» ütlesin ma häälel täis õpetlikkust. «Ära mõtle millelegi muule! Need sinised blanketid on vorm number kaks. Nende järgi saame teada, kui palju on töödejuhataja aruandeperioodil toodangut andnud. Nagu näed, on siin lahtrid: üksus- hinde paragrahv, ühik, tööde maht, ja siis edasi...»

«Püüan meelde jätta,» kinnitas Tamaara. «Vorm number kaks.»

«Nüüd edasi: oletame, et töödejuhataja toodang on kümme tuhat rubla. Palgafondi on talle antud kakskümmend protsenti. Arvesta välja, Tamaara, kui palju võib töödejuhataja maksta töötasusid, ilma et Pajumaal oleks põhjust iriseda.»

«Kaks tuhat rubla,» vastas Tamaara kõheldes.

«Sinust saab asja!» rõõmustasin mina. «Nüüd aga tutvustan sind veel ühe dokumendiga. Õieti see ei olegi dokument, vaid töödejuhatajad nimetavad teda kondikavaks. Kõigepealt teeb töödejuhataja kondikava valmis, siis alles hakkab normeerima.»

«Kondikava,» kordas Tamaara.

«Seda nimetust ei ole vaja meelde jätta! See on... niisama teadmi- seks. Nüüd aga püüame kindlaks teha, kui palju on brigaadile töötasu vaja. Tavaliselt käib see nii, et loeme kokku meeste tööpäevad ja kor- rutame viiega.»

«Miks just viiega?» imestas Tamaara.

«Sellepärast, et ükski normaalse mõistusega müürsepp ei lepi vähe- maga kui viis rubla päevas. Ebanormaalseid aga meie majapidamises ei leidu.»

August tukkus oma laua taga. Õieti ta ei tukkunud, vaid kuulas pealt. Pajumaa oli talle juba teatanud, et kontoris lorutamisele tuleb lühike lõpp. Kes tahab leiba süüa ning õlut juua, peab selle ära teenima.

«Nii et uus normeerija tutvub juba dokumentatsiooniga?» uudishimutses August, aga mina ja Tamaara jätsime ta vastuseta.

«Kuula nüüd edasi, Tamaara!» jätkasin instrueerimist. «Oletame, et sa oled brigaadiga maha saanud. Nüüd tulevad kohakaaslased ja muud haltuuravennad. Siin kehtib põhimõte, et mida mees tahab, seda mees peab saama! Nagu näed, olen ma töökasubblanketi ülemisele nurgale pliatsiga summa märkinud. See summa on aumeeste kokkulepe, sellest ei tohi taganeda! Ära aga jumala pärast unusta: enne, kui sa töökäsed annad raamatupidamisse, kustuta need numbrid ära, sest see on vaid sinule teadmiseks! Sinu ülesandeks jääb nüüd aumeeste kokkulepe korralikult ära vormistada...»

«Issand jumal!» oigas Tamaara. «Kuidas ma küll sellega toime tulen!»

«Selles seisabki normeerija töö loomuline külg! Elektrikutega näiteks on nii, et võid kas või lõpmatuseni näidata kiviseintesse vagude ja aukude raiumist. Niikui jääb see kõik krohvi alla, isegi kurat põrgus ei tee siin midagi kindlaks. Vagusid võivad ka torumehed raiuda, kuid märksa mõõdukamalt. Kõige raskem on ekskavaatorijuhtidega, sest need on tavaliselt kõige ahnemad. August oli siin tõeline virtuoos. Isegi kuskikäimised oskas ära normeerida.»

«Nii see on,» tunnistas August. «Töödejuhatajad sõlmivad aumeeste kokkuleppeid, normeerija aga vastutagu!»

Sellela lõppes meie esimene õppetund, sest mind kutsuti kiiresti objektile. Televisioonimeestel olevat kavatsus homme minu objekti külastada. Pean hoolitsema selle eest, et töölisteruumis ei vedeleks tühje õllepudeleid, et oleks küllaldane arv isekallutajaid ekskavaatori all, et töömehed teaksid, mida vastata. Sest kui nad seda mitte ei tea, siis võivad nad rumalast peast liiga palju rääkida.

Tamaarale andsin tutvumiseks vana töökäsekausta. Tutvugu ta töödejuhatajate ja Augusti kollektiivse luuleloominguga! Luulet on ju Tamaara alati armastanud.

Tamaara vilgas fantaasia hakkas tööle, kirjasõna muutus elavaks. Kui palju peitub selles kaustas elu! Tööinimese elu, higilõhnaline elu, vaevaga teenitud rublakesed! Nagu siingi Roone töökäsel: mehed kannavad seljas tonniseid raudbetoonpaneele! Tamaarale meenusid sipelgad, kes kuskil hämaras põlismetsas männiokkaid pesasse kannavad. Kindlasti on iga paneeli all kakskümmend nõrkemiseni kurnatud meest. Küll neil vaesekestel võib raske olla! Viiskümmend meetrit porist ja konar-

likku teed! Lõpuks on paneel kohal, mehed panevad ta maha, lõõtsutavad, pühivad higi, süütavad paberossid. Lähevad siis järgmise paneeli järele.

Talle tundus veidi kummaline, et Roone nii südametul kombel sundis mehi seljas paneele kandma. Tekkis korraks mõte, et võib-olla tegelikult teisaldati paneelid hoopis tornkraanaga. Kuid ometi on töökäsil neli allkirja, mis kõik kinnitavad, et neid paneele veeti just nimelt kätsi.

Küllap on nii, et Roone tahtis töömehi rõõmustada väikese palgalisaga ega hakanud asja vormilise külje pärast pead vaevama. Või oli ta ehk mõned pudelid õlut joonud. Hea mees on see Roone, süda on tal õigel kohal! Töömehedki hindavad teda. Väliselt karm ja mühaklik, kuid on hetki, kus ta tundub Tamaarale poeedina. Töömehed on õhtule läinud, tema aga istub laua taha. Uurib tööjooniseid, lappab eelarveid, koostab spetsifikatsioone. Küllap naine ootab teda koju, küllap ta on sardellid praeahju sooja pannud. Mulgi kapsad samuti. Roonele aga meenub, et võileib jäi päeval söömata. Võtab siis võileiva portfelligist välja. Pärast joob pudelist limonaadi ja hakkab taas tööle.

See on elu, millest luuletajad peaksid luuletama. Igapäevane elu, murerikas elu, sealsamas aga täis rõõme ja lootusi! Seda elu peaksid ka luuletajad elama. Küll võivad luuletajad olla õnnelikud inimesed! Neid ei sunnita objektile aknaid pesema, neid ei ähvarda koosseisude koondamine. Uues korteris hakkab ka Tamaara luuletama. Ta ei arva, et neid tema luuletusi keegi trükiks, sest mõte võib olla ilus, kuid ohjeldamatu nagu kapriisne mees, ja kuidas sa sellist allutad riimimise reeglitele? Ütleme nii, et Tamaaral on valminud luuletus. See on imemagus, armas, tulvil lilli ja ööbikulaulu, kuid teostuselt haige ja hädine nagu Serjoža esimestel elukuudel. Kuidas sa saadad niisugust kriitikutele väljanaermiseks? Tamaara otsib kohvripõhjust välja kaustiku. Koolitüdrukuna kirjutas ta sinna aforisme ja laulude tekste. Pühib kaustiku tolmust puhtaks, mõtleb oma luuletusele ilusa pealkirja ja kirjutab selle Serjoža värvipliiatsitega. Tingimata mitmevärviliselt, nii on ilusam! Pannaksegi siis paberile ta vaimu esiklaps.

Millest võiks Tamaara luuletada? Eelkõige on ta luuletused pihtimused, südame kergendamise, varjupaik raskuste eest. Neid ei näitaks ta kellelegi. Keda huvitaksidki üksiku mahajäetud naise mõttekesed? Neis ei ole sätendavat vaimukust, sügavamõttelisi üldistusi, kosmilist haaret, nad ei innusta kedagi millekski. Aga kui hea on neid lugeda üksildastel õhtutel! Tamaara loeb, unustab kõik ümbritseva, ja siis avaneb üks...

Sadades variantides on Tamaara seda ukse avanemist kujutlenud. Millele ta ka mõtleks või millest unistaks, lõpuks koondub kõik ikka ühte punkti. Sellest hetkest alates ei ole Tamaara enam üksik. On saabunud kaitsja ja mõttekaaslane, Serjoža isa. Kõrvad kumisevad suurest

õnnest, jalad ei kuula sõna. Keegi peab teda toetama. Kui heledaks on muutunud päikesevalgus! Varjud taanduvad, mured on korruga kádu-
nud. Tamaara ei ole enam tõugata-lükata, muutub uhkeks ja enese-
kindlaks, ei tunne ennast milleski teistest halvemana. Kuidas ta kades-
tab praegu muredeta inimesi, elegantseid naisi ilusate soengutega ja
importjakkidega! Siis ta enam ei kadesta. Hea ja tugeva Vasjaga muu-
tub elu kergeks.

«Ah et unistate?» küsis August.

Tamaara ei vastanud.

«Eks teil ole hea unistada küll!» venitas August edasi. «Teid need
töödejuhatajad hoiavad ja kaitsevad. Ülendavad teid normeerijaks. Palk
suureneb, hakkate saama kvartalipreemiat. Mõne kuu pärast antakse
teile korter. Küllap siis hakkavad teil kosilased käima! Elamispind mee-
litab! Ilusad silmad veel pealekauba... Seda need töödejuhatajadki,
ega nad lollid ole...»

Ei, ei, ma ei mõtle midagi selletaolist,» parandas August kiiresti. «Teie
ärge üldse minu möga tõsiselt võtke! See kõik tuleb kibestusest. Mina
seisan teie õnnel põigiti jalus, minust soovitakse lahti saada. Jalaga
klõmdi tagumikku! Korista end teelt, vana kronu! Pole sul ilusaid silmi
ega midagi!»

«Teie olete jälle purjus,» ütles Tamaara. «Miks te, August, nii palju
joote? Mõtelge oma lastele!»

«See on neil kuramuse kavalasti plaanisetud,» jätkas August. «Mi-
nule tehakse ettepanek asuda tootvale tööle. Vormiliselt on kõik korras.
Pealegi teenivad töömehed brigaadis hästi. Et mine ainult ja võta laost
vatikuub! Siis aga juhtub midagi ootamatut. August Ristimägi võtab
taskust arstitõendi. Sellele on kirjutatud, et maks on vaesel mehel puru-
haige. Kohe päris lootusetult haige! Administratsioon ja ametiühingu-
komitee seisavad raske valiku ees. Ühel kaalukausil on Tamaara, kes
nii kangesti korterit igatseb, ühes oma ilusate silmadega ja väikese Ser-
jožaga. Teisel kaalukausil aga... arvake, kes seal on? Seal on joodik
August oma maksaräbala ja nelja kasimata lapsekutsikaga. Eks need
tahavad ju isa käest leiba saada! Sügavad siis kukalt ja sülitavad —
kogu see Pajumaa ja Toonesep ja kompanii! Augusti-reo tõi oma
trumbi lagedale! Ütle veel, et loom on loll! Küll nad siis sülitavad ja
tatistavad!»

«Viin on teie maksa ära hävitanud,» vastas Tamaara. «Maks ei kan-
nata suurtes kogustes alkoholi.»

«Tõsi,» nõustus August suuremeelselt. «Viin on mu maksa ära lahus-
tanud. Ja mitte ainult maksa. Kogu minu isiksuse... minu kordumatu
individuaalsuse...» Ta ohkas heldinult ja korkis lahti õllepudeli. «Jälle
paar molekuli alkoholi... lisaks eelmistele! Lahustavad maksa, lee-

vendavad närvipinget... Kõik me oleme neurasteenikud. Elu on niisugune... kahekümnenenda sajandi elutempo! Nõrgad ja tahtejõuetud surutakse elu ääremaadele. Seal me nüüd olemegi... koos teiega, Tamaara. Öigupoolest me oleme hingesugulased...»

Tamaara jahmus sellest hingesugulusest, kuid õnneks August seda teemat edasi ei arendanud. Teda huvitasid üldisemad probleemid.

«Targad ja kavalad on meie töödejuhatajad! Tean, miks nad mind ei salli. Ei salli sellepärast, et August Ristimägi ei ole vastsündinu. August Ristimägi teab mõndagi, millest ajalehed ei kirjuta. Toonesepi ajab silmad punni ja kõõrutab kommunistlikust moraalist. Roone kõnnib ringi kallist riidest ülikonnas... Miks nad neid haltuuramehi hellitavad? Küllap sealt töödejuhatajalegi midagi pudeneb! Miks nad ei kõnni paigatud püksitagumikuga? Minu vaene naine peab püksiräbalaid paikama!... Magamatusest punetavate silmadega... Kõige õilsam tegu oleks hommepäev maha kõngeda... Siis jääks tarkadele ja tugevatele rohkem eluruumi...»

«Ärge rääkige niisugust juttu!» ütles Tamaara. «See on tülgestav!»

August kummutas õllepudelit ja tõmbas käeseljaga üle vuntside.

«Kus on kollektiivi mure oma raiskuläinud liikme pärast? Nemad tahavad mind brigaadi saata! Kus nad leiavad nii tobeda brigaadi, kes mind vastu võtab? Niisugust nad ei leia. Ainus loogiline järeldus — lõpparve! Koosseisude koondamise tõttu. Hakkad siis uut töökohta otsima. Aga kuhu sa ka lähed, igal pool kerkib küsimus: miks koondati just August Ristimägi, nelja lapse isa? Vastus saab olla ainult üks. Isegi lapsukesed oskavad sellele küsimusele vastata. Direktorid aga ei ole lapsed, neid ära püüagi petta! Nii ma siis kõnnin... uksest välja ja uksest sisse, oma vaevarikast teed... nagu igavene juut... kah inimene suure algustähega. Ütleme parem, et siga suure algustähega, sest...»

«Kuid oletame nii,» katkestas teda Tamaara, «et ma ei võta normeerijakohta vastu. Miks peaksin ma just normeerijaks hakkama? Ma ei tunnegi seda tööd. Pealegi on mul maks terve. Lähen ise brigaadi. Olen ju ennegi brigaadis töötanud. Teie aga normeerite edasi. — Kui te vähem jooksite, küllap siis ka maks terveks saab!»

«Maks saab siis terveks,» noogutas August hajameelselt. «Kas minu haige isiksus ka kunagi terveks saab? Millal toimub ühe õnnetu mehe ümbersündimine? — Tõsi küll, head normeerijat on neil raske leida. Insenerid ja tehnikud naljalt normeerijaks ei hakka. Teie loobute samuti... oma liigutavas suuremeelsuses. Siis peavad nad ikkagi Augustirisuga leppima. Sest normeerimine on ainus töö, mida ma tunnen. — Kuid ei, ma ei võta teie ohvrit vastu! Ma ei vääri seda. Ma ei vääri seda kirjutuslauda ja nahkpolstriga tooli. Teie väärte, sest teil on ilusad silmad ja avar hing. August Ristimägi aga kaob... üsna vaikselt... nagu langev täht taevaalaotuses...»

Tamaara otsustaski, et ta ei võta normeerijakohta vastu.

«Miks siis mitte?» olin ma hämmastunud. «Me ju otsustasime, et õpetame sind välja! Isegi siis, kui sul ajude asemel oleks saepuru. Hädasse me sind ei jäta!»

Tamaara uskus meelsasti, et me teda hädasse ei jäta. Kuid siiski... Jäägu August pealegi edasi! August on nelja lapse isa. August on neurasteenik. Augustil on maks haige.

«See kuradi August tahab vastu lõugu saada!» urises vihane Roone. «Niisiis, ta jõudis sind juba pehmeks rääkida!»

Tamaara kinnitas südisti, et August ei olevat talle midagi rääkinud.

«See ei ole võimalik. Tunnen Augustit nagu viit sõrme.»

«Ma ei võta normeerijakohta vastu!» kinnitas Tamaara uuesti.

«Mõttele hästi järele!» soovitas Roone.

Tamaara aga oli veendunud, et järelemõtlemine ei muuda siin midagi. Neli last ja kurnatud naine, kellel ei jätku aega isegi neurasteeniaks. Olgu Augustiga kuidas on, kuid naisest on Tamaaral kahju.

Küllap see naine võib vaid unistada korralikust soengust. Tamaara vilgas fantaasia hakkas taas tööle.

3

Ei leidunud brigaadi, kes tunneks Tamaara järele igatsust. Või mida sa neilt ikka nõuad: monteerivad paneele, taglastavad, balansseerivad kitsastel raudbetoontaladel nagu ahvid tsirkuses. Ei nad hooli kaitsevöödestki. Maalritel aga on õpilasi rohkem kui vaja.

Arutasime Pajumaaga nii ja teisiti. Leidub ju muidugi kangeid naisi: keevitajaid, krohvijaid, autojuhte. Meil on olemas isegi naissibi, ametlikult kolmanda kategooria sanitaartechnik. Kõrvaldab kanalisatsiooni-võrgu avariisid, urgitseb lahti ummistunud klosette. Teenib paremini kui kaadriinspektor.

Tamaara aga on lillekene. Õige koht on tal raamatupidamises või kirjutusmasina taga. Eeldame muidugi seda, et luule teda ei toida.

«Et mida sa teed küll seesugusega?» kehtas Pajumaa õlgu ja näppis paberossiotsa. Vaatas lakke ja mõmises mõtlikult: «Sa räägi õige Froloviga! Ehk sokutavad ta varustusosakonda? Või siis laohoidjaks. Neil on suur koosseis ja rohkem võimalusi.»

«Sa peaksid ise rääkima! Ikka nagu juhataja...»

«Mina läksin täna Froloviga tülli,» tunnistas Pajumaa vastumeelselt. «Tahtis plaani juurde panna. Mina aga lubasin endale tema terves mõistuses kahelda.»

Niisiis, Pajumaalt ei ole abi oodata. Või mida sa ühelt väsinud juhatajalt ikka nõuad! On tal muresid vähe? On meil nii, et asjad lahenevad hõlpsasti? On meil piiramatu töötasufond? Või ehk nii, et võtad vaid

vaevaks helistada, ja materjalikoormad vuravad objektidele? On ta vähe kerjanud ja manguanud? On ta varustusorganisatsioonide tege-
lastele vähe konjakit jootnud? On ta vähe oma inimesi kaitsnud?

Ei ühte ega teist ega kolmandat...

Mina ja Roone — kaks kanget ametiühingutegelest —, eks me võtku see asi enda lahendada! Pajumaa omalt poolt soovib meile edu ja kordaminekut. Ei taha ju temagi Tamaarale halba.

«Tule kaasa!» kutsusin ma Roonet. «Kahekesi nagu toekam!»

«Kardad Frolovit?» imestas Roone.

Mitte just eriti, kuid siiski... Sest Frolov on endine suurtükiväe alampolkovnik, ja kui ta suu sõimamiseks lahti teeb, ei jää see palju maha kanonaadist. Ehitajatesse on ta alati suhtunud eelarvamustega. Juba sellest ajast, kui ta armees teenis, sest inimene loeb ju ajalehti ja vaatab televiisorit. Oma sõjaväelisi arusaamisi on ta ka meisse püüdnud sisendada, kuid paraku eriliste tagajärgedeta. On saavutanud vaid seda, et kirjutame rohkem ettekandeid ja raporteid. Ei ütleks, et ta on südamepoolest halb mees, ehkki ei tea küll ainsatki juhust, kus ta südameheadus oleks eriti ilmnenu. Hea sõna tema suust on haruldane nagu päikesevarjutus.

Kahte asja ei salli ta hoopiski. Kõigepealt pugemist, ja teiseks seda, et ta eest varjatakse olukorda jaoskondades. Varjame aga sellepärast, et kardame kanonaadi.

Tavaliselt ta sinatab meid. Seltsimehed ehitajad oleme vaid viis korda aastas: armee aastapäeva, esimese mai, ehitajate päeva, oktoobripühade ja suurtükiväe päeva pidulikel koosolekutel.

Roone aga klapitas oma sassiläinud materjalide aruannet ega võtnud vaevaks kaasa tulla. Pealegi, arvas ta, milleks kahekesi, kui ühest piisab! Pole tasta ju suurt jutumeestki. Aruandegagi küllalt mässamist — viiekopikane vahe sees.

Muidu aga on Roone rahulik nagu hüljes ja ega ta Frolovit karda.

Läksingi siis Frolovi kabinetti, kaasas Pajumaa ja Roone head soovid. Mul oli õnne, Frolov oli sedakorda heas tujus. Palus mul kenasti tugi-
toolis istet võtta ja mured südameelt ära rääkida.

Tegin seda nii püüdlilikult ja veenvalt kui vähegi suutsin.

«Tamaara Koškina,» katsus Frolov meenutada. «Jah, nüüd tuleb meelde küll! Mida te kavatsete temaga peale hakata?»

«Mõtlesime alguses, et õpetame ta normeerijaks, kuid kahjuks ta hüppas alt ära...»

«Palun ilma žargonita!» tigestus Frolov. «Mida ta tegi, see Tamaara Koškina?»

«Ei nõustunud. Võib-olla vähesest enesekindlusest, võib-olla muudel

kaalutlustel. Brigaadid teda meelsasti vastu ei võta, sest ta on väike ja habras. Mõtlesime siis, et vahest ehk...»

«Milleks te teda üldse vajate, seda Tamaara Koškina?» katkestas mind Frolov.

«Ta on meie kollektiivi liige. Töötab jaoskonnas viis aastat. Meie mõistete järgi on ta veteran... sest kogu meie jaoskond on nagu vaksali ootesaal, kus inimesed istuvad kohvri otsas. Kardan, et see on üldine nähtus ehitusorganisatsioonides. Tamaara... see tähendab, Koškina, töötab meil viis aastat, vaatamata sellele, et meil ei ole õmblusvabrik ega pitsikudumistööstus... et oma füsiognoomia poolest võiks ta olla kõike muud kui mullatöeline. Pealegi ei soovi ta meie kollektiivist lahkuda. Miks ta peakski meilt lahkuma? On meil tööjõu üliküllus? Kas tõesti ei leidu meil tööd, mida võiks teha Tamaara Koškina? Pajumaaga rääkides tekkis miskipärast selline mulje. Ei jäänudki siis muud üle kui pöörduda teie poole.»

Frolov uuris mind oma väikeste vesiste silmadega, mitte just sõbralikult. Lõpuks küsis ta:

«On veel midagi juurde lisada?»

«Küllap on, kui sellest ei piisa! Meie räägime kommunistlikust tööst, kommunistlikust ellusuhtumisest, kommunistlikust moraalist. Vestibüülis on loosung: Kõik inimese heaks, kõik inimese õnne nimel! Meie ees on inimene Tamaara Koškina, inimene nagu nad meil ikka on... lihast ja verest, mõtete ja unistustega... ja lisaks veel ränkade isiklike pettumustega. Mida me peaksime tegema tema hüvanguks ja tema õnne nimel? Kollektiivist välja heitma? Rikastama teda veel ühe pettumusega? Sellepärast, et müürseppade ja monteerijate brigadirid himustavad mehi, kellel on härja turi ja musklid nagu mugulad... oma liigutavas kartuses, et üks väike naine võib nende pikka rublat natukene kärpida. Oma jaoskonna häbiks pean tunnistama, et just selline olukord on meil praegu tekkinud. Pajumaa ei ole suuteline olukorda lahendada...»

Minule täiesti ootamatult küsis Frolov:

«Mitmes on Koškina teil elamispinna järjekorras?»

«Kolmas. Kuid ma arvan, et see ei puutu praegu asjasse.»

«Mina aga arvan, et pean seda teadma! Nüüd edasi: kes on teil neljas? Tema nimi ja eriala?»

«Sidortšuk. Keevitaja.»

«Ja viies?»

«Terasmaa. Elektrik.»

«On teil veel midagi asjalikku rääkida?»

Imestasin, et Frolov hakkas mind järsku teietama. Rääkida aga ei olnud mul enam midagi.

Frolov hakkas siis ise rääkima.

«Rahval ei ole kerge. Keegi ei kavatse seda salata. Ei jätku elamispinda, ei jätku lasteaedu. Sõjad ja ikaldused, isikukultus ja subjekti-

vistlikud otsused... Kõigele lisaks veel võidurelvastumine. Mina kui sõjamees tean, missuguse relvastusega meie armeed varustatakse. Tean ka seda, mida see relvastus maksab. Saatuse tahtel sai minust nüüd ehitaja. Kõnnin õhtuti All-Mustamäel ja mõtlen: mida maksab see tornkraanade rägastik? Selliseid ehitusplatse on meie maal tuhandeid. Misuguste jõupingutustega loodi meil maailma võimsaim ehitustööstus! Teie tulete mulle vestibüülis rippuvat loosungit tsiteerima! Mille nimel siis need tornkraanad üles seati? Mille nimel ronivad müürsepad tel-lingutele? Mille nimel me üldse ehitame?

Teie tulete mulle inimlikkust õpetama! Analüüsigem veidi seda teie inimlikkust! Leiame Koškinale jõukohase töö — kõne alla tuleb vaid varustusosakond või raamatupidamine, ja sealgi on nii, et peame mõne endise töötaja vallandama. Teeme siis seda — inimlikkuse nimel! Hiljemalt paari kuu pärast saab ta korteriori. Selleks ajaks on ta jõudnud oma fondidekaustad ja laoraamatud sassi ajada. Nüüd peame leidma inimese, kes need tagantjärele korda seab. Koškina aga lahkub omal soovil. Mida ta peakski meil tegema? Ise ju kinnitate, et brigaadid teda vastu ei võta.

Oletame, et meile antakse tänavu kolm korterit. Järelikult keevitaja Sidortšuk ja elektrik Terasmaa peavad veel ühe aasta kannatama. Inimesed, kelle päevatoodang võrdub väärtuselt Koškina kuutoodanguga. Niimoodi me siis stimuleerime elamispinnapuuduse likvideerimist, inimeste häda leevendamist! Inimese heaks ja inimese õnne nimel! Sest teie inimlikkus algab ja lõpeb Tamaara Koškinaga. Subjektiivne, läbimõtlematu ja lühinägelik... ja siiski otsustasite tulla minu südame-tunnistusele koputama!

Kunagi ma hindasin teie jaoskonda. Nüüd aga!... Pajumaa, nagu ma märkan, on rahmeldamisest tüdinud ja unistab muretust pensionäripõlvest. Teie... teisse ma isiklikult halvasti ei suutu. Roonesse samuti mitte. Kuid tervikuna on teie jaoskond muutumas kurat teab milleks! Millega te õigustate, et Koškina mõnuleb segusõlmes? Millega te õigustate, et Ristimägi istub tänaseni normeerija laua taga? Muidugi jälle inimlikkusega. Kuid minul on otsus langetatud. Teie jaoskond tuleb vabastada muidusõjajatest! Karmilt ja resoluutselt, juhindudes töökoodeksist. Sest ka töökoodeks on inimlik dokument, inimeste looming ja koostatud inimese õnne nimel. Loodetavasti te tunnete töökoodeksit? Kui tunnete, on kõik korras. Toimigem siis töökoodeksi järgi! Lõppkokkuvõttes oleme me siis sada korda inimlikumad, sest me allutame üksiku huvid üldistele huvidele... lähendame aega, millal kõigil muutub kergemaks, kaasa arvatud needsamad Koškina ja Ristimägi. Selline on minu inimlikkus! Ja sellest inimlikkusest lähtudes olen täna karm ja kõigutamatu. Keegi peab ju karm olema. Kui ei ole seda Pajumaa, siis on Frolov.

On teil asjalikke vastuväiteid? Kui ei ole, siis on aeg see jutuaajamine lõpetada. Teid ootab objekt ja minul tuleb minna rajoonikomiteesse.»

Asjalikke vastuväiteid mul ei olnud, ja tulingi siis uksest välja, tuksane, tüdinud ja pettunud. Kust pidin ma võtma neid asjalikke vastuväiteid? Liiatigi veel selliseid, millega Frolovi sõjameheloogikat kõigutada. Minul neid ei olnud. Ei saa ju musta valgeks rääkida. Tamaara viimase kolme kuu töö võrdub tegelikult nulliga ja August pole põrmugi parem. Süüa aga tahavad mõlemad.

Frolovi ees tuli mul kapituleeruda. Nüüd aga pean hoolitsema selle eest, et ka iseene silmis õigeks meheks jääksin. Et ei tekiks pärast südametunnistuse kripeldamist, et uni oleks rahulik ja ainevahetusprotsessid kulgeksid häireteta. Sest tõeks on minemas Pajumaa sõnad: püüa kuidas tahes, kuid ialgi ei saavuta sa olukorda, et kõigil oleks ühteviisi hea.

Tudengipõlvest mäletan, et on olemas tunnetuslik kategooria — paratamatus. Püüame sellele kategooriale anda konkreetse sisu.

Võtsin paberilehe ja pastapliiatsi ning panin kirja alljärgnevad punktid:

1) Tamaara ei ole elamispinna suhtes halvemas olukorras kui Sidortšuk ja Terasmaa.

2) Tamaaral puudub kvalifikatsioon. Ta ei ole kvalifikatsiooni omandamiseks sõrmegi liigutanud. Kõik minu sõbralikud soovitusel on osutunud kasutuks.

3) Koondada raamatupidamisest mõni dokumentide lappaja ja Tamaara asemele panna — on sellel mõtet? Sest need kohvitantad on ju samuti inimesed ja ametiühingu liikmed.

4) Pajumaal on õigus: raamatupidamise naised on emalõvid. Tamaaral nende hulgas elu ei ole. Kõige närusemad ja tüütumad tööd sokutatakse temale.

5) Küllap need raamatupidamise emalõvid oskavad enda eest seista! Saavutame vaid seda, et Vabariiklik Komitee segab vahele ja meie koos Tamaaraga jääme ikka kaotajaks pooleks. Teeme ennast narriks, asja ees, teist taga!

6) Kõige lihtsam ja loogilisem on alati toimida kirjatähe järgi. Ei hakka sulle keegi siis külge! Mõistlikud inimesed lähtuvad alati sellest kuldsest reeglist.

7) Tamaara unistab — unistagu! Kõik me unistame vahetevahel. Tamaaral on nukrad silmad — olgu! Tema loomus on selline. Ei ole meie võimuses neid rõõmsamaks muuta!

Aitab neist seitsmest punktist! Järeldus on lihtne ja loogiline: paratamatus jääb paratamatuseks. Elu aga läheb ikka endistviisi: segistid

lõgisevad segusõlmes, mehed laovad müüri, musklid nagu mugulad. Maalrid joovad ja ropendavad, ekskavaatorijuhid õngitsevad pikka rublat. Vahtevahel klapime koos Roonega pooliku, sest elu on karm ja murisid ohtrasti. Närvipinge aga nõuab leevendust ja Roone on hea sõber.

Mis puutub Tamaarasse, siis leiab ta uue kollektiivi ja unistab nagu ennegi. Seda ei keela talle keegi. Kõik me unistame vahetevahel...

«Tule, peame veidi plaani!» kutsus Roone. Läksime siis tühja raamatupidamisetuppa, ainsasse ruumi meie majas, kus lauapaberid on tavotiplekkideta ja tapeedid puhtad. Mujal on nad ammu tunkedest võidunuks nühitud.

Neli neitsikest on kamba peale keraamilise seinavaasi ostnud ja lilleväädid ripuvad alla. Aknalaua on nikeldatud teekann. Naised armastavad hubasust. Neil on kõik hoopis teisiti kui töödejuhatajate ruumis. Pole isegi tühje pudeleid radiaatori taga.

Meie ei tulnud siia hubasuse pärast. On vaja plaani pidada.

«Vilets oled, mu noor sõber!» alustas Roone. «Lõid raskuste ees vedelaks!»

Kui mina olen vilets, eks proovigu siis Roone ise!

«Mida seal enam!» lõi Roone käega. «Nüüd on teada: Frolov ei võta mind jutulegi. Nüüd tuleb midagi muud välja nuputada!»

Mida kuradit sa ikka nuputad! Homme on ametiühingukomitee koosolek. Komitees on seitse tarka inimest. Seitse mõtlejat, seitse otsustajat, seitse südametunnistust. Teemegi nii, et paneme asja hääletusele. Kui enamik nõustub administratsiooniga, siis head teed, Tamaarakene! Küllap leiad endale uue ja parema kollektiivi! Kui ei nõustu — veel parem! Administratsioon on siis seatud fakti ette, et peab Tamaarale ameti leidma. Mis puutub minusse, siis kuulan sõnavõttud ära ja parajal momendil ühinen nendega, kes rohkem kisa teevad. Kaitseb enamik Tamaarat, kaitsen minagi. Lahutavad käsi — lahutan minagi. Sest südametunnistusega on nii, et küllap ta ükskord rahule jääb! Kaua ta ikka kripeldab!

«Sedamoodi jah,» venitas Roone. Süütas siis «Belomori» ja hakkas edasi-tagasi kõndima.

Kõndigu ta pealegi, ehk mõtleb midagi välja!

«... Et jätame siis häälteenamuse otsustada... Seda ju võib, kuid asjal on konks juures. Kurb ja häbi rääkida, kuid... tead, Jaak, meie komitee on uimane nagu haige talleke. Tulevad kokku ja istuvad nagu armsakesed — ootavad ära, mida arvavad Toonesep ja Roone. Ega nad palju mõtelda viitsi, keerutavad niisama... Komiteesse valiti ju need, kes kõige vähem vastu punnisid. Frolovil on tühine asi neid kõiki vagsaks rääkida. Eks sa tead seda omast käest!... Niisiis, komitee asub äraootavale seisukohale. Istuvad ja suitsetavad, kõik ettevaatlikud nagu

prussakad... Et üteltu kõigepealt Toonesep ja Roone, sest nemad käivad konverentsidel ja uurivad töökoodeksit.»

«Mina isiklikult oleksin meelsasti vallandamise vastu... Kuid et meil on tegemist paratamatusega...»

«Mis kuradi paratamatus!» ägestus Roone. «Tulgu Tamaara homme päev minu objektile!... Ah et brigadir on vastu? Kes kurat on objektil peremees, kas töödejuhataja või brigadir? Hakaku Tamaara aknapiitu takutama! Võtan ta nagu tite käekõrvale ja näitan: vaata, kallid Tamaarakene, kui sa need aknapiidad ära takutad, siis on su perele leib ja sardellid kindlustatud! Veel mõned piidad, ja võid osta paari kaproonsukki! Niimoodi on ennegi inimesi tööle pandud. Väljastan talle individuaalse töökäsu, ja kellel kuradilgi pole ütlemist...»

Tundsin, et korrastepealt läks süda kergemaks. Roonel, jah, on terve majatäis aknapiitu takutada. Minul on ainult ekskavaatorijuhid ja müürimehed, kes vundamentidaldmikke paika panevad.

Kui nii, siis takutagu Tamaara pealegi aknapiitu! Kolme kuu pärast on tal korter.

Rohkem vist harjumusest kui millestki muust püüdsin ma Roonele siiski vastu vaielda:

«Tead, Edgar, mulle meeldib, et sa niimoodi mõtled! See on minu kui sõbra arvamine. Kuid me peame tunnistama: ka Frolovi mõttes ja hinnangutes on palju tõtt. Frolov on viimse hingetõmbeni printsipi-aalne.»

«Olgu, kurat temaga! Mina kah olen printsipi-aalne. See on... kuidas öelda, kuid saamatuid ja hädiseid inimesi leidub küll ja küll! Täpselt niisamuti nagu tarku ja osavaid. Mitte kohe ei mahu südamesse, et keegi väetikestele liiga teeb! Kangeid töömehi poputatakse rublaga, antakse preemiaid ja aukirju. Kuramuse kombel ära hellitatud. Rubla on mõnegi väärt mehe ära rikkunud... Kuradi kooreriisujate tsunft, kõik need targad ja tugevad! Häbematust on rohkem kui tarkust... Naised raamatupidamises ohivad ja puhivad hilisõhtuni, ei ütle neile keegi tänusõnu. Oled saamatu, kui normaalse tööpäevaga toime ei tule! Kodu algab tants köögi ja lastetoa vahel... Et meil ei olevat kruvikesi ja mutrikesi! Mõiste, jah, on aegunud — nüüd on madalalpalgaliste kategooria... Frolov selliseid ei kaitse, tema on südame poolest sõjamees. Pajumaa aga... Et mis mina, kui ülemused nõuavad. Mille kuradi pärast on meil siis ametiühingukomitee! See on üks kuramuse tore asi, et ilma meie nõusolekuta ei hakka Frolovi hammas peale! Mitte kellegi hammas ei hakka peale! Seda nimetan mina demokraatiaks... Ei saa nad väetikesi kõrvale tõrjuda. Inimese jaoks peab koht leiduma!... Niisiis, homme lööme sõrad vastu! Tamaara on ja Tamaara jääb... täpselt nii kaua, nagu talle endale meeldib.»

Ongi hea, et Tamaarast ei saanud normeerijat. Ärgu ta kippugu kontorilaua taha, ärgu ihaldagu tinti ja paberit! Ei tea, kuidas mujal, kuid meil ei peeta paberimäärijaid täisväärtuslikeks ehitajaiks. Pole nende sõnalgi suuremat kaalu. Kaaluka sõna ütleb ikka ja ainult see, kes oma isiklike kätega väärtusi loob.

Ehk võtab Roone ta ükskord käsile ja õpetab krohvijaks? Tamaara muutub tugevamaks ja puisemaks, kaotab liigse nõtkuse. Lubjasegu pargib ta õrna käenaha. Häälgi muutub karedaks ja teravaks, lõugab nagu teisedki eided viimistlejate brigaadist. Head krohvijad teenivad hästi, mitte vähem kui töödejuhataja. Kõige tähtsam aga on enesekindlus. Seda annab teadmine, et oled reaalseste väärtuste looja, et sinu toodang on mõõdetav ja kaalutav, et sinusse suhtutakse nagu töölisesse. Frolovgi, kui ta objektile tuleb, tavatseb töölisi kättpidi tervitada.

Mul on piinlik oma seitsme punkti pärast. Roone kõrval olen ma poisike, hoolimata oma kahekümne seitsmest eluaastast. Millest nad üldse tekkisid, need mõtted? Eelkõige muidugi mugavusest. Võib-olla ka loomupärasest harjumusest süüdistada saamatuses neid, kelle nigelad tiivad ei võimalda kõrget lendu. Oleme harjunud teadmiseaga, et kõik teed on lahti, ja süüdistagu iseennast see, kes endale elus õiget kohta ei leia.

Ometi on nad olemas, need väetid ja saamatud. Neist ei räägita kõnetoolis, neist ei kirjuta ajalehed. Ei panda neid autahvlile, ei arvestata neile preemiaid. Ainult muret on nendega ohtrasti.

Kuid millegagi rikastavad nemadki elu. Muudavad ta keerulisemaks ja huvitavamaks. Vabastavad iseenesega rahulolust. Lisavad elule mõningaid värvitoone. Need toonid on tuhmid, kuid nad peavad olema.

Tamaara on üksik ja abitu, nõrk ja kaitsetu. Meil on jõudu, meie toetame ja kaitseme.

Tamaara unistab. Halb oleks, kui ta ei unistaks, sest unistusteta inimene on kibestunud. Kuni elab unistus, elab ka usk tulevikku.

Tamaaral on raske. On siis teistel kerge? On meid keegi harjutanud kerge eluga?

Roone ütles toredasti: mille kuradi pärast on meil olemas ametiühingukomitee!

Kummaline küll, et endast nõrgemat toetades tundud iseenele tugevamana, paremana ja mehisemana!

Nende mõtete juures jäi süda rahule.

Augusti kohta arvas Roone, et kui teeks talle seekord viimase hoiatuse! Oletame, et ta peab vastu vaid kaks nädalat. Sellest aga piisab, et ta kaks kooliealist tüdart paigutada internaatkooli.

Roone ütles, et ta hakkab seda asja ajama.

Öine poem

1

Jääpank mu jalge all murdus kaldast lahti
ja ujus vahusel veel allavoolu.
Vesi mulksus, justkui oleks keegi
uputanud tühje õllepudeleid.

Jõgi oli täis jääkamakaid
nagu surnud hügelkalu.

Vahulaevukesed mu lapsepõlvest...

Vandusin oma ettevaatamatust,
sogast suurvett ja reeturit saatust,
kellesse keegi enam ei usu.

Jää oli tundunud tugev...

Siis nägin — triivisid must mööda.

Pank kõikus... kuulsin praksumist...

Sa seisid jääl kui valgel haulal tume rist —
käed laiali... võib-olla vaikeses kutses.

Su juuksed sarnanesid sügisöoga...

Viipasid, ja merehädalise tõrvikuna
lõomas punane sall sinu käes.

Keegi ei tea, mitte keegi,
kuidas me jääpangad kõrvuti sattusid
ja kuidas ma sinu omale hüppasin —
võib-olla vaistlikult tundes,
et sinu jääpank on tugevam.

Klammerdusime teineteisesse
nagu kaks kõrvuti kasvavat põõsast.

Puud paistsid kaugetel kallastel,
surmaputkedena raagus ja harakil.

Jalge all looklesid praod
justkui nõörid lagunemisohus pakil. — —

Hämarhall õhtu vahepeal saabus.

Ja meil lihtsalt vedas, et pank
jooksis pimedas kaldasse kinni,
enne kui lagunes...

Öös vägevalt lahvatas lõke,
mille ääres kuivatasime riided.

Kuidas lõomasid möödunud-aastased kõrkjad!
Lökke kohal lendlesid punased sädemeputukad
ja põlesid tuhaks.

Aegapidi kadus meist surmahirm.

Ta säilis vaid hämaras alateadvuses
nagu droog apteegikapis.

Aga tookordne lõkkease
on praegugi näha, sest luhahain
kasvab seal paremini kui mujal.
Küllap heinalised tunnevad rõomu.

2

Teie, kummalise värviga ööd!
Ma võin hoida teid peos
nagu tsellofaani pakitud lillekimpe!

Lillede kontuurid kuupaistel
on nii vaevu tajutavad, et tekib tahtmine
kirjutada neist vabavärsis.

Kas inimesed võtavad vaid viisakusest
paberi lillede ümbert,
enne kui need kellelegi kinkida?

Järjest rohkem sünnib ilma õnnelikke,
kes armastavad lilli...

3

Su kleit, su kleit on hommikune aas,
on hiigelaas, mis öitseb, lõhnab, hingab.
On hiigelaas, mis minu silme ligi
saab alguse ja lõpeb silmapiiril.
Seal — väga lähedal ja ometi nii kaugel,
kus läbipaistev taevas toetub rohtu,
kaks pruuni päikest tõuseb silmapiiril.
Kaks pruuni päikest rohelisest rohust.

Mu sõrmed nagu puud on silmapiiril.
Kaks pruuni päikest puude vahel tõuseb.
Kes valetas, et päikest ei saa püüda?

* * *

Su juuksed sädelevad kui kimp säraküünlaid.

Ja täna ehk ongi uusaastaöö? Juunis?
Kuid varem ma ei teadnud,
et bengali tuled võivad olla nii soojad.
Uusaastaööl valatakse õnne tinast,
justkui õnn võiks olla ka tinast.
(Kuigi mõnikord oleks tõesti õnn,
leiduks taskus tinast nukid.)

Õnne me valame vist seepärast,
et meeldib vee ja tina fantaasia,
mis taltsutamatu nagu meil endilgi.
Me ei tea, millise kuju saab tina:
kas tuleb sealt vilets lootsik,
millega on põnev ristelda tormisel merel,
või imposantne ookeaniaurik,
millega on sama imposantne põhja minna
(lehed teatavad, et hukkusid traagiliselt).
Veel meeldib õnnetina ka seetõttu,
et ta on nagu uusaastakingitus,
mida kellelki iial ei nõuta —
samuti nagu seda iial ei lubata,
vaid lihtsalt kingitakse.
Selles ongi kingituse saamise suurim võlu.

Olen õnnelik, et teadsid seda,
kuigi kumbki meist ei tea veel praegugi,
kuhu kanti see valamine keerab.
Kuid valatakse just sellepärast.

— 4

Kuu, sa oled kameeleon, kuu!
Kord oled sa valge, kord kollane, kuu,
kord astrina lilla, kord kullane, kuu.

Iga hetk muudad sa oma kujugi, kuu.
Kord ripud kui kammeljas kuivanud, kuu,
kord aednikunoana kõverdud, kuu.

Sa inimest meenutad kangesti, kuu.
Sa sünnid ja kasvad ja kahaned, kuu,
ikka ootamatustest kummis, kuu.

Ja märganud pole veel keegi, kuu,
et halvemaks muutuksid kunagi, kuu.
Seepärast meeldidki kõigile, kuu!

5

Rohi on kuupaistest kaame
nagu palged pärast magamata ööd.
Sinu jalad mustades sukkades
lamavad rohus kummaliste öiste teedena.
Puud tõusevad taevasse, põimudes
üleval üksteisest läbi.
Need me okstega ehitud väravad,
võimsad väravad üle öiste teede.
Sa ju tead, millal väravakaared
on kaunistatud okste ja lilledega.
Põõsad on mähkunud udusse

nagu naised valgesse loori.
Tähed vilguvad, tähed vilguvad —
kas ehk tuul puhub nendele öös?
Ja öiste teede kohal on kuu —
suure kallana valendav.
Sa ju tead, millal kingitakse kallasid.
Miks öeldakse, et ööd on külmad?
Nad on sama kuumad kui kummalised mustad teed
siin kuupaistekaames rohus.
Ja kõik armastavad soojust, kõik.

* * *

Sa oled metsa serval lõõmav lõke.
Mu igatsus, see igavene hulgas,
istub pehmel mutimullahunnikul
ja soojendab käsi tule paistel.
Ta laubal tolknevad juuksekahtlud
ja paarinädalased harjased põskedel
on pikad kui kuuseokkad.
Siniseks löödud silm seal vahel
sinab koletu nääriehtena.
Hulguse põu on pungil —
mitte seatapja-pudelist.
Tema taskus on rullikeeratud värsivihik
ja kivi Viljandi lossivaremeist.
Võib-olla see kivi on talisman.
Punased tulekeeled väänlevad tuules,
ja puude tüved nende valguses
on vasksed kui oreliviled.
Kellegi uudishimu lendab tiibade kahinal
üle lõkke nagu saaki jahtiv öökull.
Ning hulgas toob hagu juurde.

6

Kaks inimest võib tülli minna,
kaks armastavat inimest.
Vaen roomab välja justkui rästik,
kel vana kest on jäänud kitsaks.
See rästik sisiseb meis endis
ning tal on nõnda visa hing...
kui üldse polekski tal hinge!
Ja pole inimest, kes eales
ei kardaks ussi hammustust.
Ei, mitte solvumine — argus
on see, kes topib suu meil kinni,
et sealt ei kostaks: «Anna andeks...»
See «anna andeks» teatab: ise
sa oled andestanud juba.
Sest ainult see, kes julgem, ütleb:
«Sa anna andeks, anna andeks...»

Kivikasarmud, tuuline uulits.
 Öö on. Närakaks nälginud peni
 tühjal tänaval luusimas laisalt,
 karvad solkus ja lehvivad tuules,
 justkui raputaks hernehirmutis
 kaltse roigastest roiete ümber.
 Telemastil on punased tuled —
 raudsel õunapuul klaasist õunad.
 Kuski katkised vihmaveetorud
 öös kriiksuvad nii, nagu laulaks
 veidrad plekk-kõruga linnud...

*Millest tänaval tekivad tunded?
 Mõte millega assotsieerub? ...*

*Mees ütleb naisele: «Oled mu süda.»
 Meie ütleme seepeale: «Kõlab banaalselt.»
 Ütleme nõnda, ja küllap
 põhjustki selleks on küllalt.
 Aga ikkagi imelik — miks
 öeldakse: oled mu süda?
 Sellepärast võib-olla, et meestel
 üksainuke süda on rinnas?
 Mõtlege — ainult üks süda!
 Süda ei ole maja,
 kuhu võib möllida karja
 korterinäljaseid üürnikke.
 (Ühisköögis nad peagi loobiksid
 üksteisele vastu vahtimist
 pajanuustikutaolisi sõnu.)
 Või kui arvate siiski, et mees
 talub mõtet, et peaks oma naist
 kellegi teisega jagama,
 siis kujutage ette järgmist.*

*Laiial liharaiumispakul
 lamab te punane süda
 ja lihunik tükeldab seda
 pika teravaks ihutud väitsega.
 Tema ümber on kaltsakad penid,
 lõuad ammuli nagu koopad,
 milles kihvad kui... stalagmiidid!
 Ja kujutlege — neisse koopaisse
 loobib lihunik lihatükke...
 Kas penid sest söönuks saavad?
 Kas südamest asja on pärast?*

**Kõrgel pea kohal kuuendal korrusel
 seinataevasse hääletult süttis
 nelja kandiga kummitav aknakuu.
 Üksik hulkumast väsinud peni
 tühjal tänaval kükitab maha,**

koonu kollase akna poole
tõstab ja ulguma kukub,
nagu kuu poole ulguda võib ...

8

... ja päike uppus pilvetulle,
imelisse tulepilve.

«Kõik, mis mul oli, andsin sulle,»
sa sosistasid pilvetulle.
Võib-olla olla võib, et mulle ...
Jah, tõesti, pilved teadsid — mulle.

Öös pimekülmas vihm mind lõikab.
Välk noana puie latvu lõikab.
Ja tänav upub välgutulle.
All jalge vete metsik solin.

Kõik, mis mul oli, andsin sulle ...
Kõik, mis mul oli ... ah,
mis mul oli ...

9

Paat liugleb öisel järvel
nagu vari fantastilisel astripeenral.
Üks kuu on tõmmus taevas,
teise killud ujuvad veepinnal.
Üksainuke aer on lootsikul
(küllap teise peitis peremees ära,
et keegi ta paati ei võtaks),
nii et mina, viletsa küna kapten,
seisan püüas kui kanuusõitja.
Sületäis värsket heina ja sammal
katavad paadi kondist põhja.

Õlgadel kollane supellina,
märjad juuksed vesikasvudena rippu,
istud sa paadininas,
minu kahvatu kuutüdruk.
Ainult su sääred on tumedad.

Libiseme sahinale kõrkjaisse.
Kust satub siia valgus, mis lilla
justkui loojangu kuma pilvede all?

Paadi kõrval pladistab kala
meeleheitlikult nagu uppuja.
Ja meid varjab kõrkjakatus.

Mõtlesin — sul on külm,
kuid oled nii kuum,
et soojendad mindki.

Meie kohal on tähistaevas.
 Kõik inimesed vaatavad ta näkku,
 nagu kõik kas või kordki elus
 vaatavad armsa silmadesse.
 Ja uskumatu, kuid taevas
 kahte niiskesse silma laskub!
 Kas sellepärast võrreldakse
 armsa silmi tähtedega?

Taevas! Ta on maailma ilusaim taevas —
 tal pole ainsatki võistlejat!

Ja tähed ei tea, et nad on
 nagu ülased kevadmustal maal.

Õö pole muud kui tihe
 mustaleheline sarapuupadrik.
 Tüdruk, oma heledas kleidis
 sa oled samuti ülane
 öö harakil okste all.

Kuuled, kõliseb-heliseb oja
 rohupehmete kallaste vahel?
 Oja vulinat tüdruku naer
 tähevalguses meenutab vahel.
 Kui pärida poisilt, kes tuleb sealt,
 siis temal on ammugi teada:
 tüdrukust, kes tema kõrval,
 armsamat ühtki ei tea ta.
 Oma tüdrukut armsaimaks pidada
 igal armunud poisil on õigus.
 Kellel jätkuks küll julgust öelda,
 et või ühelgi neist pole õigus?!

*Kõigi täna ja homme armunud
 poiste ja meeste nimel,
 kelle tunded ei ole vrakk
 endaimetluse mustal karil:*

*iga tüdruk on maailma armsaim,
 iga naine on maailma parim!*

Mustast taevast langevad täheülased.
 Ükskõik, palju neid kukub:
 nad ei lõpe mitte kunagi
 nagu tähepüüdjate soovidki.
 Kuid praegu ei soovi ma midagi.

*Kui keegi prooviks defineerida,
 mida endast kujutab armastus,*

oleks tulemus sama nigel,
nagu ta oli, kui püüti
arvata, mis on elu.
(See müsteerium pidi olema
valkude eksisteerimise viis.)

Käib armastus eluga käsikäes —
võib-olla nii nagu blondpäine tüdruk
kõnnib brüneti poisiga
kuupaistesinisel rannal?
Ja meri on mürgise elavhõbeda värvi...

Elu ja armastus — nagu maa ja puu.
Puu juurtega rebige maast —
ja see, mis jääb järele temast,
on kui kõngenud lojuse selgroog,
küljes hulk rabedaid roideid,
pleekimas päikese paistel.

Aga maa, millel miski ei kasva,
kõlbab (hädaga pooleks) vaid kalmistuks
või (suurepäraselt) polügooniks.

Ja öeldakse, et kõige rohkem
armastus meenutab tüdrukut.

Tüdruk — lehtedest lage õunapuu,
väheütlev, kuid huvitav
justkui abstraktne skulptuur.
Pungad puhkevad ootamatult.
Samuti sünnivad lehed.
Õied okstele ootamatult.
(Esimene nailonist ballikleit —
võib-olla samuti õitseb
õunapuu esimest korda?)
Ja pilved lendavad, pilved,
kelle radu keegi ei tea.
Ja päike kummardab, päike
tüdruku kohale pea!...

Mehed teavad neid hetki, mil naisel
käed on õites, kui oleksid nad
õitseva õunapuu oksad.

Kas seda saab defineerida?

Maailm ei tunne inimest,
kes poleks hüüdnud: «Hetk, peatu!»
(Kahe sinise jõena kaks armunut
teineteisesse suubuvad siis.)

Kuid kõikvõimas Aeg ei lenda
reisirongina tammilt,

kui teel on kruvitud lahti
terasest rööpapaar.
«Hetk, peatu!» kui hüütakse, siis
Maa peatub kui ehmunud kutsikas.

Kes tahab vaielda vastu,
et see teisiti on, mitte nii?

Maa peatub, ja füüsikaseadustest
valitseb ainult inerts.

Mäeharjad mürinal lendavad
paigalt kui pehkinud katused,
järved loksuvad tühjaks
nagu värisevas käes supilusikad,
ja kohinal voolab vesi
lõhkistest meretoobritest.
Saavad jõgedest vikerkaarsambad,
ja ookeanid uputavad mandrid.
Lainehiiglased loobivad laevu
nagu ketilt rebitud poisid.
Maailm on mustas tolmus,
mis jäme kui munakivid.
Taga tolmu leinaloori
kaljud, majade riismed ja puud
keerlevad akrobaatidena
elu viimases saltos...

Vaid seal, kus uuesti algab
hävunud maailma taassünd,
kumab kaks märgutuld.
Ja see, kes hüüdis: «Hetk, peatu!»,
see teadis — need tuled ei kustu.
Ainult sellepärast ta julgeski
soovida meeletut soovi.

Need tuled on armsa silmad.

Seda kas saab defineerida?

Ja endiselt õitseb õunapuu
nii valgelt, et valge on öö.
Taas juurtest voolavad tiivesse
võimsad ja hääletud mahla jõed.
Ja mullas põimuvaid juuri
võõrad silmad ei näe...

Mis juhtub, kui kellegi taktitus
nagu nüri praaklabidas
juured välja songib ja lõikab
kas või mõnegi nendest
pooleks?

Ja lendavad valged pilved
kui kõikide heledad tõed.
Ja juurtest voolavad okstesse
tunnete salajõed —

kas seda saab defineerida?

12

Vaikus. Ainult musta näoga nõiamoor öö
kobistab akna taga ja piilub sisse.
Tema ainuke silm särab kardinat vahelt
külmalt ja punakalt.
Ainuke hammas lillade huulte vahel
on poolkuuna kõver ja kollane.
Luud, millega ta akna taha lendas,
on taeva poole püsti kui raagus puu.
Nüüd oigab ta ristluuvalus ja oie
on kähe kui külmunud tuule ulgumine.

Vanamamma, miks oled nii uudishimulik?
See tuba on rohelise veega tiik,
ja su silm liiga tõnts,
et näha läbi vee.
Ja näkineid, kes rohelise teokarbi valguses
lamab heledal linade-põhjaliival,
ei ole su tütar...

Kuid sa nõidusid ta ära,
ja ta armastab sind, nõiamoor öö.
Ära vabasta teda nõidusest —
see teeks ta õnnetuks.
Ja samuti minu, samuti minu.

13

Miks vaatad nii hämmeldunult
neid imepäraseid punaseid lilli,
mis kiirgavad valevail küngastel?
Kas imestad, et nad puhkesid
sinu kaela ja õlgade lähedal?
Või mõtled, miks lilled on punased
nagu huuled, all mille nad sündisid?
Olen näinud päikesetaolist öökuningannat,
tean: ta on armetu potitaim
nende erepunaste künkallide kõrval.
Ja siiski — miks imestad sina?
Ainult mina, vaid mina võin imetleda
neid kõrgeid ja valevaid künkaid —
nii imelisi, et pilved
ei julge neist lennata üle,

nii imelisi, et vihmad
ei julge neid sadada märjaks,
nii imelisi, et tuuled
ei julge neid riivata iial,
nii imelisi, et udud
ei julge neil hõljuda iial ...

Ainult öö, sünge sõnakehv sõdur,
halja helgiga soomusrüü seljas
ja käes kuu-hellebard,
seisab truult nende küngaste kõrval
ning valvab, et keegi ei häiriks
punaste lillede sündi.
Ja kuni ta elab, see sõdur,
puhkevad punased lilled
valevail kõrgetel küngastel.

See valvur on surematu —
tema vahikord lõpeb vaid siis,
kui maailmast armunud kaovad.

14

... vihmaherned kõrisevad aknaplekil
ja muutuvad pikkadeks veeniredeks,
mis looklevad väljas majaseinal
nagu arvutud praod hallis kaljupangas ...

... kuskil trammipeatuses neonvalguse all
seisavad värvilistes keepides naised
nagu suletud kroonlehtedega tulbid.
Läigib märg asfaldi-kroomnahk.
Poiss ja tüdruk, mõlemal kingad näpus,
jooksevad ladiseval puiesteel
ja naeravad oma rumaluse üle.
Sirelipõõsas, vihma käes kühmus
nagu suurrätis vanaema,
vaatab neid mõistvalt ...

... ent mõistmine on enda asetamine olukorda,
milles viibivad teised ...

... kellel puudub see hädavajalik võime,
on troostitu kivikõrb,
kus pole ühtki, mitte ühtki oasi ...

... suur karavan astub liivatormis
ja mustade luidete harjul on kõveras
kahe küüruga kaameliviirastused.
Loomad lõugavad vihisevas pimeduses,
justkui nülitaks nendelt nahka,
sest liivaterad närivad nende sõormeid

nagu näljased termiidid.
Söestunud sihverplaadiga karavanijuht
pöeb lõõtsutava kaameli külje alla
nagu hirmunud skorpion saksauulipõõsasse
ning neab allahit, neab allahit,
kes pani veerema liivaookeani lained ...

... ja lamasime sinuga kõrvuti kõrbes
nagu kaks päikesest kuuma barhaani
ning me harjadel tuul lookles maona.
Siis vihisesime tormis ei tea kuhu,
ja keegi poleks suutnud öelda, kus lõppes üks
ja kus algas teine, sest kõik liivaterad
on äratundmatult sarnased.
Ja pärast tormi ükski luide pole enam see,
mis ta oli. Pole kunagi, mitte kunagi ...

... seal lagedal nõmmel seisab blondpäine tüdruk
ja sirutab käed oma sõbra — kuu poole.
Tema avatud pihku kukub liivatera —
võib-olla selleltsamalt nõmmelt,
võib-olla kaugest kõrbest.
Tüdruku juuksed helendavad kuupaistes
nagu õitsev kirsipuu õhtuhämaruses ...

... aga sellises kuupaistes sünnib ka hall,
ja kastepiisad metsviinapuu lehtedel
— see on hirmuhigi surmamineja näol ...

... sest elu sünnitab surma
nagu armastus lapse ...

... mu naabrite imik on roosa ning armas
urb kuivama hakkaval pajul ...

... kus sasipäine poisu istub varbtaral
ning puhub kolme sõrmeavaga pajupilli.
Ja talle paistab, et inetu naabritüdruk
on niisama ilus kui metsnelk
ja et plikatirtsu pisikesed mõtted
on lõokestena laiali sinise taeva all
(ja et üks neist istub vilepilli otsal)
ja et võililledel tara varjus on peas
valged ja läbipaistvad rätikud —
nagu see, mis emal on kapis ...

**Raadiost hargnevad tšellohelide peened trossid,
millel balansseerivad mu kujutlused
nagu köietantsijad tsirkusekupli all.
Kuid sa magad ega näe neid varje —
muusika sünnitatud kujutelmi.
Helid libisevad üle su näo
mu sõrmede tabamatu kergusega.**

Raadioskaalast kukub su kaelale vari,
mis meenutab pistoda.
Ja keegi ei ütle, millega see kõik lõpeb.

15

Millest see õieti tuli?
Kas akent ei pannud me haaki
ja tuul selle virutas katki?
Või mõne mööduja kivi
purustas topeltruudud?
Uued klaasid ma panin ette,
sest puhus ja sadas sisse.
Kuid olen vist vilets klaasija:
lõgisevad need ruudud
nagu külma käes hambad.
Aga sina ... naeratasid ka siis,
kui vihma sadas tuppä.
Ja siiski ... millest see tuli?

16

Mees, kuule, mees, sinu silmad
on lahtise teraga taskunoad.
Nende läige on tuhm — nagu ikka,
kui teras on kehvasti karastatud.
Kuid noa teritamiseks mu pea ei kõlba —
ta pole nii kõva ja sile kui luisk.

Ning sa eksid, mees: ma pole see vend,
kes varastas tühjaks su linnupuuri.
Su tihane lendas minema ise.
Võib-olla ta kartis, et veristab end
noaterade otsas?
Tead ju küll — linnud on väga kartlikud.
Ja tihane ei kõlbagi puurilinnuks.

* * *

Telefonitraadidel nagu õhtupäikese kiirtel
istus muretute pääsude parv
ja vidistas kiidulaulu lõppevale päevale.

Sulle tundus, et nekroloogi.
Või Mendelssohni «Pulmamarssi» —
nagu viiulid perekonnaseisuametis.

Rõngastatud lind, nüüd tead sa:
linnupüüdjad ehk ongi salakavalalt
oma võrgud ja püünised seadnud,
kuid linnud neisse lendavad ise.

Sind märgistati, et näha —
millal ja kuhu sa lendad.
Ja vabaks sind lasti vaid selleks,
et uuesti kinni püüda.
Väike rõngas, kuid neetud koorem,
sest kergeidki ahelaid kanda on raske.
Ja ahelakõlin on luigelaul...

Kuid mina olen vilets ornitoloog.
Samuti kõik ülejäänudki —
peale su rõngastaja,
kes suitsetab kuskil teist pakki «Tallinna»,
oodates tagasi sind.

Rõngastatud lind, sa ju tead:
mul on juba see, keda usaldan
rohkem kui... ennast.
Ta jalga ei topi ma rõngast,
traadist puuri talle ei soeta
ja õhuaken mu toal
päeval ning ööl on lahti.
Ja tänuks ta laulab nii,
et mu juuksedki õitsevad nagu
nurmel meelespead!

Temata oleksin teine.
Kuid sina must lendaksid mööda,
kui oleksin teine...

* * *

Mees, sa ütlesid: «Naised on tikud...»
Kuid miks sa ei arendanud edasi
oma tulevargilist võrdlust?
Oleks olnud su sõnarakettidel
rohkem sära ja kõrgust!

Näiteks: «Tikud, et läita sigaret.
Või süüdata gaasipliit...»

Ja sul oleks olnud kerge
edasi minna ka siit:
«Sigareti torkan suhu
nagu väikese tuleroosi,
kuid põlenud tikkude koht on
koos konidega tuhatoois.»

Ja lõpuks oleksid pihtinud:
«Jah, naised on tikud, mis süttivad
ja praginal põlevad ära.
Seda tean, kuna olen küllalt
oma sõrmi kõrvetanud ära!»

Päevad ja ööd meist mööda ja läbi
vihisevad kui kuulid.
Me vist surekski haavadesse,
kui kõrval poleks seda, kes õena
vanu sidemeid uutega vahetab,
paneb laubale külmi kompresse
ja süstib — siis, kui on vaja.

Ära karda, tüdruk, mul pole põrmugi valus.
Sa oskad ju valutult siduda,
kuigi kursustel pole käinud.
Võib-olla ongi sul õigus,
et see on naiste loomupärane anne.
Ära karda — mul pole põrmugi valus.

Päevad ja ööd, ööd ning päevad
vihisevad kui kuulid.
Aeg — pikk valang ...

Taas rohi on kuupaistest kaame
nagu palged pärast magamata ööd.
Kummalised mustad teed
jälle kutsuvad kaugele-kaugele ...

(Valelikud aednikud! Te ütlete:
ehtne must roos on ainuit
närbunud õiega kujutelm
hullumeelse fantaasia maltsapeenral.
Jah, te kopitanud kasvulavades
all niiskusest uduse klaasi
selle öölille õis ei avane.

Kuid leidke need õised teed,
mida alati valvavad kiivalt
teraspilguga mõrtsukas Hirm
ja tiigrina leebe Häbi,
ning lööge need valvurid maha.

Minge siis kuupaisteteel,
kuni jõuate orgu, mis on
südan seisma panevalt hele.
Seal, keset igavest vaikust,
õitseb must imeroos.
Kõrgel taevas ta kohal lendavad
soovide sinilinnud ...)

Taas rohi on kuupaistest kaame.
Puud kohisevad kui tormis.
Varjud visklevad rahutult maas.

... vaata, tüdruk, kuu kukkus mu peopesale
nagu helendav jaaniussike.
Kas peidame ta rohtu?

19

Tüdruk, millest su käes kitarr
nutab ja naerab kui narr?

Sõrmed näpivad teraskeelt.
Kus õppisid terase keelt?

Nagu langenuks viimne hilp —
mõistetav viimnegi silp

selles keeles, mis kurbus, rõõm.
Kuul silm ainult kitsas sõõn,

aken millele prilliraam.
Õõ õõtsub kui udulaam.

Udus miski on ekslev laev,
millel lainete raev

kõva taglase sodiks löi,
et parandada ei või.

Udu ääretut tühjal veel
nüüd lõhestab veel ja veel

kitarr nagu hädasureen.

Kuhu kannab meid öine triiv?
Kas põhi või rannaliiv

ootab laeva, mis on kui parv?
Õõs hädasureen — kitarr...

Silma kuu sulges taevalael.

Pihku surutud pillikael,
sa nutad.

Või on see naer?

20

Ära vaata, tüdruk, kuidas puult
kukuvad mustad lehed.
Sest tuult, kes okstel ronides
raputab alla neid,

pimedas pole ju näha.
Ja lehed ei olegi mustad —
nende värv pole praegu nähtav.
Ja lõpuks — tuul lihtsalt eksib,
kui arvab, et langenud lehtedel
pehme on käia ...

21

Rohelisele öölambikuule
langes pilvena sitsrätik.

Su pihtimine on taskulamp,
mis valgustab su hinge üht kõrvaltänavat,
kus kodutu koerana plangu all
lakub oma haavu nukrus.

Kus vihmapiisad kui haavlid jahipüssist
langevad laksudes lompidesse
ja kondistelt vahtratelt lendavad lehed
nagu märgade tiibadega ööliblikad.

(Keegi minule tundmatu juuatäis mees
tuigub väljas ja vannub, teadmata,
et su roheliselt kumanud aken,
mida ta vahib,
täna jääb pimedaks.)

Kus elektriposti kui võllapuu otsas
kõlksub katkise laterna plekkskelett.
Ainus latern, mis uulitsal oli.

Ning ma kardan, et taskulambist
sellel tänaval käies ei jätku,
et su heledad suvekingad
ei määrduks poriga ...
Kuni tänav on asfalteerimata.

Et meil kõrvaltänavaid asfalteeritakse
viimases järjekorras,
selles olen süüdi ka mina.

22

Valge liblikas mustal asfaldil —
nagu karikakar leinariietel
(kuigi karikakrad pole matuselilled).
Kuid liblikas istus su kinga kõrvale juhuslikult.
Ta võinuks istuda ka su juustele,
kus ta vari oleks olnud
nagu auk valges lipus,
mis pandi välja alistumise märgiks.
Sest praegu me alistume mõlemad.

Ära usu, kui öeldakse:
keegi jättis kellegi maha.
Lahkumine on alati mõlemapoolne,
sa ju tead seda sama hästi kui mina.
Väljakangutatud kivist jääb maasse jälg,
kivi küljes on mullatükid
nagu puruksrebitud juured.
Maa kutsub kogu aeg lehte,
kuid leht langeb puult ainult siis,
kui oks teda enam ei hoia...

Kas tead, mida näevad lahkujad,
vaadates teineteise silmadesse?

Nad näevad teineteise hingekuristikku.
Ja kuristiku kivisel põhjal lamab laip,
mille kohal tiirlevad kaarnad.
See laip on armastus
(või olgu ta nimi mis tahes).

Seepärast on lahkumine traagiline
nagu lähedase inimese surm.
Lein on peaaegu alati ühesugune.
Ka lahkuminemisel ja alistumisel.
Ja lahkumine ongi alistumine millelegi.

Kui tunnete kevadine suurvesi
purustab kõik, mis jääb teele,
siis taastamistöole tuleb
morn mees, kelle nimi võib olla ka mõistus.

Kuid mälestused ei lenda
minema nagu see liblikas.
Samuti pole mälestused
üksnes lilled värskel hauld...

23

Kuuled, mühinal kasvavad puud!
Õine taevas on endiselt must.
Maa pöörleb kui tsentrifuug,
meie koos Maaga, täis armastust.

Puul tuule käes kõigub oks
ja päike on tohutu lõõm.
Et pilv tapab päikest, on paradoks:
kas vee kaotab merest mõõn?

Päike loojub, kuid ümarik Maa
varjuküljelgi külmaks ei läe,
kuigi katsuda seda ei saa,
kuigi silmaga seda ei näe.

Kaks lahkujat on kaks Maad
ja Päikestki kaks nad on veel!
Teineteises ei kustu nad
kui pinnavirvendus veel.

Soojus, mis peidus maas,
jäljetult iial ei kao.
Ja möödunud armastus taas
sünnitab uue ao.

Aost jälle saab päikesetõus.
Nii taganeb öine möön,
et järgneks temale tõus.
Sest ka loojunud päike on lõõm!

Ja armastus kaob, kuid ei kao!
Ja alati pöörleb Maa!
Ja süda jääb seisma, kuid taob
Maa pöörete takte ta.

Kuuled, kohinal kasvavad puud?
Õine taevas on must, nii must...
Maa keerleb kui tsentrifuug —
lendame temal, täis armastust!

24

Ma hõikan sind ja mägedes kõmiseb kaja,
justkui hüüaks sind korraga sajad mehed.
Kuu on taevas nii valge,
nagu paistaks ta viimast korda.
Sa viipad mind ja taskurätt su peos
on nagu rabelev valge lind.

Meie vahel on kuristik — väga kitsas,
kuid sama lai kui need teisedki,
millest iial ei jõuta üle hüpata.
See on sügavaim kuristik:
kui hõikaksin alla, siis hääl
jõuaks kajana tagasi alles mu surmapäeval.

Meid ühendanud kõisraudtee on lõplikult katki.
Sinise kivina langes alla kabiin
ja ainult kahel pool kuristiku äärtel
ripuvad trossiotsad kui surnud maod.
Oma ainsa ühendustee me purustasime ise,
sest mõtlesime: trossid on kehvad —
niikuinii kunagi katkevad.

Nüüd usume: nad oleksid pidanud vastu.
Meie ümber lamavad kivid
kui hauaplaadid suurel kalmistul.

Viipad mind ja su taskurätt
on ikka veel rabelev lind,
kes tahaks lennata minu juurde.
Ma hõikan sind uuesti ja kõmiseb kaja,
justkui hüüaks sind korraga sajad mehed.
Neetud kaja — ta on valus
nagu nuga ribide vahel . . .

1964—1966

A. Vender

Lõikuskuul (Linoolõige) 1965

Selged silmad

1

Noorele inimesele, väikesele hakatisele, on iga nali uus.

ks tõmmati rüüstakalt lahti.

«Moens!» hüüdis sissetormaja.

«Privet!» vastas toasolija.

Siseneja oli Vello Vesiloik, klaasivabriku elektrik, ja laua taga istuja Jaan Räbanik, ametiühingukomitee esimees.

Kirjutuslaud. Väike raamatukapp. Seitse tooli. Seinal maal järve-
maastikuga. Laual kinnine kaust ja laiali ajaleht. Hele hommikupäike
viskas põrandale ja seinale piklikke laiike.

«Eks sa vaata, kuidas mu nägu hiilgab,» ütles Vello Vesiloik ja jäi
keset tuba seisma — reibas, lõkendav, tüüakas, juuksesalk silmil, rind
kummis ning jalad harkis.

«Oled juba pisikesed piisad sisse võtnud,» leidis Jaan Räbanik ja
kortsutas oma puhmaskulme. «Selsinatsel kallil esmaspäeva hommi-
kul.»

«Oh ei! Puhha loomulikust rõõmust,» teatas Vesiloik ja hakkas jutus-
tama: «Kuula ikka, mis imeasjad minuga on juhtunud. Lähen, uitan.
Jaama poolt tuleb mustlasnaine, niisuke tõmmu ja tõntsakas. Jääb
minu ette seisma, vaatab mulle otsa ja hüüab lõbusalt: «Ilus poisu!»
Siis ohkab sügavalt ja ütleb: «Ära mine oma õnnest mööda.» Näed
siis — poisu, ja ilus veel pealekauba.»

Räbanik noogutas ja muigas:

«Ma saan aru, sul võis küll sihuke... opakas tunne olla.»

«Võis! Kogu aeg on,» kiitis Vesiloik. «Iseenese meelest... juba ikka
täismees, aga nüüd öeldakse, et alles poisu ja... Nojah, eks hea sõna
tõsta tuju, ja mõtlesin siis: see on justkui premeerimine, kuidas sa seda
kuiva suuga üle elad.»

«Eks ma öelnud,» noogutas Räbanik tõsiselt.

Vesiloik muheles: ära ikka tee range ametimehe nägu, küll ma sind
tunnen!

«Mitte üks tilk!» kinnitas ta ja tõstis nimetissõrme otsekui vandeks.
«Pudel on, näe, siin.» Ta näitas mantli põuetaskule. «Kork kinni nagu
tinutatud.»

Vesiloik astus päris laua juurde ja madaldas häält:

«Sa, Jaan, otsi... ehk sul on mõned näidised või kaubaproovid...
mõned jalaga astjad.»

«On küll,» vastas Räbanik. «Aga tööaeg.»

«Ah, see on läti šampus,» lõi Vesiloik käega ja tõmbas taskust mahuka pudeli. «Poes nägin, mõtlesin, et ostan, viin naisele ja ütlen: sa ikka torised, et vanamees ja vanamees, aga vaata, kuidas... Siis jalad käänasid siia sisse.»

«Sa täna tööle ei ole?» küsis Rābanik.

«Teine vahetus.»

«Hakkad rõõmupidu pidama ja...»

«See lonks kalja nüüd, rohkem naljapärest.»

Rābanik tõusis ja lõi Vesiloigule müksu küljekontide vahele. Vesiloik pilgutab silma. Nii nad seisid hetke kõrvuti, mõlemad parajad prisked kolmekümneaastased mehed, ning küllap nad teadsid, et üks ei tee teisele liiga.

Rābanik avas raamatukapi alumise ukse ja tõstis sealt paar klaasi lauanurgale.

«Noh, kuidas selle mustlasega siis jäi?» päris ta.

«Mis seal ikka,» ühmas Vesiloik.

«Ise ütlesid, et pakkus õnne.»

«Kutsus, et istume, ta vaatab kätt. Mul tema vaatamist tarvis!»

«Teine teeb sulle head meelt ja sina nii tänamatu.»

Vesiloik muhatas ainult ja asus pudeli kallal askeldama.

«Elagu noorus!» hüüdis Rābanik. «Absoluutselt!»

«Elagu noorus ja ilu!» hüüdis Vesiloik.

Jook kihises. Klaasid sätendasid.

Nii see algas. Sellest tuli ülemeelik ja üleannetu hommik. Ning hiljem paistis, et sealt hakkasid hargnema mitmed asjad.

Pärast esimese klaasi tühjendamist vaatas Rābanik mõtlikult kausse ja rääkis:

«Mustlased oskavad meelitada, jah-jaa. Mul juhtus ükskord ka sihuke lugu. Sõitsin Moskvasse. Bologoje jaama perroonil tuleb juurde mustlaspoiss, aasta kümnene marakratt, ja ütleb: «Molodoi tšelovek, no anna kümme kopikat õlleraha!» Lõi tummaks, ausõna.»

Oli uusi tulijaid. Jälle kaks mantlis meest. Rābanikul hakkas pisut nagu piinlik: pudel laual ja klaasid kõrval. Aga nendest meestest ei olnud etteheitjaid ega tülitegijaid. Nii arvas Rābanik ja sobitas ette lahke näo.

Tulnukaist vanem ja pikem — viimistlustsehhi juhataja Paul Virgema — ütles pärast teretamist:

«Pidu käib. Hommikul vara.»

Vesiloik koputas endale vastu rinda ja kuulutas kõmava häälega:

«Vaadake, see mees sai täna kolm aastat korraga nooremaks ja sellepärast... Jaan, otsi veel kaks anumad.»

Rābanik otsis uued klaasid.

«Teised saavad ikka vanemaks ja kõigest aasta korraga,» imestas tulnukaist lühem, aasta kahekümne viie ringis mees, vahetusmeister Enn Jalajas.

«Vanemaks saamine on liiga harilik,» naeris Vesiloik.

Tõsteti klaase.

«Olgu, noorenemise terviseks!» ütles Virgema.

Tema ja samuti Jalajas rüüpasid ainult pisut.

«Mehed, ikka põhjani!» noomis Vesiloik. «Minu juhtmõte on: ikka põhjani, tead.»

Enne jõodi ja siis jutustas Rābanik Vesiloigu õnneliku juhtumi,

jutustas oma sõnade ja oma lisanditega. Talle meeldis juttu pühuda, ükskõik, olgu see siis tõsine või naljakas.

«Kui inimene tuleb rõõmsa meelega, siis peab tema rõõmust absoluutselt osa võtma,» ütles Rābanik otsekui enese õigustamiseks.

Virgema ja Jalajas ei tulnud juhuslikult nagu Vesiloik. Neid oli tema, Rābanik, kutsunud, et aitaksid tööplaani koostada või annaksid vähemalt mõne idee. Sest september oli käes ja tegutsemise ning sekdamise hooaeg hakkas pihta. Ega nad — Virgema ja Jalajas — muidugi pahanda, aga siiski... igal inimesel omad käänakud. Eriti Paul Virgema, tema on kaine ja tõsine mees ning toimetab seinalehte ka. Enn Jalajas paistab muidu päris vaikne ja tossike, aga... kui jälle mõelda, et meisterdab laule ja võib mõnes salmis õige valusalt torgata. Einoh, niisuguseid aktiviste on tarvis. Seinalehe pärast ole täitsa muretu ja teinekord võid kenasti öelda, et noh, meil on tuntud Vir-Ja. Virgemaast silp ja Jalajast teine — Vir-Ja. Laulavad kahel häälel, et kuula ja imesta. Laulavad vanu laule ja otsivad uusi välja. Noh, sellega saaks mõni teinegi hakkama, aga nemad trallavad veel niisuguseid laule, mida pole enne olnudki. Jalajas teeb sõnad, kahekesi tehakse viis juurde ja siis lastakse tulla ning Virgema plõnnib veel kitarri kõrvale. Ja nõelata võivad need laulud ja säärase koha pealt, et ei oska ette arvatagi.

Nagu aimates Rābaniku mõtteid, käänas Vesiloik jutu laulumeeste lauludele:

«Vaadake, Enn-poiss ja Virgema Paul, te laulate igasugust tiri-liri, aga te tehke üks tõsine laul, üks tõsine klaasirahva laul, et... Ma olen ammugi mõelnud: meil peaks niisike laul olema... mul on juba selle motiiv ka valmis. Kuulake, see kõlab sedamoodu... Oodake, ma sätin häälepaelad timmi.»

Vesiloik kõhatas paar korda, tõstis tugeva rusika ja alustas oma venivat joru, tagudes rusikaga takti:

«Klaasitöö on üks rass-ke töö,
igauks sellele vass-tu ei löö...»

Niipalju seda laulu oligi. Muigenäol ootas Vesiloik teiste arvamust.

«Kõik?» küsis Rābanik.

«Mis kõik?» küsis Vesiloik vastu.

«Rohkem ei olegi?»

«Sa arvad, et laulutegemine on nagu viinajoomine: kalla aga kõrisse ja küll läheb. Ei ole, vennas. Laulu jaoks on viisitundmist tarvis ja meeolelu kah. Eks sa küsi meistrite käest, nemad teavad.»

«Hakatus on hea,» ütles Virgema asjalikult.

«Sellest saab kõva refrääni,» arvas Jalajas.

«Kuulsid?» torkas Vesiloik sõrmega Rābaniku poole. «Tehke te, laulumeistrid, edasi.»

«Ega midagi,» naeris Rābanik. «Varsti on meil juba absoluutne trio — Ves-Ja-Vir või siis Vir-Ja-Ves. Ainult et sa, Vesiloik, oled elektrimees, ja pritsimeeste pealik muidugi kah, aga mis sa klaasitööst ka tead, et nihuke laulu autoriks tikud?»

«Tikud! Mismoodi ma tikun?» pahandas Vesiloik. «Ma annan ainult idee, igauks võib teha. Sa, Rābanik, pane ka ajud tööle, kui nad sul üldse sihukest peenikest rihtimist vastu peavad. Ja kui poleks minu

elektrit, poleks ka klaasitööd, ja klaasitööst tean ma niipalju, et olen selliproovi ära teind, olen kolm viinapudelit valmis villind.»

«Kolm lössis pudelit,» pilkas Rābanik, kes oli varem olnud pudeli-pressil kõva tegija.

«Mis lössis!» öiendas Vesiloik. «Nagu sortiment nõuab ja vorm lubab.»

«Mis me tühja kempleme,» viis Rābanik jutu asjalikule pinnale. «Näe, mehed ootavad, meil oli tõsine jutuajamine. «Sa, Vesiloik, aita ka mõelda, sa nagu vana ja kuulus näitleja...»

Rābanik meenutas ilmselt seda, et Vesiloik oli kord kaasa mänginud ühes väikeses jandis. Rābanik võis oma mäluga kiidelda ja teadis päris hästi, millised jõud ning võimed ühes või teises inimeses uinuvad. Ainult et nende võimete ülesäratamine nõudis visadust ja võttis aega. Rābanikul oli häid mõtteid ja ilusaid kavatsusi, aga visadusest ja ajast kippus tal paraku nappus olema. Nii jäigi enamik mõtteid ja kavatsusi teostamata. Rābanik tundis ennast, teadis oma kavatsuste ja teokstege-
miste vastuolu. Ent sellest hoolimata tegi ta uusi plaane. Nagu tänagi.

Vesiloik pidi hakkama oma näitlejalugu uuesti üle jutustama. Mis sellest, et teised mäletasid. Head lugu annab ja võib alati uuesti paja-
tada. Oli see nõnda, et mängiti omaloomingulist näidendit. Jandi esmase variandi pani Virgemaa kirja ja seda täiendati õppimise käi-
gus ühiselt. «Klaasimees põrgus». Tuli siis esietendus. Vesiloigule oli antud Märt Muhkami nimelise lakardi osa. Sattus mees maapealsete elukommete pärast põrgusse ja visati seal sulpsti katlasse. Põrgu pere-
meest Vanatühja mängis Tõruke, brigadir ja kultuurikomisjoni esi-
mees. Juhtus viperus, Tõrukesel unus tekst. Ta tuias laval ringi ja kordas ühtesoodu: «Mhh, õhus on liiga palju väävlit, katla kütterežiim pole õige.» Etteüttelejal olid leheküljed sassi läinud, ta lappas neid ja higistas. Tõruke vaikus, nõutu ja morn. Vesiloigu närv ei pidanud kat-
las vastu, ta upitas oma tahmase silmnäo üle ääre vaatama, mis laval öieti lahti. Ei löönud Vesiloik araks, lödistas ennast ja käratas: «Külm on! Meil Udulinna klaasivabrikus oli kuuma ja tossu hoopis rohkem. Põrgulised, visake puid alla!» Vesiloigu improviseeritud stseen võeti vastu naerulagina ja marulise käteplaginaga, sest üks käinud see vihje tsehhi toleaege viletsa ventilatsiooni kohta.

Sama lugu pidigi Vesiloik meenutama hakkama, kui üks pikkamisi lahti läks ja kõhn muigenäoline mehike vaikselt, otsekui hiilides sisse astus.

«Tere,» ütles mees, näol heatahtlik muhelus.

«Tere, kultuuriminister!» hüüdis Rābanik tehtud pidulikkusega. «Sa vabanda, me ei hakanud ootama, alustasime juba nõupidamisega.»

«Seda ma näen, et nõupidamine käib,» viitas tulnuk pudelile ja klaa-
sidele laual.

«Vaata, Tõruke,» selgitas Vesiloik, «täna päevakord on sedasi, et igaüks, kes uksest sisse astub, toob pudeli läti kalja, sest ilmastik on põuane, pole mitu nädalat vihma näidand, ja ajud kuivavad ja kurk kõrbeeb, ja hää jääb kurku kinni. Üle tänava gastronoomiapoest. Aga enne...» Vesiloik küsis Rābanikult puhta klaasi, kallast sinna pudeli põhjast viimase tilga ja ulatas Tõrukesele.

«Ega see lõuatäis suur ole, aga maigu saad suhu,» kiitis Vesiloik.

«Olgu siis terviseks!» ütles Tõruke ja rüüpas. «Ainult keeleotsa tegi märjaks, peab jah minema ja lisa vaatama.»

Ta oli valmis minema, aga Enn Jalajas tõusis ja ütles kiirustades:

«Ma käin pealegi ära, minul ka toomata.»

Ja juba ta oligi läinud.

«Hea ikka, kui on nooremaid ja nobedamaid mehi hulgas,» kiitis Tõruke ja seadis enda mugavalt istuma. «Aga jälle teisest küljest,» hakkas ta arutama, «ega see mõistlik ole, et meister toob meestele — niisukestele töömeestele nagu mina ja sa, Vesiloik — joomaaja täiesti kätte. Ja sulle ka, Rābanik, sa ju samuti klaasimees. Meister peab ikkagi joomisest võõrutama. Meister peab inimesi kasvatama.»

«Meister peab rahvamees olema, siis teda hinnatakse,» ütles Vesiloik. «Jalajas on rahvamees.»

«Tõruke räägib kasvatamisest. Eks meistreidki tuleb, kui tarvis, kasvatada,» arutas Virgema.

«Küll direktor juba kasvatab. Absoluutselt. Käskkirjaga,» muhatas Rābanik ja targutas edasi: «Teinekord aga juhtub, et direktorgi vajab kasvatamist. Kes siis seda peab tegema?»

Kõlasid läbisegi vastused:

«Minister.» — «Peavalitsus.» — «Rajoonikomitee.»

«Nojah, aga meie ise?» küsis Tõruke. «Kas meie ise ei pea üksteist kasvatama? Mina sind ja sina mind ja meie kõik direktorit kah!»

Vesiloik tõusis kärsitult püsti, ringutas ja pahandas:

«Mis te tühja targutate: kasvatama ja kasvatama. Muud ei ole kui igavene kasvatamise jutt. Mismoodi ma täisnimest kasvatan?! Nagu tal endal aru peas ei oleks. Küll ta teab, mis hea, mis paha, ja küll ta teab, et peab oma tegude eest vastutama. Las siis enne mõtleb, kui midagi tegema hakkab.»

«Aga kui valesti ja viltu teeb,» arvas Tõruke, «siis peab ikkagi ütleva. Eks see olegi kasvatamine.»

Sellega näisid kõik nõustuvat, vähemalt keegi ei vaielnud vastu.

Tõruke küsis asjalikult:

«Missugust plaani te siis kokku sätite?»

«Eks ikka kultuuriürituste oma,» vastas Rābanik ja lisas selgituseks: «Spordiga oleme enam-vähem mäel. Spordikomisjon tegutseb. Kollektiiv kah päris laialdane.»

«Nojah, kui iga õngeheitja ja köierebija pannakse kirja,» nõokas Tõruke.

«Aga üritusi on ikka ka,» arvas Rābanik ja hakkas loetlema: «Õngespordlaste kahepäevane laager.»

«Kõige paremini õnnestus lõkktuli viinaviskamisega.»

«Sügisene spordipäev.»

«Kõievedu ja kotijooks olid paremad alad. Kõieveos koguni kuus meeskonda väljas.»

«No näed!» kiitis Rābanik tagant, saamata aru, et teise kiitus oli ainult pilge.

«Rahvamatkast ja ümberlinnajooksust võtame osa. Male- ja kabe- turniir. Ja spordipidu — voh!»

«Laadavärk!»

«Aga võimlejate esinemine! Harjutused lintidega!»

«Puhvet kokteiliga ja finiš kainestusmajas!»

«Sa, kultuuriminister, ära halvusta!» noomis Rābanik. «Pane aga oma üritused kõrvale!»

«Rohkem tsirkust!» hüüdis Vesiloik vaidlejaile vahele. «Leiba meil on, aga tsirkust...»

«Spordivärk see enamasti tsirkus ongi,» ütles Tõruke halvakspanevalt muiates.

Enn Jalajas tuli tagasi ja ladus lauale kolm pudelit sedasama läti šampust.

«Tohoh!» imestas Tõruke. «Nagu ülearu palju.»

«Noh, sinu oma, Virgemaa oma ja isiklik panus ka,» seletas Jalajas.

«Vägev nõupidamine küll,» arvas Tõruke, ja tema näost ei saanud keegi aru, ütles ja mõtles ta seda kiitvalt või hoopis laitvalt.

Räbanik pani ülearused pudelid ettevaatuse mõttes laua kõrvale põrandale. Valati klaasidesse.

Räbanik koputas vastu lauda, tõmbas näo tõsiseks ja ütles pidulikult:

«Ja nagu meie lugupeetud direktor suvatseb öelda: igal sammul seisame ühe jalaga olevikus ja teine jalg on sirutatud absoluutselt tulevikku. Terviseks!»

Selle peale kõlistati klaase kokku.

Siis nõjatas Räbanik enda mugavalt istuma. Ta oli muhe jutumees, seda teati. Jäädi huviga ootama.

Kui ta hakkas kõnelema šotlasest ja tornikellast, hüüdis Vesiloik:

«Sa, Räbanik, räägid habemega nalju.»

«Ei ole ülepea habemega nalju,» ütles Räbanik. «On ainult vanad, habemega inimesed. Noorele inimesele, väikesele hakatisele, on iga nali uus. Absoluutselt.»

Äkki vaatas Virgemaa muiates ringi ja leidis öelda:

«Kui nüüd direktor siia sisse astuks. Imelik oleks.»

«Kole oleks,» lisas Vesiloik.

«Iga asi on, kuidas vaatad,» targutas Räbanik. «Vaatad alt üles, on ühtmoodi, vaatad ülevalt alla, hoopis teisiti.»

«Nojah, meie direktor näeb ikka ülevalt, nii vaimselt kui ka füüsiliselt,» ütles Jalajas.

Naerdi. Õige küll, direktor Viirsalu on ju kõige pikemaid mehi.

«Sirutab ennast natuke, näeb aknast sisse,» ütles Vesiloik.

«Näe, narriks tegi enda selle luuramisega,» meenutas Tõruke.

Oldi nõus. Seda teati üldiselt, et direktor käis aastat paar tagasi, kui ta alles uus oli, töömeeste riietehoiuruumis uurimas, kas viina ei visata, ja piilus alati üle kappide.

«Jätke seltsimees direktor rahule, ta on minu parem käsi,» noomis Räbanik.

«Absoluutselt, hõhõh!» õrritas Vesiloik Räbanikku, tema harjunud sõna tarvitades.

Aga Tõruke tänitas edasi direktori aadressil:

«Inimene on alp: vaatab, talle on visatud kõvasti pikkust, arvab, et küllap on mõistust ka sedavõrd. Aga võta näpust! Loodus armastab tasakaalu: kasvu annab, et küll saab, aruga hoiab kokku.»

«Vaata, kui tark sa oled!» leidis Vesiloik äkki paraja juhuse Tõrukest pilgata. «Kuidas loodus sulle seda aru nii heldelt on mõõtnud?»

Tõruke nõokas Vesiloiku vastu:

«Mul, vennas, on vedand: nii kasvu kui ka aru paras jagu, ainult enese jaoks, sulle põle midagi laenata. Sest sinuga, armas Vello, on äpardus juhtund — kumbagi sortimenti on kasinaks jäänd.»

«Sa, tead, hakkad sugeda saama, jõudu mul õnneks on,» ähvardas Vesiloik.

Et lausa tüliks ei läheks, hüüdis Räbanik vahele:

«Kas seltsimehed suvatsevad... minimaalselt klaasi tõsta?»

«Pange tähele,» tõstis Tõruke näppu, «Räbanik ei öelnud enam: absoluutselt, ütles: minimaalselt. See tähendab, et märjuke hakkab mõjuma.»

«See imikute rüübe, hähäh!» naeris Räbanik.

Vesiloigul oli kange riiu ja norimise tuju ning ta asus otsemaid Räbaniku kallale:

«Tead, Räbanik, kui sa kange klaasimees olid ja pillimees, siis sa olid täitsamees läbi ja läbi, aga nüüd, kui sind ametiühingu asjameheks pandi ja valiti, nüüd oled üks loru, sörgid direktori sabas ja muudkui suu v a t s e d.»

Räbanik ei teinud sellest norimisest väljagi, kuigi ta seda hästi kuulis. Ei olnud mõistlik hakata piikidega vehkima niisuguse delikaatse küsimuse ümber, nagu direktori sabas sörkimine. Teised olid klaasitõstmisega ametis ja Räbanik kergitas samuti.

Üldise kära tõttu ei märgatud, et keegi uksest tuli. See keegi oli pearaamatupidaja Viktor Kess, ligi kuuekümnene pikavõitu mees, kõhn, põsed aukus, juuksed pead ligi kammitud, nina all tõmmud vurrud.

Kess seisis, vaatas ja imestas, ja kui siis teda märgati ja omakorda imestunult tema poole vaatama jäädi, hüüdis ta kähedalt:

«Tervist!»

Teised vastasid enamasti reipa «tervist»-hüüuga, aga Vesiloik kõigutas klaasi ja hõikas pidulikult:

«Tervist, seltsimees pearaamatupidaja!»

Kui Viktor Kess nõutult seisis ega astunud poolt sammugi lähemale, hakkas tema poole hüüeid lendama:

«Õelge siis midagi.» — «Midagi asjalikku!» — «Tehke kriitikat!»

Kess viivitas nagu aru pidades ja ütles siis tähendusrikkalt:

«Ma vaikin.»

«See on õige retsept,» kiitis Tõruke ja lisas naljatoonil: «Ühelt saja-aastaselt küsiti kord, milline on tema pika eluea saladus. Ja vanamees vastas: «Vaikida! Mitte käratseda, et mitte surma tähelepanu endale tõmmata.»»

Puhkes üldine naerulagin. Tõrukesel on nuppu, annab hiidlase mõõdu välja.

Meeste lärmakas naer vihastas Kessi. Ta laskis pilgul ringi käia. Punetavad näod, krillis silmad, rämedad hääled. Purjus mis purjus!

Kess astus Tõrukese ette, lehvitas paberilehte, mis tal käes oli, ja ütles tõredalt:

«Aga teate, igaüks peaks oma mustuse eest ise vastutama.»

«Kes?» küsis Tõruke.

«Ma räägin ju teiega!»

«Mis mustuse?»

«Noh, ütleme siis maakeeles: oma isikliku sita eest. Teie aga tahate, et vabrik teie mustuse veo kinni maksaks, 2,5 kantmeetrit mustust. Kantmeetri hind rubla 2,10. Kokku rubla 5,25. Puhastuskontor esitas niisuguse arve. Selge sõnaga öeldud: 16. augustil veetud klaasivabriku suvemajadest mustust. Ja sulgudes märkus: sm. Tõrukese tellimuse järgi.»

Kessi juttu kuulati huviga. Mingi mustuse vedamise arve. Muidugi jah sealt klostetidest Roodla järve äärest. Seal kahest majast, mille tubade pärast on suvel tüligi — kes ees, see mees! —, mis aga talvel seisavad kasutamata ja on viimasel ajal üüritud metsamajandile hoo-

ajatöölise jaoks. Kuulati huviga. Tõruke ka sekka seotud. No nalja saab!

«Nojah, peldikud olid ääretasa täis,» selgitas Tõruke. «Lihtsalt võimatu. Helistasin puhastuskontoris. Öeldi, toogu või saatku paber. Noh, saatsin.»

«Teie pole mingisugune ametiisik,» sähvas Kess.

«Ikkagi kultuuriminister,» ütles Vesiloik vahele.

«Igatahes teie mustuse arvet ma kinni ei maksa,» teatas Kess.

«Arve on ju vabrikule saadetud,» öiendas Tõruke.

«Paljud mis saadetud,» ütles Kess ja pakkus paberilehte Rābanikule: «Las ametiühing maksab, tema nende suvemajadega öiendab.»

«Eks seal ole metsamajandi rahva panus ka sees,» arvas Virgemaa.

«Mis selle sitaga nii palju sekeldada,» lõi Rābanik käega. «Makske kinni, ja asi tahe.»

«Makske kinni ja võtke palgast maha,» õpetas Vesiloik.

«Aga kelle palgast?» küsis Kess.

«Eks ikka Tõrukese omast,» nõokas Vesiloik.

Tõruke tõstis sõrme ja ütles tõsiselt:

«Faktiline märkus: minu isikliku mustuse osa on seal üpris tühine. Ja kui mälu ei peta, on meie auväärt raamatupidajagi selle mustuse osanik.»

«No teate!» hüüatas Kess ja selgitas asjalikult: «Mina olin seal möödunud aasta juunikuus ja ainult kolm päeva. Täpsemalt: laupäeva kella kolmeteistkümnest esmaspäeva kella üheksani. Ja seda asutust külastasin kõige rohkem ühe korra.»

Naerdi. Hüüti läbiseigi:

«Ühe kopika eest.» — «See on kahtlane, et ainult ühe korra.» — «Ta on pika pidamisega.» — «Käis võsas.»

«Üks kopikas natuke narr,» lõõpis Vesiloik edasi. «Teen ettepaneku: raamatupidaja maksab kaks kopikat. Keegi vastu ei vaidle?»

Kess oli kogu aeg tõsine — hakka veel purjus meestega maid ja kes teab mida jagama! — ja küünitas nüüd paberi Rābaniku poole:

«Selle arve ma annan ikkagi teile.»

«Olgu,» ütles Rābanik tehtult ametlikul toonil. «Me lahendame selle küsimuse töökorras.»

«Lähme päevakorras edasi,» muutus Vesiloik kärsituks. «Teate, seltsimees Kess, meie nõupidamisel on niisuke pävakord, et iga mees, kes siia ruumi tuleb, toob pudeli. Aga teile, seltsimees Kess, teeme erandi, sest me hindame teie teeneid ja pingutusi selle tähtsa arve äraõiendamise alal. Ma võtan, näete, siit puhta klaasi ja valan siit, näete, seda lahjat kalja ja ... palun!»

Ning Vesiloik kummardas Kessi poole ja osutas klaasile lauanurgal.

«Ei, ei!» tõstis Kess tõrjuvalt käe. «Töö ootab.»

«Meie teeme ka tööd,» teatas Tõruke. «Teeme ürituste plaani.»

«M i n u töö nõuab selget pead,» ütles Kess rõhuga.

Rābanik tõsis ja koputas lauale, nõudes vaikust. Tema kissis silmad kilgendasid. Kessi ütlemine oli torganud teda otse südame põhja. Või siis see numbrikoi, see kergats mustvunts julgeb vihjata, et tema, Rābaniku töö polegi miski töö, et seda võib ka segase ja sopsis peaga teha! Just oma töö pilkamist ja halvustamist luges Rābanik Kessi vihjest.

Rābanik hüüdis Kessi poole:

«Seltsimees Kess, üks mitteametlik küsimus: kas te olete detsembris sündinud?»

«Ei, novembris,» vastas Kess.

«Kas pärast 13. novembrit?»

«Jah. Mis siis?»

Räbanik muigas suunurgast ja ütles:

«Siis on teie septembri, see tähendab käesoleva kuu horoskoop järgmine.»

Ta kõhatas, tõstis häält ja luges nagu raamatust:

«Varastel hommikutundidel vältige igasuguseid pingutusi. Diplomaatilisi käike võite julgesti teha kella 10 alates (siiski soovitatav pilviste ilmadega). Uusi ärisidemeid sõlmige täiskõhuga (kuid hoiduge tingimata hapukapsasupist). Öhtuti pärast kella 10.30 olge eriti tagasihoidlik. 12. ja 13. septembril olge ettevaatlik, teid varitseb oht: kui jääte vihma kätte, saate tugeva nohu. Teisipäeviti ja reedeti püüdke mitte kokku puutuda mustapäiste, nimelt süsimustade meestega; just meestega.»

Kess kuulas seda epistlit üpris rahulikult — ta on ju lõppude lõpuks viisakas inimene —, ei vastanud musta ega valget ja pöördus väärika rahuga minekule. Niisugustele poisikeselikele naljadele temasugune soliidne mees lihtsalt ei reageeri! Aga ukstel pöördus ta siiski ümber ja hüüdis Räbaniku suunas:

«Siis teie studeerite kah vanu žurnaale?»

See oli selge märkus — just märkus! —, et Räbanik kogub oma naljad kodanliku aja koltunud pahnast, ning oli ühtlasi pilkav vihje nende naljade pikale eale. Las mehed võtavad teadmiseks, kui haledad on nende ametiühingujuhi jutud ja naljatused.

«Oh ei, kõige uuemaid,» hõikas Räbanik Kessile vastu. «See horoskoop on made in West-Germany, ümber trükitud DDR-is. Absoluutselt.»

«All right!» ütles Kess muiates ja lahkus.

Mehed vaatasid muhedalt üksteise otsa, nagu tahaksid kergendus- tundega öelda: nüüd oleme jälle omavahel.

Kõigepealt avas Tõruke suu:

«Seltsimehed, ma pean enesekriitika korras märkima: meie seltskond on t e m a l e liiga labane.»

«Peenike sell,» ütles Vesiloik. «Ja lipstük ees, aga teil, mehed, vaa- dake, pole kellelgi lipsu.»

Vaadati ringi, tõepoolest ei olnud.

«Aga «sitt»-sõna ütles ikka matsi kombel välja,» meenutas Tõruke.

«Laskus korraks ka masside tasemele,» muheles Räbanik.

«Ei või piiska meestega koos juua,» halvustas Vesiloik ja osatas: «T e m a töö ei luba, t e m a töö nõuab selget pead.»

«Kess on libe kala,» möönis Räbanik. «Oskab ennast absoluutselt välja vabandada. Nagu see omaaegne vargapoiss, kel leiti taskust võõ- ras pass ja kes vapralt öiendas: «Kulla härrad, pass on ikka õige, aga mees passi juures on vale.»»

«Olgu midu kuidas tahes, vurrud on Kessil küll ehtsad,» kiitis Tõruke.

«Ja pudelid luges üle,» teatas Virgema. «Astus üsna laua juurde ja luges täpselt üle.»

«Vaata, et ülelinnalisel ametiühingu aktiivil võtab sõna ja märgib ära, kuidas siin neid plaane tehakse,» ütles Räbanik mõru muigega.

«Jaa,» venitas Vesiloik ja noogutas elutargalt. «Iga nali on uus, ütles Rābanik. Ja mina ütlen: mitte kunagi ei või teada, kuidas miski nali lõpeb.»

Esiangu paistis, et niiviisi selle päeva nali lõpebki, sest Jalajas vaatas kella ja vaatas ka Tõruke, ning mõlemad ütlesid nagu ühest suust, et õhtul tuleb tööle tulla ja enne on tarvis puhata, ja siis hakatigi laiali minema.

2

PÄRSIA MUINASJUTT MEHEST JA MÜTSIST

Kord tuli rändur veskisse ja küsis möldriilt õomaja. Mölder oli lahke ja vastutulelik mees, andis külalisele einet ja seadis magamisaseme korda.

Pärast söömist palus rändur ennast hommikul varakult äratada, kuna tal oli ees pikk teekond. Siis heitis ta puhkama.

Järgmisel hommikul tõusis mölder ja läks rändurit äratama. Ta vaatas ja puhkes naerma: külaline magas, müts peas. Mölder — naljahammas, nagu ta oli — võttis tasa ränduri peast mütsi ja pani oma peakatte asemele. Siis äratas ta mehe. See asus rutuga teele.

Käis ja kõndis rändur reipalt tunni, matkas lisaks teise tunni. Nüüd hakkas teda janu piinama. Tuli vastu kaev, mees kummardus selle kohale, et juua. Ta kohkus. Kaevust õiendas vastu möldri peakattega mees.

«On see mölder alles tola ja jahupea!» kukkus rändur kiruma. «Ta on minu asemel iseenda üles ajanud. Pean tagasi minema, et teda läbi söimata ja mind üles äratada.»

Ja rändur hakkas pahaselt veski poole tagasi kõmpima.

Ei ole ühtki päeva ilma sündmusteta. Aga ühe päeva sündmused on hallid ja ilmetud ning ununevad peagi. Teine päev seevastu pakub midagi uudset, erilist ja erutavat ning jääb kauaks meelde. Jääb meelde mõne kohtumise või kõnelusega, mõne juhtumi või meeoleuga.

Ning see septembripäev üllatas Enn Jalajat, vahetusmeistrit, mõne uut laadi kogemusega. Nimelt kogemusega. Võiks öelda, et elukogemusega. Enn Jalajas pidi endale teatava üllatusena tunnistama, et seesinane elu võib uhiuute kogemustega rikastada isegi teda, kellel on seljataga pikad instituudiajad ja töökas vabrikuaasta.

See tööpäev algas ja kulges päris tavaliselt ning korrapäraselt. Töö kihas. Klaas jooksis, nagu vabrikus öeldi. Midagi erilist ei olnud juhtunud ja võis arvata, et küllap ei juhtugi. Vahetusmeister istus oma väikeses tööruumis ja kirjutas tavalistesse lahtritesse tavalisi asju: nimesid, tehtud töö, arvud.

Paokil ukse avasse ilmus direktor Viirsalu kuju — pikk ja laiaõlgne, tugevate põsesarnade, jõulise, jonnaka lõua, kitsa suu ja tuhmhallide silmadega. Vaatas üle ukse, noogutas ja lahkus. Käib ja vaatab, lihtsalt kontrollib. See on tema puhul päris tavaline.

Enn viivitab pisut, siis läheb, et näha, kuhu direktor suundub. Direktor seisab, vasak käsi puusas, ja jälgib eemalt ahjude juures askeldavaid inimesi.

Siis tuleb elektrik Vesiloik. Ei tea, kust ta tuleb ja kuhu läheb, alati on mehel kiire. Laseb endamisi vilet, jõuab üsna direktori selja taha ja hakkab äkki heast-paremast laulu kilkama:

«Kui sa paned pähe mütsi,
taade-riide-rael!»

Direktor kuuleb seda tralli ja pöörab aeglaselt pead. Vesiloik noogutab direktorile kergelt. Enn näeb ainult elektriku selga, aga kujutleb imeselgesti, et praegu kilgendavad mehe nirgisilmad kavalalt.

Vesiloik tõttab edasi.

Direktor seisab nagu sammas. Ainult käsi on puusalt alla vajunud.

Enn pöördus oma ruumi tagasi. Ning arutles tasapisi: kevadel oli see mütsi pähepanemise laul õige populaarne, mõnigi mees jorutas seda, hiljem on seda kuulnud ainult Vesiloigu suust; täna aga hakkas ta, igavene võrukael, seda nimme direktori kuuldes trallama. Võib-olla ka tema, Ennu nähes-kuuldes. Et olgu laulu autorilgi mõnu jälgida, kuidas direktor seda kuulda võtab.

Seda jah teati üldiselt, et Enn Jalajas on nende pilavate-salvavate laulude tegija. Tõsi mis tõsi, nemad, isehakanud estraadikunstnikud Enn Jalajas ja Paul Virgemaa, viimistlustsehhi juhataja, seadsid oma lood-laulud ühiselt kokku, värsid aga pani kirja ikkagi Enn. Kui siis need aeg-ajalt vabrikurahvale ette kanti ja kui mõne puhul aplaus tavalisest pikemaks venis või mõnda teisel-kolmandal päeval ning isegi järgmisel nädalal meelde tuletati, eks siis olnud põhjust endamisi muhelda ja kelkidagi: näe, mõjus, kurat võtaks! Nagu praegugi, kui elektrik sedasama laulma kukkus — kõditas õige pehmelt-soojalt enesetunnet. Direktorile vist ei meeldi? Aga mis parata, satiir on satiir. Pealegi ei käi laul otseselt tema pihta. Tõllal, maikuu, sel menukal ettekandmise õhtul, võis ju igauks veenduda, et sama laul kõlbas ja kõlas mitme mehe-naise puhul. Ning tahtis välja naerda kõiki neid, kel istub peas vale, s. o. ebasobiv müts või mütsis n.-ö. mitteküllaldaselt kvaliteetne pea. Lugupeetud direktor kontrolligu lihtsalt oma pead ja oma mütsi!

... Selle — nagu varsti ja eriti hiljem selgus — erakordselt menuka estraadiõhtu kava algas muinasjutuga. Nimelt muinasjutuga, mille jutustas Enn Jalajas. Küllap paljudki mõtlesid: mehikestel näpud põhjas ja mõtted otsas, ega muidu lastelugusid vatrama hakka. Ena mul asja, mida rääkida ja mida kuulata: elas kord mees, kes rändas mööda maad ringi, ja jõudis ühel ilusal õhtul veskisse ja küsis möldrilt öömaja ... Olgu pealegi, lugu oli lühike ja natuke naljakaski, võis ju ära kuulata. Aga edasi, mis need semud nüüd laval peale hakkavad?

Edasi tuli tralliviisiga õpetlik laul:

«Kui sa paned pähe mütsi,
seda meeles pea:
mütsis olgu pea,
mitte aga nott või jahukott.»

Siis järgnesid jutuaajamised oma vabriku elust-olust ja inimestest, ning ikka lõppesid need lood ja nendega seotud laulud selle arutluse-targutusega, et jälle on midagi mütsiga viltu, või õigemini midagi peaga korrast ära, ja kostis refräänina seesama moraal: «Kui sa paned pähe mütsi ...»

Oma vabriku jutuajamised algasid süütult, üsna leebelt ja tagasihoidlikult, kui võrrelda nendega, mis edaspidi tulid. Hakatus oli niisugune. Et räägitakse: tšehhidel, kuulsail klaasi- ja õllemeistritel, on säärane kena traditsioon, et vormivad ja lihvivad klaasi ning pruulivad õlut lausa sugu- ja perekonniti — isad-emad pärandavad oma töönnu ja võtted-nõksud järeltulijaile. Kord me arutasime sõprade-semudega, et Laasikute perekonnas on samuti midagi taolist tekkinud või tekkinud: vana Juhan Laasik läks küll ärateenitud pensionile, aga vabrikus töötavad edasi tema kolm võsu, nimelt pojad Villu ja Rein ja tütar Liis. Aga möödus neli-viis nappi kuud ja... läbi ning lõhki oligi kenake traditsioon. Jutt läks edasi laulusalmi kaudu:

«Oh mis raske lõök meid tabas,
üleöö kui pikne rabas:
näputõbi võttis Liisu
ja va viinusk Villu riisus.»

See elust nähtud episood jättis publiku üsna külmaks. Meeleolu ei saanud õiget hoogu kätte isegi siis, kui lauluke salvas:

«Rõõmu ja ilu
hindab tõeline vabrikumees.
Olgu lilli meie õues,
aga käitise raha eest.»

Ega laul olnud kuigi konkreetne ja juurdeöeldud kommentaarid jäid üldsõnaliseks: kaunistati lilledega vabriku õue ja ühiselamu esist, ent nende hinnast kümme korda rohkem kulutati lilledele, mis ilustavad kuue-perekonna-elamut, ehk küll seegi on vabriku omand ja sealgi elavad vabriku inimesed. Ei öeldud lausa välja, et seal elavad direktor ja peainsener. Aga see oli ju kõigil teada ja näod saalis hakkasid vaikselt muhelema.

Lõpu poole võtsid Jalajas-Virgemaa käsile niisuguse dialoogi, mis rebis juba algusest peale näod pinevile:

«On meie linnas ja vist siinsamas saaliski tüüpe, kes aina kiidavad: oo-jah, olid ikka endisel ajal sitke tallanahk ja tugev ülikonnariie...»

«On nüüdki riidet ja nahka.»

«Oo-jah, olid iluduskuningannad ja...»

«... ja piirituskuningad...»

«Ja et nüüdki välismaal... valitakse iluduskuningannasid...»

«... ja kantakse oh mis võ-lu-vaid nailonmütse.»

Saal reageeris mitme naerupurtsatusega.

Lavalt kõlas hoogne lauluke:

«Oi peenike välismaa värk,
oi upsakas nailonmüts,
oi pitsine nailonpüks,
oi sahisev nailonsärk,
oi-oi, oi-oi!»

Naer, sosin, jutukõmin. Pead kaldusid ringi vaatama: ei tea, kas Piia Elk, see üldtuntud nailonmütsiga neiuke, direktori ukse tagune habras sekretär-masinakirjutaja, peaks ka saalis viibima. Kahetsev kahin: ei ole, kus nüüd tema! Ning vaadati uudistavalt esireas istuva direktori

poole. Direktor käänutas pead kahele poole ja naeris. Ei naernud küll valjusti, laia suuga, aga ikkagi naeris.

Siis tuli uus ja hullem oopus. Pärast astusid mitmed juurde ja ütlesid, et oli see nailonmütsi-neidise pilamine mis ta oli, aga see targa pealiku jutt oli sootuks ägedam ja hullem.

Oli neil, Jalajal-Virgemaal, valmis sepitsetud säherdune kahekõne:

«Inimene magab oma elust maha terve kolmandiku.»

«Aga paljud meist ei oska magada.»

«Meie lugupeetud direktor oskab.»

Naerupahvakud. Pingne, ootlik vaikus.

«Vähemalt oskab õpetada, kuidas magada.»

«Midaviisi ta's õpetab?»

«Kui mõned ühiselamu hellitatud elanikud tulid direktori juurde tühise nurinaga, rääkis ta autoriteetselt: «Magada tuleb teadlikult ja teaduslikult. Arstid ütlevad: magamistuba peab jahe olema ja tuleb kindlustada värske õhu juurdevool.»»

Kuskilt tagant raksatas käteplagin ja tuhises üle saali. Vaata aga vemblaid, annavad direktorile pihta, ja päris selgelt ja otseselt! Eks see õige ole, see ju üldiselt teada, et ühiselamu talvel külm nagu hundi-laut ja direktor ükskõikne nagu kiviaed.

Seegi pala lõppes õpetliku laulukesega:

«Oh maga, sõber, teadlikult
ja ära külmast lõdise.
Sa kuula tarka pealikut:
soe tuba teeb su tõbiseks.»

Ning kõige lõpuks too mütsirefrään:

«Kui sa paned pähe mütsi . . .»

Aplaus tuli pikk ja tormiline. Direktor Viirsalu istus jäigalt nagu raidkuju, ainult käed tegid suure aplausi mehaanilise kajana aeglasi hääletuid plakse.

. . . Hiljem oli igasuguseid reageerimisi. Kiitvaid ja mõni laitevgi. Paar laulusalmi läksid kiiresti oma rahva suhu, see oli kõige parem kiitus. Mõni eakam inimene ütles vaikselt ja hoiatavalt: teie, tulipead, olge natuke ettevaatlikumad, kisute endale ilmaasjata viha ja vimma kaela; eks vanasõnagi kutsu enne mõtlema ja siis ütleva. Kuid pearaamatupidaja Viktor Kess, see vagura näo ja õlise häälega vibalik, ütles kord nelja silma all Ennule: «Oleks juba aeg poisikese vigurid maha jätta ja täismehe tegude kallale asuda.»

Enn ja Paul Virgema ootasid, kuidas reageerivad need, keda laval seda- või teistviisi müksati. Rein Laasik, klaasipuhuja, äigas Ennule kergelt rusikaga ribidesse ja ühmas muiates: «Kurat sinuga!» Piia Elk ei võtnud pilkajate teret vastu. Direktor Viirsalu aga oli päris endine: kui polnud neli-viis päeva näinud, siis teretas kättpidi, muidu kätt ei andnud; ajas tõsiasjalikku ja enamjagu ametlikku juttu, nalja heitis, nagu öeldi, ainult suurte pühade laupäeval.

*

Südapäeval helises telefon. Ja kõlas Piia Elgi omapärane lapsehää: «Kell kaksteist null-null direktori juures nõupidamine. Palutakse täpselt.»

«Olgu,» ütles Enn ja kahetses kohe, et vastas kuidagi lihtlabaselt. Aga midagi rangelt ametlikku ei tulnud korraga pähe.

Trepikojas jõudis Enn järele Paul Virgemaale, oma lavapaarimehele. Ning tahtis kohe hakata pajatama juhtumit direktori ja elektrik Vesiloiguga ning nende ühise mütsilauluga. Sest keelel kibeles küsimus: äkki haub direktor siiski salavimma?

Paul jõudis oma jutuga ette:

«Tead, asi on niisugune: üks noorevõitu mees, esimesel pilgul vaata, et kerglane mehike, aga... Noh, lühidalt, Jüri Saarep, na jooksiku moodi, tegi vabrikuga lõpparve. Kadus silmapiirilt. Märtsis-aprillis. Aga nüüd tuli tagasi. Hea, et tuli. Ei ole siiski kergepoolne, ei ole juurteta. Teda tuleks nagu toetada. Tuli, ütles mulle: «Hakkaksin tööle mujal, teises osakonnas.»»

«Miks ta sinu juures ei hakka?»

«Hakkaks küll, aga ei saa. See on pikem lugu... Nii et, ühesõnaga: Jüri Saarepil on tülikas... ebamugav... noh, lihtsalt raske ühe naisega koos töötada. See naine piirab ja jälitab meest, on kuidagi teda sidunud ja... Poiss laskis vabrikust jalga. Aga tõmbas tagasi. Raske juhtum, komplitseeritud. Ma arvan, Saarepit peaks nagu aitama.»

«Peaks vist küll.»

«Kindel. Kas sinu kandis on mingeid «lahtisi otsi?»»

«Tuleks vaadata. Ei tea, mis ta oskab ja tahab.»

«Ma lubasin maad kuulata. Ta tuleb homme. Räägi temaga.»

«Midagi ikka saab,» ütles Enn jutu lõpetuseks. Ning oma lugu jäigi Paulile rääkimata.

Direktor Viirsalu heledasse päikesepoolsesse kabinetti oli kogunenud kümmekond inimest. Istuti läbisegi mööda seinääri. Direktor ise oli kummargil oma kirjutuslaua taga ja õiendas mingite kaustade ning lah-
tiste paberilehtedega.

«Hakkame pihta,» alustas direktor Viirsalu monotoonselt, tegi väikese pausi ja jätkas siis silmi paberilt tõstmata:

«Meile tuli peavalitsusest kuri kiri, et meie piimapudelid olevat keh-
vemaks jäänud, purunevat kergesti. Peame abinõud tarvitusele võtma... Need «väsimatud» napsisõbrad teevad aga oma «salbogasid». Ühega pean jälle väga kurjaks minema. Puu, Tõnis Puu. Mis te, Räba-
nik, selle kohta ütlete?»

«Ise teeme õlle- ja viinapudeleid...» ümises Räbanik, ja keegi ei saa-
nud aru, oli see öeldud tõsiselt või naljatoonil.

«Jätke loba!» hüüatas direktor.

«Tuleval neljapäeval on plaanis arsti loeng: «Kas joomine on hai-
gus?» Tuleb vaadata, et inimesed osa võtaksid.»

Direktor ei pannud nagu Räbaniku ütlusi täheleegi, lappas pabereis,
kõhatas ja jätkas asjalikku tööjuttu.

Enn Jalaja tähelepanu hajus. Mõtted hakkasid omasoodu rändama. Kõrvus aina kõmasid tuttavad ja kulunud sõnad: kütterežiim, trans-
port, sordinõude omahind, uute artiklite tootmisse juurutamine...

Tõusis pearaamatupidaja Kess, laskis pilutavate silmade pilgu mööda
ruumi ja nägusid ringi käia ja alustas omamoodi leebe-õlise häälega:

«Kuus korda nädalas astub tööline vabrikuvärvast sisse...»

Enn teritas korra kõrvu: mis sealt edasi tuleb? Aga tuli ainult see,
et sügis on käes ja ilmad lähevad sajuseks ja jällegi ähvardab vabriku
õue pori ning sopa oht. Kessi hääl paisus süüdistavaks ja nukker-
vesine pilk riivas kord ning veel kord rahutuks muutuvat Räbanikku.

Juba Rābanik kargaski püsti ja hakkas kärinal sõnu pilduma:

«Kuus korda nädalas astub tööline vabrikuvärvast sisse! Millise matemaatilise täpsusega seltsimees Kess küsimusele läheneb. Ja misuguse sooja südamega ta tööinimeste eest hoolitseb. Aga ikka ja alati, kui me mõnda ühisaktsiooni läbi viime, ei ole aulikul seltsimees Kessil mitte kuidagi võimalik nendest osa võtta. Aruanded ja bilansid ja kurat teab mis...»

«Rahu, rahu!» vaigistas direktor Rābanikku. «Palun ilma ülearuste teravusteta. Eks me peame ühiste jõududega nõu pidama, kuidas oma vabriku õue ja välist ilmet ja... muidugi ametiühingu algatusel ja eestvedamisel...»

Jälle lehitses direktor pabereid ja tõstis kaustu. Siis suunas kiire pilgu otse Enn Jalaja näkku. Enn tegi tahtmatult peaga nõksaku ja muutus otsemaid valvsaks.

Direktor Viirsalu tõusis, sirutas pisut selga ja tuli ning istus Ennu kõrvale tühjale toolile. Näpp oli tal paberite vahel. Kiire liigutus. Ennule ulatati mingi paber.

«Mis see on?» Direktori hääl oli sumbunud. «Ma ei saa aru, kuidas tekivad niisugused kleksid ja kraakjalad. Ehk oleksite lahke ja annaksite seletust.»

Enn viivitas, otsis meeleheitlikult sõnu. Muidugi, ei saanud vastu vaielda: korratu käekiri, paar mahatõmbamist ja vastikud tindiplekid. Ei tea, kas direktoril on teada, et ta tuli sünnipäevalt ja...

«Olin väsinud, lihtsalt olin väsinud,» hakkas Enn kobavalt rääkima. «Kaks nädalat ühtejärke öövahetuses olla ja... see ei ole küll mingi vabandus, aga...»

«Mis siin vabandada,» katkestas direktor. «Koolis, algkoolis antakse niisuguste asjade eest, teate küll, missugune hinne.»

Ruumi sigines piinlik ja nukker vaikus.

Siis tõusis peainsener Kandelin, näol tavaline lai naeratus, mis tundus praegu kohatuna. Ta ütles direktorile omainimeselikult näkku vaadates:

«Iga inimene väsib. Jalajas on ka inimene.»

Ja jäigi direktorile muiates otsa vaatama, nagu oleksid nad ruumis kahekesi ja ajaksid mõnusat sõbramehejuttu.

«Olgu pealegi,» pomises direktor, sammus oma laua taha ja hakkas jälle pabereid lehitsema.

Aga Enn Jalajal oli veel rohkem piinlik. Ta tundis, et nägu õhetab, ja vaatas kramplikult maha, et seda varjata.

Üsna vahetuse lõpul märkas Enn, et direktor tuli sööklast. Peatus, nägi kümmekond sammu eemal seisvat vahetusmeistrit. Viivitas, pidas nagu millegi üle aru.

Siis aga... Too elektrik, sänikael, hakkas kuskil ligidal häälitsema:

«Kui sa paned pähe mütsi,
seda meeles pea:
mütsis olgu pea...»

Ja edasi laskis vilejoru.

Direktor Viirsalu viivitas veel põgusa hetke ja sammus siis tiidsalt Ennu juurde. Ning juhtus midagi imelikku, päris iseäralikku: direktor

reageeris pilkelaulule. Viirsalu vaatas Ennule otsa — see oli sekundi-pikkune terav-nõelav vaade — ja ütles tuhmilt:

«Trallitavad.»

Enn mõtles: on see etteheide temale? Või sootuks tunnustus? Et näe, mis laulu sa kord lendu lasksid, inimesed mäletavad veel poole aasta tagant... Vaevalt küll tunnustus, pigem etteheide, arutas Enn. Ning imestas, et direktor laulust juttu tegi. See ei olnud hoopiski tema, Viirsalu moodi. Kas laul oli tõesti tema iseteadvust raputanud?

Enn ei osanud vastata. Kuidagi poolkogemata leidis öelda:

«Ah, jäi mõnele meelde, nüüd jorutab mehaaniliselt.»

«Mehaaniliselt...» kordas Viirsalu ja muigas. Muie virvendas ja kadus. Ning jooned mehe suunurkades tõmbusid valuliselt sügavaks, kui ta vaikselt ütles: «Aga direktor on ka inimene...»

Ainult hetkeks ristus Viirsalu tõsine pilk Ennu hämmastunud vaatega. Siis tõusis Viirsalu pea ja tõusid silmad. Ning ta hakkas minema, astus oma aeglast, kaalukat sammu, nagu poleks midagi juhtunud. Aga juhtunud oli palju. Juhtunud oli see, et Enn nägi direktorit ilma külgeharjunud poosita, nägi inimesena.

... Selle juhtumi, selle raske stseeni ja direktor Viirsalu tõsise silma vaatamise unustas Enn Jalajas peatselt, õigemini, see kõik vajus kuhugi kõrvalisse ajusoppi. Aga see vuhvatas üles ja kargas uuesti teadvusse siis, ligi paar nädalat hiljem, kui oli juhtunud too neetud magamajäämine ja öövahetusse hilinemine ning generaatori mahajahtumine, ja kui ta seisis direktori kabinetis ja direktor aegapidi ütles: «Selle kõige eest saate te noomituse!», kindla rõhuga — selle kõige eest. Ning Enn ei saanud samal ajal ega hiljemgi lahti kiuslikust mõttest, et noomituse ajendite hulka oli arvatud too kevadine pilkelaul, mida veel sügiselgi trallati ja nimme direktori kuuldes.

3

Kui veetakse ühte vankrit,
siis peab ühte sammu astuma.

«Palun istuge,» ütles direktor Viirsalu.

«Kõik on korras,» teatas peainsener Kandelin.

«Häireid ei ole?»

«Ei ole. Töö käib.»

«Nagu kellavärk?»

«Nagu kellavärk.»

«Sütt on?»

«On.»

«Jätkub?»

«Jätkub. Homseks, ülehomseks, nädalaks ja teiseks nädalaks. Klaas jookseb.»

«No näete,» noogutas direktor Viirsalu rahulolevalt. «Nii peab alati olema. Iga pisiasja tuleb kontrollida. Mis ma seda teile räägin, te teate isegi. Ma ainult tuletan meelde, endale ka.»

«Tuleb silm peal hoida,» nõustus peainsener Kandelin. «Aga igamees hoidku oma lõik korras, see on kõige tähtsam. Seda tuleb nõuda.»

«Seda küll. Kui aga igamees ei hoi, mis siis teha? Mis siis teha?»

«Teate, see kümnekordne kontroll ja sabassörkimine, see on selge liialdus. Ja see alandab inimest.»

«Alandab?» küsis Viirsalu ja trummeldas sõrmedega rahulolematult lauaäärele. «Hea küll, kui ei kontrolli, tähendab, see tõstab, ülendab, teeb päris ülevaks?»

Kandelin ei vastanud, kehtis ainult kergelt õlgu. Ta pidas direktori arutlust tühjaks targutuseks.

«Ülev inimene...» Direktor Viirsalu muigas. Talle ilmselt meeldis äsja leitud sõnaseos. See võimaldas mõtteid arendada. Ning ta hakkas jutustama inimese hasardiga, kes tunneb rääkimisest mõnu: «Üks ülev inimene kirjutas niisuguse seletuse, nimelt seletuse, sest nõnda see algas: «Seletus. Mina, Jaan Jaani poeg Animägi, ei saanud sel-sel kuu-päeval, sel-sel kellaajal tööle tulla, kuna viibisin samal ajal Tartu linnas miilitsa arestikambris.» Eks ole, asjalik ja konkreetne. Seletus, aga midagi ei seleta. Jääb peaaegu mulje: tal oli tingimata tarvis viibida seal, mitte tööl. Loed ja vangutad pead: mis sellel inimesel arus on? Tema lihtsalt viibis Tartu linnas, oma sadakond kilomeetrit eemal. Ma kutsusin siis mehe enda juurde ja küsisin temalt: ta ometi teadis, et tuleb tööle minna, mis ta sinna Tartusse otsis? Ja teate, mis see ülev inimene vastas: oli igav ja tuli igatsus pruudi järele! Nagu väike laps — temal hakkas igav! Paljugi, mis himud ja igatsused inimesel tulevad, aga tal on ometi ka kohustused, seda ta ei mõtle, ei mõtle. On igav ja tuleb igatsus, ostab mingisuguse pudeli, istub taksosse — las lennata! Tee peal — ikka igavusest ja igatsusest — rüüpab sellest pudelist. Hea küll, kui pudel on, miks siis mitte rüübata. Aga oodake, lugu läheb veel hullemaks. Tartus selgub, et seda igatsetud pruuti ei olegi. Uks kinni, lukus. Mis siis ikka, tuleb ette. Aga mõelge nüüd, sel üleval inimesel ei ole raha, et sõidu eest maksta. Ma küsisin temalt: «Kas te teadsite, kui takso võtsite, et teil raha pole?» — «Teadsin küll,» ütles ta. «Mis te ise mõtlesite, või ei mõelnud üldse midagi?» — «Mõtlesin,» ütles ta, «et küll Olli maksab.» Tema, ülev inimene, mõtles, et tüdruk või naine maksab tema, klaasivabriku tööliste autosõidu kinni. «Kas temal, sel Ollil, on siis suured rahad, kus ta töötab?» — «Haiglas. Öde,» ütles. Ja tema, klaasipuhuja, tahab, et haiglaõde maksaks tema lõbusõidu kinni. Seal on siis inimese endast lugupidamine ja uhkus ja... ülevus, nagu teie ütlete.»

«Ma pole seda öelnud,» pistis Kandelin vahele.

«Hea küll, teie ei öelnud seda,» nõustus Viirsalu ja arutas rutakalt edasi: «Kujutage ette, taksojuht küsib raha, tema aga laiutab käsi — ei ole. Kuidas siis saab, küsib taksojuht. Tema külmalt: raha ei ole, pruuti ka ei ole, siis ei saagi, ei saagi. Mis inimene see on, kes nii viisi teisesse suhtub?! Lõpuks ütleb: kirjutage nimi ja aadress üles, tulge homme või, veel parem, ülehommel õhtul, siis maksan teid kinni. Kujutage ette: tulge, ma maksan teid kinni! Külmalt, üleolevalt.»

«Ta oli ju purjus.»

«Aga kui mulle jutustas, siis oli ometi kaine. Ei häbi, ei piinlikkust, ei mõista poole sõnagagi oma tegu hukka. Jah, midagi ta ütles... Kuidas see oligi? «Mul pole enne niisukest jampsi juhtund.» Pole jampsi juhtund! Kas see on siis kahetsus, või enesekriitika, või mis?! Taksojuht viis mehe miilitsasse, mis tal muud üle jäi. Seal see Jaan Jaani poeg kukub tänitama ja räuskama. Miks teda, ausat inimest, klaasivabriku töölist, tülitatakse! Tema sõitis pruuti vaatama, tema maksab kõik kinni, tema sõitmine ja võlgujäämine on isiklik asi, ja jäetagu jutt mingisugusest ametlikust aktist, tema paberimäärimist ja bürokraatiat ei salli! Selge see, et säärane räuskaja ja määratseja pan-

nakse riivi ja luku taha, las magab peataie välja. Te ütlete, et purjus. Hea küll, purjus. Sellest võib veel aru saada. Aga kui inimene peab mõne tunni pärast tööl olema, ja tema läheb hoopis mööda maailma seiklema. Ei kübetki vastutustunnet! Läheb seiklema, ilma rahata, ainult pudel taskus, ja hakkab heast peast jooma. Ei saa inimesest aru, mitte kuidagi ei saa aru, mitte kuidagi. Ja teie ütlete: niisugust ei tule kontrollida, see alandab teda, alandab inimest!»

«Ma ei öelnud Animäe kohta,» öiendas Kandelin. «Ma ütlesin seda üldiselt.»

«Üldiselt,» kordas Viirsalu otsekui osatades. «Kõik inimesed on konkreetset. Ega me ei kontrolli inimesi üleüldse, vaid ikkagi kedagi Animäe, Jalajat, kolmandat ja neljandat, kel on oma nimi, oma nägu ja tegu. Hea küll, ma tahtsingi Jalaja kohta, tahtsin tema kohta öelda, et mis see Jalajas parem on kui too Jaan Jaani poeg Animägi. Ei ole temalgi õiget vastutustunnet. Ei ole.»

«Jalajas ei ütle: pole jampsi juhtund!»

«Ta ei tohigi öelda, tal on kõrgem haridus. Aga ta ei ütle mitte midagi. See Animägi vähemalt jutustab, seletab. Jutustab ausalt, kuidas oli. Aga Jalajalt kisu sõnu nagu tangidega suust. «Kas olite purjus?» — «Ei olnud.» — «Kas jäite magama?» — «Jah, magasin sisse.» Tema, kõrgema haridusega spetsialist, magab töölemineku sisse! Õige inimene paneb niisugusel korral äratuskella tärisema, keerab viimseni üles, et las kõliseb pigem kauemini. Õige inimese ütleb veel peale selle oma emale või tädile — kes tal seal ongi, naist vist ei ole —, et kontrolligu teda, ärgu lasku, jumala pärast, sisse magada. Ja kui kõik võimalikud abinõud on tarvitusele võetud, alles siis lasku silmal looja minna. See Animägi vähemalt ütles, et jamps. Aga teie kõrgema haridusega meister ei öelnud mitte midagi, mitte kui midagi.»

«Mispärast siis m i n u meister?» küsis Kandelin imestunult vahele.

«Sellepärast, et teie olete ka kõrgema haridusega,» ütles Viirsalu sõnu rõhutades. «Teie olete peainsener. Minul kõrgemat haridust ei ole, ma olen ainult direktor. Mul on, võtke teadmiseks, ainult kodanliku aja algkool ja vana Ussisoo tööstuskool ja nõukogude aja õhtuülikool, mis on ainult poliitiline, mitte tehniline ega polütehniline.»

«Ja peale selle elukool — see maksab ka midagi.»

«See haridus ei maksa selle diplomeeritud meistri silmis mitte punast krossigi. Ja sellepärast ma tema käest ei küsinudki, mis ta sellest loost arvab ja kuidas ta seda hindab. Küsige teie, ja küll te näete, et ütleb mõne peenema sõnaga sedasama, mis Animägi. Jamps! Mida see tähendab?»

Direktor jäi üksisilmi peainseneri otsa vaatama.

«Mida see tähendab?» kordas Kandelin küsimust, viivitas pisut arupidavalt ja ütles: «Totrus, lollus, rumalus.»

Viirsalu muigas, nagu tahaks öelda: seal see kõrgem haridus ongi, ja arutas:

«Aga ehk tähendab: nali, seiklus, viperus, võib-olla rumal nali ja seiklus. Võta sa kinni. Võib nii ja võib ka teisiti.»

«Igatahes mingit positiivset tähendust sel küll ei ole,» arvas Kandelin. «Mitte midagi ülevat,» lisas ta juurde, püüdes nagu kogu pikka arutelu naljaks keerata.

Viirsalu mõtiskles, pilk otsekui kirjutuslauda puuritud, ja jätkas siis:

«Ma ei saa ikkagi aru, kuidas see on võimalik: inimesel pole vastutustunnet. See Animägi on paras näide. Jalajas on muidugi haritlane,

spetsialist. Aga nagu poisike: magab, sügava rahuga, kuigi peab tööle tulema. Või Räbanik. Suuvärk on kõva ja energiat kah, laseb nagu vurrkann ringi. Aga jällegi — ei ole õiget mõtlemist ega arusaamist. Teeb oma tööruumist kõrtsitua, ja veel töö ajal.»

«Teil on õigus, sula õigus,» nõustus Kandelin. Ta nägi, et direktori jutt takerdub, et tema mõtted valguvad laiali ja hakkavad ringiratast kerima, ning mõtles: oleks aeg kogu see targutamine lõpetada, kindlasse tulipunkti viia. Selleks ta ütleski: «Aga praeguse juhtumi puhul on peamine — meie aegunud küttesüsteem. Näete, halbade asjaolude kokkusattumise tõttu ütles küttesüsteem üles, ja oligi õnnetus kaelas. Muidugi, võtame abinõud tarvitusele, aga homme-ülehomme võib jällegi midagi taolist juhtuda.»

«Küttesüsteem — see on tehnika,» ütles Viirsalu ja küsis: «Mis on tehnika?» Ta mõtles viivu ja tõstis muheldes pilgu: tuli hea, kujukas võrdlus. «Tehnika on, ütleme, sahk. Ega sahk ise maad künnä. Tuleb hobune ette panna. Aga hobusest üksi on ka vähe. Inimene peab olema, kes juhib. Inimene! Niisama see meie küttesüsteem. Aja generaatorile ükskõik milline aur või gaas, toss või surve sisse, ega ta niisama tööta, visiseb-susiseb tasapisi, või siis lööb karsumdi lõhki. Inimest on tarvis, kes juhib. Kes juhib, reguleerib. Te ütlete, meil puudub õige ja ajakohane küttesüsteem. Võib-olla. Aga olgu, muretseme endale parema ja ajakohasema küttesüsteemi. No öelge, kas see teeb ka inimesed paremaks ja... nagu me ütleme, distsiplineeritumaks? Kuidas te arvate: kas teeb?»

«Teeb, päris kindel, et teeb,» vastas peainsener.

«Mis siis viga!» hüüatas direktor, pidas väikese pausi ja jätkas ägedalt pead raputades: «Ei tee, julgen ma öelda. Nii lihtne see asi ei ole. Siis muudkui uuenda aasta-aastalt sisseseadeid, ja inimesed lähevad nende masinate ja värkide kõrval juures iseendast aina paremaks ja ülevamaks. Anna inimestele uusi, ilusaid ja mugavaid masinaid, anna neile ilusaid ja hubaseid tööruume, ilusaid ja hubaseid asulaid, maju ja kortereid, ja ennäe, inimesed muutuvad ise ka ilusaks ja ülevaks.»

«Muutuvad,» kinnitas peainsener veendunult. «Mats puhtas toas põrandale ei süllita.»

«Meie kõigi vanavanemad on matsid,» ütles direktor Viirsalu rõhuga. «Meis kõigis on veel matsi, matsi jääb meie lastessegi. Aga matsi peame välja juurima. Inimest on tarvis kasvatada.»

«Kõigi esivanemad on neljakäpakil käinud,» täiendas Kandelin direktorit. «Öeldakse, et töö tegi inimese. Ja tööriist. Tulid paremad tööriistad, muutus ka inimene paremaks, osavamaks, targemaks. Üks tingis teise.»

«Inimene kasvatas ja arendas ennast ja oma lapsi,» rõhutas Viirsalu.

«Ainult kasvatusel kosmosesse ei lenda. Tehnikat on tarvis,» vaidles Kandelin vastu.

«Nähtavasti on üht kui ka teist tarvis,» leidis Viirsalu kompromissi.

Äkki võttis ta mahedalt õpetliku tooni ja ütles peainsenerile silma vaadates:

«Vaadake, seltsimees Kandelin, seda ma tahtsin alguses kohe öelda: minu arust on meil kitsamalt võttes kontrollipuudus ja laiemalt — kasvatusupuudus. Te ütlete, et küttesüsteemi puudus. Ja siis antud juhul sõepuudus. Ja inimestepuudus, see tähendab, et üks või teine inimene — nimed jätame praegu nimetamata — ei olnud kohal või ei

olnud võimeline oma tööd tegema. Aga kõik tuleb ju kontrollipuudusest.»

Direktor peatus. Kogus mõtteid. Siis jätkas:

«Ja informatsioonipuudus, see on meil valus asi. See, et ma ei tea, kuidas olukord on. Ja et ei teatata.»

Direktor Viirsalu tegi pausi, tõmbas hinge, kõhatas ja, leidnud uue mõttekäigu, laskis tõtlikult edasi:

«Tuleb välja, et see Veera Rump — ma ütlen, naistega on alati häda! — ei teadnud vahetuse alguses mitte midagi, alles mõne tunni pärast mehed ütlesid, et surve kukub, alles siis vaatas ja kontrollis. Siis muidugi oli otsemaid teada, et päästa pole midagi. Ootas vahetuse lõpu ära ja kõndis vaikselt minema. Mis tal karta või kahetseda, nagu nii minemine ees, ja mis sellestki, et tööraamat kirjuks tehakse — see nüüd mõni asi, mis inseneriproua peakest valutama paneb. Mis temal sellest, et Jalajas tulemata jäi. Hakka veel seda direktorile või peainsenerile teatata, siis tuleb muustki pahandusest rääkida. Küll Jalajas tuleb, eks tema vaata, mis saab ja kuidas saab. Ja Veerake kõpsib minema, pole tema asigi. Seda ei mõtle: ehk juhtus Jalajaga õnnetus. Ei, tema jalutab minutipealt minema. Tema ei tea, tema ei tarvitse teada, et ta on nagu tunnimees oma postil, kes ei tohi kuhugi minna, peab vahetuse ära ootama, olgu siis tema aeg pealegi läbi. Piinaku janu või nälg või vaevaku muud hädad, tema peab ootama, ootama, kuni ta vabaks lastakse, kuni tuleb lahendus. Tema, Veera Rump, seda ei tea, ta on ju naine, teda sõjaasjandus otseselt ei puuduta, pealegi on ta veel rase naine, kellele antakse paljugi andeks. Ja peab isegi mõtlema, kas ongi väga õige tema pabereid kirjuks teha. Inimene ikkagi niisuguses olukorras, kuigi teisest küljest on ta valju kohtlemise ära teeninud.»

Direktori vahepeal ägenenud hääl muutus leplikumaks, siis aga keris uuesti:

«Ja brigadirid ka — näevad küll, et meistrit pole, aga ei tee väljagi. Oleks pidanud, nagu öeldakse, signaliseerima.»

«Kui Jalajas tuli, helistas ta mulle kohe, et nii ja naa,» ütles Kandelin vahele.

«Helistas küll, aga tunniajalise hilinemisega.»

«Vahetuse algusest oli möödas viiskümmend minutit.»

Direktor võttis uuesti õpetliku tooni:

«Vahetusmeister peab kohal olema veerand tundi enne vahetuse algust. See on kirjutamata seadus. Hea küll, helistas. Siis tõstab kisa, kui puder juba põhja kõrbenud. Mis sellest enam kasu.»

Direktor Viirsalu jäi vait. Jutulõng oli äkki otsa lõppenud.

«Mis sellest kasu,» kordas ta veel inertsitõttu ja vaatas ebamäärasesse kaugusse.

«Teil on muidugi õigus,» ütles peainsener Kandelin mõtlikult. «Ma oleksin pidanud kontrollima, juba reedel kontrollima, kas nädalavahetuseks sütt jätkub, kas kõik vajalikud asjamehed — kõik need kütjad ja kühveldajad ja teised — on terved.»

«Ja kained,» täiendas direktor.

«See kuulub terve-oleku juurde,» ütles peainsener muiates ja jätkas asjalikult: «Siis veel: kas seadmed on korras. Siis: kas meistrid on terved ja... (ta madaldas tooni) kained, kas nende äratuskellad on korras. Muidugi, oleksin pidanud, aga juhtub niisuguseid asju, mida ei tea ette arvatagi. Ja kõike ei jõua ka.»

«Ega te kõike ise ei peagi,» õpetas direktor. «Teie kontrollite Jalajat, Jalajas kontrollib jälle Animägesid ja Vesiloike ja neid teisi.»

Kandelin noogutas ja ütles, hääles pisike muigearjund:

«Aga siis peate teie mind kontrollima, kas ma olen terve ja kaine, peate, ütleme, iga tunni järel kontrollima, kas minulgi ei teki mingit totrast ideed, ütleme, salajase kallima juurde sõita ja... sest minugi vanaisa oli mats.»

Direktor Viirsalu tõstis uuriva pilgu: mis see nüüd olgu! Peainsener kipub tema, direktori asjalikke ja olulisi mõttekäike naljaks käänama. Aga peainsener vaatas talle nii sõbralikult heatahtliku pilguga vastu, et vägisi kiskus muhelema.

«Kas te pole aru saanud, et ma teid ikka kontrollin ka?» küsis Viirsalu ja naeris oma lühikest kuiva naeru. «Ega kontrollimine tohigi olla mingi ülearune hooldamine või usaldamatus, vaid — kuidas nüüd öelda? — lihtsalt osavõtmine ja huvitundmine.»

«Nagu öeldakse, inimlik uudishimu,» püüdis Kandelin naljatoonil lisada.

Kuid Viirsalu lisas äge-tõsiselt:

«Ja lõppude lõpuks, mina kui direktor pean ikka asjadega kursis olema. Aga kogu tehnika ja tööprotsessi üle olete teie peremees, ja peate siin jagama ja valitsema.»

«Eks ole kogu aeg kontrollitud,» lausus Kandelin. «Aga ma ju ütlesin, kõike ei oska ega saagi ette näha.»

«Ei oska ega saagi,» kordas Viirsalu ja hakkas arutama: «Muidugi, see sõepuudus. Ega see ole teie otsene kohustus — hoolitseda, et... Aga Tuubel jäi haigeks ja... Ka mina oleksin pidanud kontrollima, mina ise ka...»

Peainsener Kandelin naeratas ega öelnud midagi.

Direktor Viirsalu vaatas: pikk noormees muheleb... Ei tea, mis ta mõtleb. Et küll ikka seletab, targutab ja õpetab. Aga kas on tarvis nõu pidada? Kes siis veel, kui mitte direktor ja peainsener ei peaks mõtteid vahetama!

Jutuajamine, pikk ja väsitav ja tüütav ka, oli ilmselt läbi. Viirsalu tundis, et niisugused pikad arupidamised, mis talle varem meeldisid, mis teda huvitasid ja otsekui vaimustasid, hakkasid viimasel ajal väsitama ja tüütama. Ning kuidagi tühja vajuma. Nagu see tänapäev arupidamine. Tühine ringitammumine, vanade mõtete ümberütlemine. Ta ei tunnistanud seda endale avameelselt, ent kuidagi alateadlikult painas teda selline tunne. Ja Kandelin muigab endamisi, ta ilmselt saab aru, et Viirsalu hakkab vanaks jääma, vanaks ja loiuks nagu oma aja äraelanud masin. No kurat, nii kaugel veel ei olda!

Ta tahtis midagi lisada, millegi tugevaga lõpetada. Et oleks vägevalt öeldud, vägevalt ja meeldejäädvalt. Ei tulnud midagi keelele. Mõnda särtsakat mõtet. Või midagi asjalikku, teokat. Vaatas lauale. Paar tühist paberit, ei tasunud juttugi teha.

«Mis ma veel...?» otsis ta kramplikult ajusopis. «Ah jah! Te siis arvate ka, et mingi see Veera Rump pealegi omal soovil? Asjaolusid arvestades.»

«Võiks küll,» ütles Kandelin. «On nagu inimlikum.»

«Hüva, teeme nii,» ütles direktor. See oli tavaline jutuajamise lõpetamise fraas.

«Vist kõik?» küsis Kandelin tõustes.

«Kõik,» sõnas direktor ja tõusis samuti.

Kandelin viivitas millegipärast, nagu ootas mingit otsust või korraldust. Kas talle juba küllalt ei seletatud!

«See on hea, et te niisamuti arvate,» ütles direktor Viirsalu ennast sirutades. «Me veame ju ühte vankrit ja peame ikka ühte sammu astuma.»

Kandelin noogutas ja naeratas.

Üksi jäänud, istus Lembit Viirsalu raskelt oma laua taha. Teda vaevasid rahulolematuse ja tülpimuse. Visa mõte raius peas, raske küsimus tagus: mis töö ja tegemine niisugune on — teed, teed, aga valmis ei saa?! Säärane ebamäärane töö: vajub käest, tõuseb õhku, lendab minema. Oled aega viitnud, oled jõudu kulutanud, oled väsinud ja tüdinud, aga midagi ei ole tehtud, mida võiks katsuda ja vaadata.

Kandelin paneb projekti paberile, Jalajas teeb laulu valmis, Virge-maa tõstab uue seinalehe konksu otsa. Aga mina?

Ah, tahaks kah midagi konkreetset teha!

4

Taevas oli lapsepõlvesinine...

Silmad libisesid üle autori nime. Libisesid üle märkuse: XI-b klassi õpilane.

See oli lugu väikesest tüdrukust, kes sai ilusal kevadpäeval kolme-aastaseks.

... Aasal kasvasid võililled. Ühel võililleõiel istus liblikas. Eemal teine, kolmas.

... Tema, see väike tüdruk, tahtis liblika peopesale võtta, lähemalt vaadata, silitada. Aga ükski liblikas ei lasknud ennast peopesale võtta. Tuli haarata ootamatult.

Piia Elk luges ajalehest seda väikest juttu, luges oma töölaua taga. Lugu oli hästi südamlilikult kirja pandud. Ning Piia mõtted lendasid oma varasesse noorusse, neisse rõõmsaisse lilled ja liblikate noppimise-tagajamise aastaisse. Aga helgete-õhuliste värvipiltide kõrval pesitses kuskil mälu kambri urus süngevõitu meeleolupildike. Kevadisel aasal ringi kareldes oli Piia libisenud ja kukkunud ning ilusa lillelise kleidi poriseks määrinud. Ja alati, kui meenus lillede ja lendlevate liblikate avastamine, meenus ka porine kleit ja ema tõrelemine: «Mis sa tormad! Kui inetu sa nüüd oled!»

Pisike sünnipäevatüdruk, kuhu sa jäid oma sinise taeva ja kirjude liblikatega?

Ning Piia hakkas jutukest uuesti lugema.

... Lõbusalt jooksis tüdrukuke keset võililli, püüdes tabada liblikaid. Ega see olnud kerge.

Tükikese aja pärast oli liblikaid õige mitu. Kõik nad olid imeilusad värvi, kirjud, ja väike tüdruk vaatas neid vaimustatult.

Õrnalt võttis ta liblikad peopesale ja jooksis ema juurde.

«Vaata!» kilkas ta ja kaks pruuni sädelevat silma ootasid heakskiitu. Ema tõsines.

«Miks sa nad surmasid?»

Tüdruku sädelevad silmad hirmusid järsku.

«Mõned neist liblikaist elavad vaid ühe päeva. Neil pole üldse sünnipäeva. Aga sina lühendasid nende niigi lühikest elu.»

Väike tüdruk laskis kohkunult liblikatel peost kukkuda. Ta pruunidesse silmadesse ilmusid pisarad. Siis surus ta ennast tugevasti vastu ema ja nuttis...

Pool tööpäeva oli möödas. Ikka ei teadnud Piia Elk midagi. Ning kuna ta ei teadnud midagi tõsisest asjadest, oli tal pööraselt hea meel, kui Anni Kello tuli ja rõmsalt hüüdis:

«Oi, kui kena soeng!»

Anni Kello oli laost, ta asendas haiget laojuhatajat ja tõi kontoris aruandeid. Anni Kello, umbes emavanune naine, heledapäine, suureilmne ja rõmsameelne, kohtles Piiat algusest peale nagu ammust tuttavat ja ajas temaga meeeldi pisut hubast juttu. Piia ei usaldanud inimesi kuigi hõlpsalt, aga Anni Kellot ei võõristanud ta sugugi. Ning paistis tõepoolest, et sümpaatia oli vastastikune.

«See on ... lihtsalt niisama,» ütles Piia tagasihoidlikult oma soengu kohta. «Vahelduseks natuke teistviisi.»

«Õige!» kiitis Anni Kello. «Moodne daam peabki enda juures kogu aeg midagi muutma, teisendama, varieerima. Muidu läheb igavaks.»

«Ma ei ole moodne,» ütles Piia. «Teised tüdrukud suitsetavad, neile meeldib klaas veini juua, klaas ja rohkemgi. Ma mõtlen: see on totter. Mis see mulle annab ja kas see teeb mind kaunimaks?»

«Teie olete, tõesõna, ilma selletagi ilus.»

«Oh, ei ole,» tõrjus Piia ja küsis, et juttu teisale viia: «Kas teie suitsetate?»

«Ei suitseta.»

«Aga kas joote, noh, õige pisut?»

«Õige pisut joon. Mõne perekondliku sündmuse puhul, siis jah, üsna vähe.»

Siis meenus Piiale raamat, mida oli hiljuti lugenud ja mille puhul oli tahtnud emalt midagi küsida. Kui teeks juttu ja küsiks Anni Kellolt. Ei tea... Ei! Oleks imelik ja naiivne.

Hiljem tundis Piia head meelt, et ei hakanud kõnelema tollest raamatust. Selles oli säärane koht. Keegi ütles noortest tüdrukutest: nüüd on moes kõigile oma jalgu näidata ja ennast paljude meeste poolt suudelda lasta. Seda räägiti — Piia arvutas — umbes siis, kui ema oli temavanune, üheksateistkümnene.

Peaegu et oleks Anni Kellolt küsinud:

«Õelge, palun, kas oli niisugune mood?»

Mida Anni Kello olekski vastanud?

«Küllap oli ja ei olnud ka.» Võib-olla midagi muud. Midagi ebamäärast.

Aga praegu on see küll moes, arutas Piia omaette. Teisest küljest jälle: kas selles ongi mingisugust moodsust? Eks tütarlapsed edvista alati ja mängi oma võluga. Üks rohkem, teine vähem.

Ah, oleks enda rumalaks teinud, kui oleks sellest — jalgade näitamisest ja muust — juttu teinud.

Otseselt oleks Anni Kello Piia mõtteid aivanud, küsis ta:

«Kas teile... ärge pange pahaks... kas teile meeldib suudelda? Minule teievanuselt ei meeldinud.»

«Ei... ei meeldi... asja ees, teist taga.»

Ning Piia punastas pisut, see tuli kuidagi iseenesest.

«Tubli!» hüüdis Anni Kello ja patsutas Piiat käeseljale.

«Niisugustes asjades olen ma saamatu,» ütles Piia siiralt. «Meil oli klassis tüdruk, kelle kohta poisid ütlesid: külm nagu koera nina. Õppis hästi, mängis klaverit, suusatas, ujus, poistest aga ei teinud väljagi, tema jaoks polnud neid nagu olemaski. Mina olen teistsugune: vargsi piilun, endamisi unistan, aga nii kergesti tegelikuks ei lähe.»

Anni Kello ainult kuulas, kuulas ja noogutas.

Piia tasandas häält:

«Aga mõned tüdrukud — muust ei mõtle ega räägi, aina poistest ja niinimetatud vahekordadest. Rohkem küll räägivad ja hooplevad.»

Anni Kello naeratas ja kurtis:

«Kahju, et mul poisid... noh, ei ole enam saadaval, võtaksin teid endale miniaks.»

«Kas ammu... naisemehed?» küsis Piia.

«Ühel kaks last, teisel üks.»

«Võtke siis lapsehoidjaks.»

«Siis peate elukohta muutma. Üks elab Tallinnas, teine Tartus.»

Piia vangutas naerdes pead:

«Ja jätsidki poisid emmekese maha.» Aga tõsiselt lisas: «Kole.»

«Kole küll,» nõustus Anni Kello. «Üksinda hakkaks tõesti imelik. Aga ma elan õega koos. Õel on ka poeg, see teenib praegu sõjaväes.»

Nii see jutuaajamine lõppes. Kuidagi hea ja lahe oli niiviisi lobiseda. Aga pärast mõtles Piia: küll ikka aeti lobajuttu!

*

Siis ilmus direktor Viirsalu tagasi, läks kiirustades oma kabinetti. Ning ikka ei teadnud ega aimanud Piia midagi erilist.

Varsti tuli Tõnis Puu, vana sõbraliku olekuga töömees.

Tuleb uksest, viipab tuttavlikult ja ütleb:

«Tere, preili!»

Ning see kõlab, nagu ütleks ta:

«Tere, tüdrukutirts!»

Ja Piia vastab ainult:

«Tere!»

Ta teab, et mehe hing on muhe ja vallatu, teab, et mees lausuks veel midagi, lausuks midagi head ja lõbusat. Niisugused lahked silmad on mehel ja muhelev suu ning niisugune ümar habemetüükaline nägu. Onu Villemi lahked silmad ja kaval muhelev suu, kui ta külla tuli; ainult et onu nägu oli alati siledaks raseeritud. Sel mehel, Tõnis Puul, on tulles onu Villemi vallatu nägu, niisugune nägu, kui onu tuli ja ütles: «Tere, pisitots!» ja küsis: «Kummast käest?» ja pihku oli tal peidetud kas iirisekompvek, tee äärest nopitud ristikututt või leitud kastanimuna. Niiviisi tuli onu Villem alati, isegi siis tuli ta niiviisi, kui Piia oli juba pikk neiu. Ta ütles: «Vaata ikka, kui pikk ja priske neiu sa oled!» Aga tulles teretas ometi: «Tere, pisitots!» Piia tundis alati head meelt, et onu Villem kiitis teda pikaks ja priskeks, kuigi ta ei tahtnud hoopiski pikk ja veelgi vähem priske olla; aga onu ütlemine tähendas seda, et ta on juba täisnimine. Oo jah, ta oli omavanuste seas keskmist kasvu ja küllap ikkagi kõhnavõitu. Kõhnust või priskust pandi koolis, oma klassis, hästi tähele, ning mõnesid tüdrukuid peeti päris tõntsakaiks, või nagu omavahel öeldi — «ellipseiks», teisi aga hoopis pilpaiks, poiste-sõgesikkude keeles — «kõdikõrteks»; Piiat igatahes ei arvanud keegi nende kole kõhnade hulka. Ema kodus vahetevahel ütles:

«Kiitsakas nagu nälgind kilu», aga see oli ka rohkem naljapärest öeldud. Jah, onu Villemi silmis ja suus tahtis Piia küll pikk ja priske olla. Viimati, mullu kevadel, tuli onu Villem, teretas nagu ikka ja küsis: «Kummast käest?» ja pihku oli tal rullitud lihav-mahlane hapuoblikeleht. Piia võttis onul kaelast kinni, suudles teda tasa-tasa põsele ja sõi oblike aplalt ära. Ning see oli viimne nägemine. Sest kui Piia oma lõppklassi ekskursioonilt Taga-Karpaatidest koju jõudis, ei olnud onu Villemit enam. Äkiline surm. Süda, tänaval. Piia nuttis onu Villemi kaotamise pärast, lebades voodis, nägu seina poole; aga südame varjatud sopis oli tal hea tunne, et oli onu viimset korda nõnda kallistanud ja suudelnud, ning kindlasti mäletab ta seda hea meelega kogu oma eluaja. Vahel, kui ema onu Villemit meenutab, ütleb ta: «Ah, ta oli nii üksik.» Villemi naine Marie suri kümmeaastat tagasi. Villem ise oleks saanud tänavu kuuskümmend. Lapsi neil ei olnud. Nüüd Piia kahetseb, et ta onuga — üksiku inimesega — nii vähe tegeles. Oleks võinud jalutada, kinno minna, kultuurimajja mõnele etendusele või kontserdile. Aga aega oli vähe: kool, õppimine ja igasugused üritused-sekeldused. Vist oleks onu meeleldi temaga hulkunud ja lobisenud. Küllap ta, Piia, oleks selleks aega leidnud, vahetevahel kindlasti. Ei tulnud selle peale, lihtsalt ei taibanud. Kahju, pööraselt kahju...

Kui Tõnis Puu direktori juurest tagasi tuli, ütles ta:

«Direktor täna nii tõsine ja polnudki tal erilist öelda.»

«Palju tegemist,» arvas Piia.

«Vist jah,» ütles Tõnis Puu, viivitas pisut ja lisas: «Head aega siis!»

«Nägemiseni!» vastas Piia.

«Ei tea, kas me nii pea näeme.»

«Sõidate ära? Kas tervist parandama?»

«Jah... tervist parandama.»

«Head kosumist siis!»

«Aitäh!»

Varsti tõi direktor Piiale mingi paberi, ja kui direktor oli lahkunud ja Piia kirjutama hakkas, pidi ta karjatama: korduva töödistsipliini-rikumise pärast vallandatud. Ja tema, Piia, soovis mehele, kes on nii onu Villemi moodi, head kosumist. Aga tagantjärele tundub, et Tõnis Puu vaatas talle lahkudes nukralt ja kahjutundega otsa.

*

Direktor ja peainsener läksid Piia mööda. Ta ei saanud aru, millest nad kõnelesid. Ta ei kuulnudki õieti. Seda ta millegipärast kuulis, et nimetati Enn Jalajat. Alles natukese aja järel tuli mõte: ei tea, kas Jalajas on haigeks jäänud, pole teda näha olnud. See mõte tuli ja kadus, nagu paljud hulkuvad mõtted. Aga siis pöördusid mõtted Enn Jalaja juurde tagasi.

... Võib-olla see oligi esimene jutuaamine Enn Jalajaga. Üldse esimene või esimene pikem. Piia istus oma laua taga nagu ikka. Lauanurgal lebas saksakeelne ajakiri. Enn Jalajas tuli ja kummardus pisut — kuidagi koduselt, poisilikult —, et kaanefotot vaadata. Seal oli naerataw värvirõõmus neiu, sigaret näppude vahel.

«Kas on kena?» küsis Piia. Ei tulnud targemat pähe, ent oli kihk midagi öelda.

«Sümpaatne,» vastas Enn Jalajas ja vaatas Piiale otse silma, lihtsalt, muiates ning — armsalt.

Vaatas otse silma, ja Piia nägi, et tal on selged, sinakashallid ja imehead silmad. Vaatas Piiale otse silma, nagu kiidaks ta Piiat ennast sümpaatseks. Aga Piia ei pööranud pilku ära, vaatas talle südilt kerge muigega vastu.

Siis ütles Enn Jalajas tõsiselt:

«Mulle ei meeldi, kui naised suitsetavad ja joovad. See olevat küll moes. Aga ärgu nad tehku seda nii avalikult ja pealetükkivalt, demonstreerides.»

Ning ta pööras kaanepildi allapoole.

«Loete?» küsis siis. «Või vaatate pilte?»

«Vaatan pilte ja loen. Keele õppimise mõttes.»

«Aga pakse romaane loete?»

Piia sai natuke pahaseks: mis eksam see olgu. Aga vastas ometi:

«Keskmisi.»

«Kas kriminulle? Või selliseid, kus kõneldakse armastusest?»

Piia ei vastanud. Ütles ainult:

«Mis te pinnite!»

Endal oli piinlik, et tarvitab niisugust labast sõna.

Mis seal salata, ta luges vahetevahel niisuguseid romaane, kus... jah, kus jutustatakse armastusest. Muidugi, mitte sääraseid hale-armsaid, kus aina ohatakse ja õhatakse. Ta luges psühholoogilisi romaane.

Nii ta nüüd Enn Jalajale ütleski:

«Ma loen hea meelega psühholoogilisi romaane.»

«Mina ka,» ütles Enn Jalajas.

Ega seda jutuaajamist pikemalt olnudki.

Piia Elk luges küll romaane.

Ta luges ja igatses. Ta luges teiste igatsustest ja nende igatsuste täidminekust või nurjumisest. Ning hakkas ise igatsema. Kord leidis ta lause, mis tundus väga õige ja täpne, jäi talle pähe ja hakkas peas tuikama ning vasardama. See lause kõlas nii: «Kogu tema olemus oli läbi imbutunud igatsusest, mis oli ühtaegu hingeline ja füüsiline.» Siitpeale teadis Piia, et täpselt niisugune igatsus täidab tema päevi ja öid, mõtteid ja ulmi.

... Ja siis tuli too imelik laul, mida Enn Jalajas ja Virgemaa olid laulnud. Piia kuulis seda Kessilt. Kuidas ta ütleski, ütles nagu muuseas, otsekui mõnest kõrvalisest asjast kõneldes: «Nad laulsid seal tobedat laulu (täpselt nõnda ta ütles: tobedat) mingist kentsakast nailonmütsist ja muudest peentest asjadest.» Rohkem Kess ei rääkinud ja Piia ei küsinud. Piia küsis Anni Kellolt, küsis otse, kas see laul käis tema, Piia kohta. «Võis käia küll,» ütles Anni Kello, «aga võis käia ka iga teise noore tüdruku või naise kohta, ega nime küljes olnud.» Piia ei saanudki targemaks.

Läks mööda õige mitu päeva. Enn Jalajas käis direktori juures, ja kui ta välja tuli ja kedagi teist polnud kuulmas, siis mõtleski Piia, et mis seal ikka, ja lausus noomivalt:

«Ma ei tea, seltsimees Jalajas, võib-olla ma eksin, aga ei ole vist ilus inimeste üle naerda.»

«Ikka naerdakse,» vastas Enn Jalajas kuidagi lihtsameelselt. «Kui põhjust on. Te ise naerate ka.»

«Võib-olla, aga...»

«Naermine on inimlik.»

«Inimesed solvuvad ja peavad meeles.»

«Te peate seda... seda laulu meeles?» küsis Jalajas.

Ahah, mõtles Piia, kuidas ta kohe sellele laulule tuleb! Tähendab, käis tema pihta.

Jalajas lisas kohe:

«Aga kui see ei olnudki otseselt teie kohta mõeldud?»

Mis ta enam õiendab: otseselt! Järelikult kaudselt oli.

«Ah mina nüüd!» ütles Piia hooletult. «Teate, kui oligi mõeldud, siis läks märgist mööda. Ma ei ole ju mingisugune eputis. Aga kui Kess rääkis, siis vihastas küll.»

«Pidi see Kess just rääkima! Tema suus, ma arvan, muutuvad kõik naljad hirmsaks kuriteoks.»

«Aga ma olen selle juba unustanud.»

Tõepoolest, laul tuli talle ikka vähem ja vähem meelde, ja pealegi — ta ei teadnudki laulu, teadis ainult Kessi ebamäärast juttu sellest.

Siis küsis Piia Jalajalt:

«Kuidas te julgesite direktorit pilgata?»

«Kas siis direktorit ei tohi pilgata?» küsis noormees vastu.

«Ei ole viisakas, ei ole sünnis.»

«Aga kas see on sünnis: inimestest mitte hoolida, inimestest mööda ja üle vaadata? Tema meelest on inimesed ainult selleks, et tööd teha ja plaani täita. Muu teda ei huvita.»

See üllatas Piia. Seda ta ei teadnud ega osanud aimatagi. Tema vastu oli direktor viisakas ja vahel lahkegi. Enamasti oli direktor küll tõsine ning ametlik, ja ega ta peagi sekretäri vastu teisiti olema, mõni hakkab veel teab mis mõtlema.

«Kas siis üks direktor jõuab saja, mitmesaja inimese vastu huvi tunda?» küsis Piia.

«Peab jõudma,» ütles Jalajas. «Selleks ta direktor ongi.»

Aga äkki muutis Piia kõneainet. Teda valdas eriline julgus ja nõnda ta paluski Enn Jalajat:

«Kuulge, laulge mulle seda nailonmütsi laulu.»

«Mis sellest enam meelde tuletada,» puikles noormees.

«Aga ma pole kuulnudki. Laulge siinsamas, kohe.»

«Direktor juhtub tulema või jälle peainsener. Kess kah liikvel.»

«Teate, ma tulen alla teie isiklikku ametiruumi.»

«Ei, nii ikka ei saa, ilma Virgemaa ja tema kitarrita,» arvas Enn Jalajas. «Aga kui me järgmine kord kultuurimajas esineme, siis laulame teie auks, laulame väljaspool kava ja päris teie auks.»

«Kui lahke te olete,» kiitis Piia ja leidis äkki: «Aga nailonmütsid on juba moest ära ja mis sellest laulustki enam laulda.»

«Ongi õige,» nõustus Enn ja imestas endamisi: küll on naiste meel ikka muutlik.

Siis oli maikuu. Nüüd on september. Ning seda omamoodi põnevat laulu ei ole Piia ikkagi kuulnud ja see on tema mälus hoopis kaugele nihkunud. Rahu temaga!

Kui direktor tuli, mõtlik ja kiirustav, meenusid Piia Elgile Enn Jalaja sõnad: vaatab inimestest mööda ja üle. Ta ei saanud sellest mõttest tükil ajal lahti.

*

Kui direktor ja peainsener Piiast mööda läksid, kuulis Piia küll paar korda Enn Jalaja nime, aga ta ei teadnud arvata, et Jalajaga on pahanud olnud. Seal nad käisid direktori juures, üks ja teine, võib-olla sa-

giti tõepoolest tavalisest rohkem, aga Piia ei saanud millestki aru. Ega tundnudki erilist huvi.

Ei aimanud Piia isegi siis kõike, kui Enn Jalajas direktori kabinetist väljus, nagu õhetav ja silmis isesugune valuline helk.

Piia tõusis oma laua tagant, vaatas noormehele otsa ja küsis murelikult:

«Ärge pange pahaks, kui ma... aga mis teiega õieti juhtus?»

«Mis? Millal?»

«Et tööle hiljaks jäite. Kas olite tõepoolest purjus?»

«Tõepoolest... purjus?»

«Nagu Kess direktorile rääkis.»

«Kess rääkis direktorile? Kust teie seda teate?»

«Tean,» ütles Piia ja jõudis ainsa hetkega selgusele, et peab Enn Jalajale kõik jutustama. Ja neiu minetas oma tavalise tagasihoidlikkuse ja jutustas ärevalt ning kiirustades: «See oli minu toas. Direktor lehit- ses mingit kausta. Kess tuli, ootas. Direktor ei kutsunud teda oma kabi- netti, kirjutas minu laua nurgal paarile dokumendile alla. Kess vaevles, näost ja kogu olekust paistis, et vaevles — kas rääkida või mitte. Minu juuresolek häiris, aga kiusatus oli suur. Siis ilmutaski nagu muuseas: «Eile tipsutati Rābaniku juures kõvasti, Jalajas kah kambas.» Direktor ütles ainult: «Noo!» See oli justnagu pilkavalt vastatud. Kess vist mär- kas seda, rohkem ei rääkinud, läks ära.»

«Seal ei olnud mingit erilist tipsutamist,» ütles Enn. Neiu jutustust kuulates oli ta ennast kogunud ja selgitas nüüd: «Purjus ma ei olnud. Jäin lihtsalt magama, magasin sisse. Ma magan alati enne öövahetust.»

«Kas teil äratuskella ei ole?»

«On küll. Nähtavasti ei kuulnud, kui kõlises.»

«Oli see alles uni!» imestas Piia Elk.

Enn Jalajas oleks võinud öelda, et harilikult äratav ema ja nüüd oli ema ära söitnud. Aga mis sellest seletada, peab siis tüdruk kõike teadma! Ning noormees ütles ainult:

«Lugesin põnevat raamatut, see vist tõigi raske une.»

«Nonoh!» hüüatas Piia Elk ja hakkas lausa koduselt pajatama: «Mul on hoopis nii, et kui loen midagi kole igavat, tuleb uni peale. Istun mu- gavalt diivaninurgas, loen, loen, ja äkki niisugune uni, et jätta pooleli ja pane pea padjale. Aga põneva raamatuga ei tule und.»

Tüdruk vaatas Ennule kuidagi erutatult otsa ja küsis:

«Mis see põnev õligi?»

«Mitte midagi erilist,» vastas Enn. «Sherlock Holmes.»

«Sherlock Holmes ja — mitte midagi erilist. On see teil alles? Tooge mulle ka!»

«Seda ei kõlbagi tuua. Peaaegu kapsas. Algas ja lõpp puuduvad. Seal on kolm lugu, ainult üks on tervikuna.»

«Niisugune kapsas just ongi põnev. Tooge, palun! Teate, ma polegi õieti Sherlock Holmes'i lugenud. Ainult ühe pisikese jutu, kõolis käis käest kätte.»

«Seal on ühes loos niisugune tegelane, kes tuletab täpisealt isand Viktor Kessi meelde.»

«Noo!» ajas tüdruk huuled torru ja hakkas noomima: «Ja teie var- jate seda raamatut minu eest! Homme, palun, võtke kaasa, tingimata!»

«Olgu, püüan meeles pidada,» lubas Enn.

«Muide, see Kess...» meenus neiule äkki midagi. «Teate, eile — või oli see üleile? — jääb ta minu laua äärde seisma ja räägib: «Harilikult

jutustavad vanaeided oma unenägusid, aga kuulake, mida mina unes nägin: maailma lõppu.» — «Noo,» ütlen. Ja tema jahvatab: kuulnud unes kõva müra ja kohe olnud tunda, et miski nagu surub ja rõhub pead, kopse ja südant ning kisub samal ajal kogu keha koost. Mõelnud: see ongi siis lõpp. Tundnud, kuidas ta hakanud laiali valguma, tundnud ennast udutombuna, mis ikka hõredamaks ja hõredamaks hajub. Ja ise mõelnud, et nüüd on temast, ausast pearaamatupidajast, saanud kosmose väetis.»

«Sünge asjandus,» sõnas Enn.

Neiu jätkas:

«Nojah, kurjustas veel: «Näete, vehklevad nende pommidega, mine juba päris jaburaks.»»

«Eks te soovitanud, otsigu närviarst üles.»

«Ütlesin ainult, et mis ta oma unenägudega inimesi tülitab. Päris selge: ei ta niisugust õudust heast-peast vatra.»

«Võta sa kinni,» ühmas Enn. «Tahab ka huvitav paista.»

«Tahab ka!» haaras Piia Elk sõna sabast kinni. «Mina küll sellepärast ei räägi, et...»

«Ei-ei, ega ma teid mõelnud, ma niisama...» vabandas Enn ja noogutas kergelt hüvastijätuks.

Kui Enn juba uksel oli, tõusis Piia Elk oma laua tagant ja ütles vaikselt:

«Mul on kahju, et teil... nõnda läks.»

Ning lisas rõhuga:

«Ausalt!»

«Mul on kah kahju,» vastas Enn ja kuulis ise — ja kuulis seda tütarlapski —, et selles vastuses ei olegi tõsist, rasket tooni. Ta lisas: «Aitäh osavõtmise eest!» Ning see oli öeldud päris rõõmsameelselt.

Mõne hetke tundis Piia rahuldust, et Enn Jalajas sai oma tusatujust lahti. Seejärel ilmus millegipärast uuesti rusuv tunne.

Aga siis tuli käskkiri. Käskkiri Enn Jalaja kohta. Nüüd mõistis Piia: küllap ei jätkunud Enn Jalajal rõõmsat meelt ja head tuju kuigi kauaks.

Nagu paha vaim hiilis juurde pearaamatupidaja Kess, jäi kirjutusmasina kõrvale seisma. Et see neetud käskkiri pidi näha olema! Ja paha vaim kissitas silmi, rebis suunurga viltu ja parastas susistades:

«Ssai ssee laulumeister paraja ssauna!»

«Palun, ärge segage!» hüüdis Piia, otse karjatas.

Kess kadus pikal sammul.

Piia pigistas sõrmed rusikasse.

... Laps surus ennast vastu ema ja nuttis.

Ema mõtles: kui raske on elus, aga alati ei saa nutta.

Ei-ei, seda mõtles Piia. Kui raske on elus. Aga alati ei saa nutta.

Alati ei saa nutta, ei tohi, sest taevast pole enam lapsepõlvesinine.

(Järgneb)

Päevalaulud

1. SÕNADETA PÄEV

Oo sõnu, sõnu, ütlemata palju!
Neid öeldud on ja öeldaksegi veel.
Üks uttu kaob, kuid teine jääb kui kalju.
On sõnarikas meie emakeel.

Võib-olla vaim mul pole enam virge,
jalg astund üle keskea künnivao —
mus pole tulist kõnetoolikirge,
ei leia kuulsust sealt, ei leia au.

Las jääda kõik need kõlavad tribüünid,
need loorberid, mis päritakse sealt!
... Öö taandub. Ärkan luitund heinaküünis,
aos udu lahkub niiske niidu pealt.

Siin päev mu juurde tuleb sõnadeta,
mis mind ei reeda, ialgi ei peta.

2. PIDULIKE MÕTISKLUSTE PÄEV

Näib elu mõnelegi ainult roosamanna,
vaid õhuline tüll või kerge pits.
Kuid üks me päevadele oma tooni anna
veel lihtne saabas, odav põllesits.

Muld enda külge tõmbab porri jalgu
ja rakkus kämmal kaevab kivi eest.
On kuum ja valus tsehhis ääsivalgus,
märg laine kastab merel väsind meest.

Jääb argipäev. Ka siis, kui homse künnis
kord võtab vastu pidulikult meid.
Kõik temast algab, tema kaudu sünnib,
jääb alatiseks meile tema leib.

Ei usu ma, et ükskord inimsugu
sest leivakäärust ei pea enam lugu.

3. VASAKU JALA PÄEV

Ah, võtaks toda jalga, tõustes voodist!
Miks rääkima peaks üldse vasakust?
See päev ei tõmba purje päiksesoodist,
pilv hõljub tema kohal sügismust.

Kõik lained hägused, täis tintjat tahma,
jäab jalgu sulle nende vastuvool.
Su üle mure laotab mitut pahma,
sind seiraks nagu sarvik igal pool.

Siis tõmbad kaabu kõrvadeni pähe.
Käid mööda linna. Kurat, kas või joo!
... Seal kodutrepp. Sa mööda sest ei lähe.
Töö ootas ammu. COLAS BREUGNON!

Uut päeva öö loob valge akna taga,
eks homme tõuse süngist paremaga.

4. HAIGUSEPÄEV

Jäid rannad kohavad. Jäid avarus ja taevas.
Tumm vaikus seisab üle palati.
Siin kuskil toonessepp uut hauda kaevas,
päev murega käib kahas alati.

Ma olen ärkvel. Öösiti ei maga.
Ja endaga suur igatsus mind viib.
Hall kitsas ruut. On tähed tema taga.
Maal hõljub juba koidutuule tiib.

Laas. Ärkab linde rõõmsa lauluväega
kui hommikuga kokkuräägitult.
Sust, elu, hoian kinni kahe nõrga käega,
su oma tahan olla jäägitult.

Ma iga närviga ta poole praegu tõtlen,
ta kordumatust ilust kinnisilmi mõtlen.

5. SELGUSEPÄEV

Ja mis seal ikka — pole ma just löödud.
Siin istun üksi. Kohvik sumiseb.
Meil üheskoos on palju joodud, söödud —
üks olnud sõprus meeltes kumiseb.

Ei lahingutes kartnud kumbki kuuli.
Õö oigas veres. Hommik habetas.
Üks olnud sõprus. Kuid kui pöördus tuuli,
siis inimene kesta vahetas ...

Üks olnud sõprus. Taga ma ei leina.
Kõik hävib, millel võlts ja väär on kest.
Suits tõuseb. Aletules põleb kuluheina,
ja uusi õisi tärkab tuhaasemest.

Päev sõelub sõprust. Kõike endast uhab,
mis pole kindel ega teemantpuhas.

6. AASTARINGIDE PÄEV

Hea, armas pärn, su tüvel' toetub käsi.
Me üle sügisõhtu tume loor.
Täis aastaringe sinu vana säsi.
Ja minagi just pole enam noor.

Läks sünnipäev. Ta sädelus ju luitus.
Uus südames mul aastaringiviir.
Kuis tahaks, et see iialgi ei puitu,
sealt tungiks läbi ikka kirgas kiir!

See kiir su kroonis puhkend sügiskullaks,
mis põleb nagu tuli heledalt.
Me teame hästi — saame ükskord mullaks,
kuid leek meis lõitku ikka eredalt.

Ja ehkki jalge all tund-tunnilt närbub rohi,
suur päevalaul meis kustuda ei tohi.

7. LOOTUSTE PÄEV

Lüig palju karmust oli, talv, su kuudes!
Läks pakane, kuid armid, need ei kao.
Ei ärka enam aias elu õunapuudes,
käind häving üle iga oksarao.

Ma vaatlen puid. Eks nukrus hinge näri...
Kõik asjatu. Maailmas kord ju nii —
tööviljast midagi sa teinekord ei päri,
ringsamme teed, mis edasi ei vii.

Kuid samas juba mulda vapralt kaevan —
siin paigad head on mitmel noorel puul.
Hellvalged pilved kevadselgel taeval,
mu juustes kahlab värskel lõunatuul.

Siis inimlaps ma poleks enam sootuks,
kui viimseni mu rinnus lõpeks lootus.

8. TÕEPÄEV

Pea püsti! Meeltes hommikune helgus.
Mu maailm piirist piirini on lai.
Üks vale taandus, tõde raskelt selgus,
see rahva omaks, minu omaks sai.

Veel tuulte iilist värisevad haavad,
just nagu aralt kohiseksid vood.
Kuid mõtted juba uued tiivad saavad,
uut valgust päev mu silmadesse toob.

Nii lahe on. Maa kevadesse virgub.
Kesk avarusi julgelt samme sea!
Nüüd käänulistel kaldajoontel sirgub
kõik see, mis aus, mis loomulik ja hea.

Teed tahenevad pärast äiksesadu,
meel erksalt tungleb piki homseid radu.

9. SÜDAMETUNNISTUSE PÄEV

Üht laulikut mu süda uhkelt kiidab,
ta laul me päevist pole hajunud.
On looja ümber miiland mitmed tuleriidad,
pealt mitmed müürid kokku vajunud.

Murdlaineid tema üle raskelt uhtus,
teel leinapajud seisid norguspäi.
Kuid tahtekindlus, mõttejõud ja puhtus
truuks alati ta südamele jäid.

Ta laulis mullast, mis on jääv ja püha,
maast, mis on päiksehele, muremust.
Ta laaned kohisegu. Meri, uljalt müha.
See rahvas iial ei müü vabadust!

See laulik võidupärga kaugelt otsima ei lähe,
päev pani selle talle kodus ise pähe.

10. LUULEPÄEV

Kõik täna minus nagu teiseks sündis.
Rõõm rinnus. Meel on lapselikult hell.
Päev lõhnab kummelist ja piparmündist,
maas kõlistaks kui viise karukell.

Sa viibid teinekord kui mingis madalrõhus,
ei jookse värss, ei helise su riim.
Maa kutsub. Tema mullal ja ta õhus
kaob tüdimus, sind jälitanud spliin.

Vaid likat-lõkat kostab laias luhas
ja kaarel langeb rohi kahinal.
Mu vaim on värsk. Mõte imepuhas.
Uus luulevoog lööb ajju pahinal.

Ja endaga ma selle päeva suure laulusalve
viin läbi sügise ja külma talve.

Rumeenia-nädalad¹

agendiku päikeselõõsas ligineb härjarakend. Kuumas õhuvirvenduses, tolmuhämus, kauguste sinenduses. Maad ligi ja üksildane ses avaruses. Talupojaelu rahu ja aegluse, tugevuse, kuid ka härjakannatuse ja ühetoonilisuse igavikupilt. Rumeenia maastiku ja rumeenia kunsti põline motiiv.

Ja punatõmmu mustlaspiiga oma uhkes hoolimatuses. Metsroos lagendikuhallis, oma üürikesi helbeid puistav, ulja, köidikuteta elu kehastus.

Nicolae Ion Grigorescu (1838—1907) on rumeenia kunsti esimesena meenuv nimi. Talupoja poeg, nooruses iseõppija ning ikoonimaalija. Siis Pariisis, Fontainebleau's barbizonlaste hulgas, et õppida loodust tabama tema intiimses ning võltsimatus olemuses. Prantsusmaaga säilisid ka hiljem tihedad sidemed. Oma viimased eluaastad veetis Grigorescu keset kodumaastikke, maalides ikka jälle oma valget lemmikhärga Maikellukest. Lõpuks oli see juba peaaegu valge valgel — progresseeruv silmahaigus tõi kaasa kunstniku nn. valge perioodi.

Külasthan majamuuseume ikka mingi ebalustundega. Inimene pole tigu, elu jooksul «kannab ta ära» mitu koda. Ja see viimane on enamasti ikka põdemiste paik, vanaduse tunnistaja, reliikviatest kabelilõhnaline.

Grigorescu rajas oma kodu väikesesse Cîmpinasse, mis nüüd on muutunud naftalinnaks. Saavutas ta suurte pingutustega ja jõudis selles elada ainult üheksa aastat. Maja toob kujutlusse helge, viljaka, huvide-rikka ja suurejoonelise inimtüübi. «Kevad on mänginud suurt osa minu elus,» ütles Grigorescu kord oma sõbrale Caragialele. Ja ta lõuendeist õhkub tõepoolest kevadiselt pakatavat elulopsakust, mis nähtavasti üldse on omane möödunud sajandi kunstiinimestele — isegi seal, kus nad kaebust tõstavad maailma ülekohtu pärast.

Majas on palju kauneid rahvakunsti esemeid, sisustusena ja kogutuna. Oli ju rahvakunsti tundmaõppimine ja aussetõstmine osa tolleaegse rumeenia intelligentsi võitlusest rahvusliku iseseisvuse eest. Hulganisti leidub siin ka relvi, sätendavaid türgi mõõku, toredaid mundreid ja mütse. Grigorescu tegi kaasa sõjakäigu türgi ikke vastu.

Selle põhjal on loodud üks tema tähtsamaid teoseid «Lahing Smerdani all». Tohutute mõõtmetega pildil on ta detailsemalt välja maalinud ainult mõned täägirünnakule tormavad soldatid. Ainult lihtsõdurid, mitte ühtegi ohvitseri või kindralit kogu maalil — asjaolu, mis juba üksi tegi võimatuks Grigorescu suurteose tunnustamise valitsevate ringkondade ja kunstikantseldajate poolt.

¹ Algus «Loomingus» nr. 7.

Grigorescu tüübistikku kuuluvad malbelt nähtud eidekesed, kurvad juudi vanad, häbelik-ilusad külaneid. Või ilge kääbus uhke ratsu seljas, piits rusikas — mõisavalitseja. Ta maastikud on soojad ja elavalt värelevad. Õppis ta seda Fontainebleau's või mitte, aga kunstniku vahenditu, eluline tunnetusviis on ilmne — kõrgete akadeemikute silmis jäi Grigorescu igavesti diletandiks.

Mõista salajast, visa sissisõda Grigorescu suure, ehtsa ja seega piire murdva ande vastu oleks ehk raske, kui see poleks nii tavaline lugu, korduv, peaaegu reeglipärane.

Grigorescu, Ion Andreescu, Stefan Luchian moodustavad rumeenia kunstiloo kõrgendiku, mille nähtavus kasvab koos nende kodumaa tänapäevase progressiga.

Grigorescu õpilaseks luges end temast 30 aastat noorem Stefan Luchian. Juba palju süngem, rahutum, närvlikum kui Grigorescu patriarhipilk on Luchiani poolt nähtu-kujutatud. Tema maailm vappub, tema talupojad tulevad vaataja poole võbeleva, kuid tihkelt liitunud, ähvardava massina, mustade mütside alt laupu ette surudes.

«Maisijagamine» on selle lõuendi nimi, mida peetakse nüüd tähtteoseks rumeenia kunstiloos, kriitilise realismi alguseks. Luchian lõi ta 1907. aasta — Rumeenia mõisapõletamiste ja mustsadalaste sünge aasta eelõhtul. Talurahvarahutused algasid Moldovas just Luchiani sünnipäigus ja levisid üle kogu maa. «Rahustamise» käigus tehti terved külad maatasa, tapeti 11 000 talupoega...

Luchiani maalidel vanguvad kurnatud töölisperekonnad. Ja hõõguvad õrnad lilled ning lastenäod. Vana hulkurlaulik Bukaresti aguleist. Mustlaspiiga, lilleneiu Safta, isesugune, salamurega. «Meie, kunstnikud, vaatame silmadega ja maalime hingega,» väidab Luchian.

Luchianile juhtis mu erilist tähelepanu Gala, nimetades teda oma lemmikkunstnikuks. Gala, nüüd tervenisti pühendunud serbohorvaadi keelele-kirjandusele, õppis varem kunsti ja pidi sellest loobuma silmade haigestudes.

Tundsin ära kunstniku autoportree, ilusa tahtejõulise näo piinatud pilgu — kogu oma küpse loominguperioodi võitles Luchian raske tõvega ja alatise puudusega. Ta teosed «läksid moodi» alles tema elu lõpul ja «tungisid majadesse, kuhu kunstnikul endal polnud kunagi sissepääsu».

«Oleks Grigorescule antud juhtiv koht akadeemias, oleks Garagiale lastud olla Rahvusteatri direktor, oleks Luchian saanud õpetajakoha Iași kunstikoolis — rumeenia kunst oleks läinud edasi mitme aastakümne võrra.» Umbes nii kõlab tagasivaade.

Viimase paari aastakümne kohta taolised tagantjärele oletamised veel puuduvad. Aja valgusvihud libisevad edasi, jaotades valgust ja varju, tõstes esile unarussejätut. Ja siis selgub, et uute uuduste ees on endised kaotanud oma häirivuse, on muutunud rohkem mõistetavaks ning hinnatavaks.

Kunstnik ise on siis ehk juba surnud. Nagu Ion Țuculescu (1910—1962), kelle personaalnäitust vaatasime Konstantzas. Mõnede maalidega on ta esindatud ka Bukaresti Kunstimuuseumis, kuid nähtavasti on Țuculescu neid kunstnikke, kelle loomingut peaks vaatama tervikuna. Selles on mingi pikk intiimne mõtisklusteahel, mis kätketud fantastilistesse maastikesse ja kompositsioonidesse.

Țuculescu oli elukutselt arst-bioloog, tal on omad kinnismotiivid,

koguni ehk kinnisideed. Igal pool viirastuvad talle silmad-liblikad — pilvedes, vaipadel, surnuaial vareste ja ristidega segi.

Sealjuures on Țuculescu side rahvakunstiga niivõrd ilmne, et võõraski märkab seda otsekohe. Ta soojade lilla-oranži-rohelisega kirevalt täidetud maalid sarnanevad rumeenia talupojavaiapidaga. Sagedasti kujutab ta talumajainterjööre. Isegi autoportree toob kujutlusse rumeenia säravate lillornamentidega savivaasi. Vaasi, millel küljes pisikesed käed-sangad ja otsas raske savitompjas pea, kus elavad ainult tohutud silmad.

Rumeenia kunst on rikas omapärastest annetest. Juba mõne põgusa kohtamise järel tunned paljusid ära käekirja järgi. Üks neid on Corneliu Baba (sünd. 1910), andekas ja «raske» kunstnik, kellele loomingu tähendab alatist «Jaakobi heitlust issandaga». «Üks kunstniku kõige suuremaid vaenlasi on harjumus, «oskus»,» ütleb Baba. «Kui tihti ennetab käsi aju. Kogu elu tuleb ohjeldada kätt nagu peru hobust. Ma töötan äärmiselt pingeliselt just sellepärast, et katsun võita «oskust», mis võib mu maali muuta pealiskaudseks.»

Corneliu Baba «Puhkus põllul» äratas tähelepanu Veneetsia biennialil 1956. a., rändas paljudel Euroopa näitustel ja sai laialdaselt tuntuks. Lihtne ja igavene kompositsioon: mees, naine, laps. Mees ja lapsuke magavad, naine istub, pluus eest lahti, suured, tööst venitatud käed rüpes. Ta on üleni väga väsinud, suul kibe joon, kurbus. Vaikne nägu ei kaeba ega otsi kaastunnet, vaid hakkab lihtsalt vaatajasse kinni.

Baba inimestel on isesugused meeldejäädavad silmad, sagedasti intensiivselt heledad, läbipaistvad. Millegagi, võib-olla lakoonilise jaheda joonega, värvigammaga, meenutab ta Leili Muuga portreesid.

Sääraste portreede puhul veendud ikka jälle, et mitte miski, ei fotod ega «värvirütmid» suuda asendada kunstniku-psühholoogi kätt inimese näo kujutamisel.

Kujutav kunst on «näitlikum» kui teised ja seetõttu pannakse just kunstnik kirjandusteose kangelasena lahendama üldisi kunstiloomingu probleeme. Rumeenia tuntud dramaturgi Horia Lovinescu viimase näidendi «Kunstniku surm» (meil tõlgitud «Kõige pikem öö») peategelaseks on skulptor, jõuline, elujaatav isiksus. Ta ei suuda leppida läheneva surmaga, vana hoidja Domnica elutarkusega: «Elu eluks ja surm surmaks. Ei maksa neid üksteisega segi ajada. Surm on igaihe isiklik asi, elu aga üldine küsimus.» Ja maestro loob viimaste ponnistustega geniaalse skulptuurgrupi, elu eituse, mis paneb nägijaid kiljatama ja silmi katma.

Autor laseb oma kangelasel meelt märgata ja teose hävitada. Kuid kas ei usu ta liialt kunstiteose maagiat, kunstnikku vallanud tunnete otsest, samaväärset kandumist vaatajasse? Poleks see protsess palju keerukam, laieneksid «masendava», elueitava kunsti piirid tohutult ja sinna hulka langeks väga palju aegade jooksul loodud šedöövleid, mida kunstnikud on loonud täieliku lootusetuse, maailmahukkumise meeleoludes ja koguni hullumeelsuse piiril.

Ka kirjanduses — puhuti lausa ebausklik hirm tema mõjuvõimu ees, ja samas liiga vähe usku tema iseolemisse, spetsiifilistesse vahenditesse, mille mõju kaudne ja raske ette kindlaks määrata.

*

Silmist kahele poole voolab hall maanteepael, ühesuguselt sile ning laitmatu legendikkudel, orgudes, mäeveerudel. Otse ees püsib Marin Onescu ustav ning kindel selg. Marin sõidab kiiresti, kihutab kõigist mööda ja ähvardab mahajääjaid veel rusikaga. Ta on mõnus mees, ta hommikune naeratus häälestab heaks päevaks. Kahjuks ei oska me üks-teisega kõnelda. Vaatame ainult põuetasku-fotosid naisest ning poegadest ja maja, kuhu mööda sõites sihib näpp: «See seal on sõjaväe akadeemia. Seal õpib minu vanem poeg!»

Mariniga ei loe mulle midagi mägiteede karussell ega pimeduses vastusööstvate tulede piitsutus. Pikkamööda väsimus siiski kasvab, korjub silmadesse, ajudesse. Legendikud on harjumatult laiad, mäed erutavad. Aina tahaks nende otsa jõuda, tippu ronida. Kas üllas kõrguste-ia? Võib-olla lihtsalt tung praost välja rabelda, kõrvaldada pilgukitsendused.

Nii juhtub, et Sinaia pole meeldejääv kuurorditoredusega ja kuningalossiga, vaid kuningliku rahuga. Vaikus, tühjad pargiteed ning muru-väljakud, kuused ümber maja nagu hiid-ammed. Ja kui oleme pugenud prints Mihaili laiadesse pehmetesse vooditesse, hakkab magusasti sadama. Öö läbi sahisemas armas kodune vihmamuusika, ainuke kogu matka kestel.

Sinaia? Nimi tuleneb tõepoolest Siinai mäest, kus Mooses oma kümme käsku sai. Põgenedes kord Brahova oru metsikutes tihnikutes vaenlase eest, andnud väepealik Cantacuzino töötuse, mille põhjal ta laskis siia hiljem ehitada täpselt niisuguse kloostrit, nagu oli Hommikumaal kuulnud Siinai kloostrit.

Klooster paisus, haaras oma valdusse maid ja varandusi, soolakaevandusi ja naftaallikaid. Paikkond muutus «Karpaatide pärliks», kuhu ka Carol troonile saades püstitas oma päratu lossi.

Hommiikul seisab see koloss meie ees oma mööblite ja peeglite, kaminat ja galeriide, lühtrite ja lagedega — kõik täis preisi vapinduse koormat.

Karl Hohenzollerni sattumisest Rumeenia kuningatroonile jutustab N. Kanni kapitaalne «Üldine ajalugu» järgmist: 1861. a. kuulutas Moldaavia bojaar Guza välja ühendatud Rumeenia vürstiriigi, heideti aga peagi troonilt, kuna ei suutnud lepitada seisuste vastakaid huvisid. Parlament pakkus siis Rumeenia trooni esiteks Belgia kuninga vennale, ja kui see pakkumist vastu ei võtnud, valiti kuningaks preisi ohvitser Karl Hohenzollern-Sigmaringen. «Kui ta Preisist jõudis Rumeeniasse ja tutvus sealsete sotsiaalsete oludega, tuli tal hirm peale ja ta tahtis loobuda. See mõte tuli tal ka hilja, kuid ta sai oma nõrkusest jagu ja jäi.»

Vaene sisseveetud Carol olnud «tark, lahke ning osav valitseja» — voorused, mis ei takistanud rumeenia rahval teda vihkamast kui vereimejat ja õelat koorijat.

Rumeenia linnade vahemaad pole pikad. Jõuame välja kõrgete mäeharjade vahelt, tulevad metsased, punaste katuste pärjatud koonuskupid. Tasandikul hakkab paistma vabrikukorstnate piigistatud Braşov, suur ja vana metallurgialinn, teraselinn, kus keskaegne ja ülilmoodne läbisegi.

See paikkond on mu mälus seotud peamiselt kaladega, vikervärviliste forellidega, kellest vesi kihiseb, kes viskuvad toidu kallale aplalt nagu kajakakari ja särisevad pannil, veel täiuslikumad kui enne.

Kalakasvanduse direktor, kes sõidutas meid oma valdustesse, avaldas

head meelt kirjarahvaga kohtumise üle. «Mul on Braşovis hea sõber, samuti luuletaja,» tähendas ta, «kalandusteadlane ja luuletab ka.» — «Kas ka kaladest?» — «Oh ei, muidugi mitte. Luuletused on tal armastusest!» Mõtlesin Henrik Visnapuu kala-lembelauludele, kus kenade viidikate-hörnaste taga võib aimata erinäolisi ja eri kapriisidega näitsikuid.

Meile kui rannarahvale on kõik kalaga seotu sügavasti emotsionaalne — tema saamine ja veel rohkem mittedaamine. Rumeenia sise maal on kalandus midagi karjakasvatuse taolist. Asutuses, kuhu me sõitsime, näidatigi kõigepealt sea- ja veisefarme. Neis ei olnud midagi erakordset, välja arvatud, et farmitöösteks, lüpsjateks on Rumeenias igal pool mehed. Kalakasvandus oli aga suurejooneline, see asjandus on neil üldse esmajärgulisel tasemel.

*

Marsruut ei hõlma kunagi kõike, midagi olulist jääb nägemata, midagi näed lihtsalt ettesattuvat, koguni kurioosset.

Krahv Hastenil oli tütar Julia, silmapaistvate vaimuannetega neiu, kes suri öitsvas eas. Isa otsustas tütre ühendusse jääda spiritismi teel, ehtas veidra seitsmekandilise lossi, kus kõik allutatud maagilistele arvudele, värvidele ja valgusele, mis vaimudele meelepärased. Kõige pühama tornikambris, pärast salapäraseid rituaale uskus ta kohtavat kalli kadunukese varju.

Et Hasten tegeles ka teadustega ja tal on küllalt suuri teeneid kultuuriloos, asub majas nüüd muuseum ja muuseumi juhataja väldib otsest kõnelust spiritismist. Kuid külastajaid on erakordselt rohkesti — «sealpoolne» maailm kisub.

Või ühe luuletaja kodumausoleum, moodne kabel — suur kuldrist ja kilgendav mosaiik-Kristus fassaadil. Noorelt leseks jäänud naine pühendas kogu oma elu mehe mälestuse jäädvustamisele. Ladus aastakümneid mosaiigikilde, moodustades seintele stiliseeritud, pseudoarhailisi pühapilte. Ja nüüd paistab mausoleum üle mägede ja orgude nagu kriiskav meeldetuletus taevavalitsejale ning lihtsurelikkudele.

Nägemata jäi aga rumeenia kuulsaima skulptori Constantin Brâncusi arhitektuuriline ansambel Tîrgu Jiu linnapargis (Olteenias, kuhu meie tee ei ulatanud). Perekonnalaud, Toolide allee, Suudluse värav, Lõputu samm, millest oli kuulnud-loetud ja mille motiive esineb sagedasti rumeenia luules.

Brâncusi veetis ja töötas suurema osa oma elust Pariisis. Tema ateljee paljude šedöövritega asub Pariisi Moodsa Kunsti Muuseumi õues kui üks vaatamisväärsusi, kui tükike Karpaatide metsakülalt, mõne puunikerdaja eluase. Ta on arendanud täiuseni rumeenia rahvakunsti nägemisviisi, puus ja kivis peituvate vormide tunnetamise ja külaarhitektuuri ning tarbeesemete vormid üldistanud monumentaalsuseni.

Iga maa rahvakunst on omamoodi kaunis. Kuid tundub, et rumeenia oma on seda eriti, kuna ta on alles elav ja paljude sajandeid kõrva elanud rahvaste ning hõimude tõttu äärmiselt vaheldusrikas.

Brukenhali muuseum Sibius on üks suurimaid maailmas, asutatud umbes ajal kui Louvre. Tal on sadu saale, hiigelraamatukogu, palju osakondi loodusteaduse, ajaloo, kunstiajaloo, trükiasjanduse jne. kohta, maaligalerii, kus leidub Rubensi, van Dycki, Veronese, Tiziani jt.

haruldasi lõuendeid (aeg-ajalt avastatakse neid juurdegi). Ent kõige rohkem võib siiski rahvakunsti osakond, pimestavalt rõõmus värvi-ning vormiilu, traditsioonilise varieerumine individuaalsete leidudega, uute sähvatustega. Ja kõikide nende esemete taga tunnetatav rahvaelu paljus, nikerduste taga tuisused öhtutunnid, imepeente tikandite taga tütarlaste pruudimõtted. Trots eluhalluse vastu, loova mõtte vabadus keset tööorjust.

Tõepoolest, ajalugu jutustab aina süngest, verisest, muserdavast (Brukenthalis on talle veel rataski, millel neljaks kisti talurahvasõja juhid Horia ja Cloșca). Ent noormees paneb pähe kübara, mida ehib terve sabatäis paabulinnusulgi, ja sammub vilet puhudes issanda päikesese all!

Ja ma pean veel kord tsiteerima Kanni ajalugu, kus nii kenasti on kirjutatud rumeenia talupoegadest: «Jõukamad kihid armastasid luksust ja elunautimist, kuna vaesemad kihid kannatasid nälga ja kõige kibedamat viletsust. Valitsevate kihtide liikmed olid despooidid, nagu idamaa ametnikud ja sõjaväelased. Karjased ja mäestikuelanikud armastasid vabadust üle kõige. Talupidajad olid muretud ja elurõõmsad inimesed, kui oli hea viljasaak, kuid kohe haaras neid melanhoolia, kui türgi sõdur või kreeka maksukoguja tuli võtma neilt maksu. Seejuures olid isegi jõukamad kristlased võtnud omaks türklaste kombe pidada mitut naist. Tervenemine rumeenia seltskonnas tuli talupoegade kaudu.»

*

Kui otsustada valdavalt uute elumajade järgi, peaksid rumeenia talupojad nüüd tõepoolest olema kord välja jõudnud jõukale elujärjele. Mõnikord väljendub see ka taotluses aimata järele kunagisi isandaid. Majad ehitatakse võlvkaarte ja isegi tillukeste tornidega, nagu neid kunagi imetleti mõisalosside juures.

Enamasti püsib aga traditsiooniline stiil: peaaegu kahekordne hoone, kõrge välistrepp, sirgete puusammastega rõdu kogu esikülje ulatuses, laastukatus. Ja kõrge, katusega värav, mille sambad üleni nikerdatud, kaunistatud ornamentidega ja heade soovide salmiridadega.

Neid väravaid võis kohata ka täiesti üksildastena maantee ääres ja seal tähistasid nad teed uutesse kolhoosikeskustesse.

Niisugune värav on midagi muud kui laudadest kokkuklopsitud ja rohmaka nimesildiga «auväravad», mis kahjuks on nüüd tekkinud meie teede äärde. Juba ta ilusasti harjatud katus äratav külalislahkuse tunde, pärimuslik vorm usaldust.

Ent rumeenia külaehituses leidub muidki traditsioone kui «külalislahkete» väravate oma. Kindlusekujuliselt ehtasid oma majad ja külad Brașovi talupojad kaitseks tatarlaste ning türklaste rüüsteretkede vastu. Maja majas kinni, kõrgete umbsuletud hooviväravate ja aknaluukidega, meenutavad sakslaste asulad siamaani aega, kus elati võõrmaalastena, sallimatutena.

Oma sõidul läbisime Ungari autonoomse oblasti. Ta asutati 1951. a. ja on oma maa-alalt umbes meie vabariigi suurune. Rikas ja päikese- paisteline tundus see maa, ilus ja uhke ta pealinn Tîrgu Mureș, suurejoonelised ta põlismetsadega kaetud, maagirohked mäestikud, linnataoliste külade katkematu ahelik läbi orgude, asulate piire märkimas ainult sihvakad kirikutornid. Värvirõõmus ta rahvas — majade välisseinadki maalitud roosi- või meelespeamuustriliseks.

Sallimatus, tülid, vaen, isegi verevaen ja veretasu — sellest võib lugeda kirjanduses. Küllap teda ongi vähe järele jäänud. Sest ta peamiseks põhjuseks on ikka varandus, eriti maa, mida kunagi ei jätkunud kõigile.

Käesolevaks ajaks on kollektiviseerimine Rumeenias lõpule viidud. Mõne kolhoosi külastamine oli ainus, mida palusime oma programmile lisada. See sai ka teoks.

Teame juba omast käest, et niisugust kolhoosi ei valita juhuslikult. Ka «Sõpruses» oli külalistega harjutud, jutustati meeleldi oma saavutustest, esitati arvused, näidati lautu ja loomi.

Uued lihtsad administratiivhooned pisikeste külamajade keskel. Ei midagi moodsat ega esinduslikku nagu meie Vilde-nimelises. 3000 ha maad, 900 veist, 1500 lammast, 2500 lindu, 3 veoautot. Suurim tulu on puuvilja-viinamarjakasvatusest (90 ha) ja piimast. Simmentaliga ristatud segatõugu lehmad annavad 2000—2500 liitrit.

Peresid on 900, 1400 töökätt. Parteiorganisatsioon on hämmastavalt suur — 219 liiget, 400 komnoort. Tööjõupuudust ei kurdeta, kuna noored spetsialistid pöörduvad koju tagasi. Tööpäeva tasu 2 kg nisu, pool kilo rukist, 3 kg maisi, pool kilo kartuleid, kilo viinamarju veiniks, 10 leud raha.

Ons see vähe või palju?

«Vähe ikka,» ütleb meiega kaasatunud kirjanik Dumitru Mircea, kes siin kolhoosis kaasa aidanud — kolhooside loomisel ning korraldamisel tegid seda palju kirjanikud. «Kümme leud on muidugi vähe. Pealegi pole see keskmine, «Sõprus» on eesrindlik majand. Kuid mõni aeg tagasi oli hoopis kehvem. Nüüd on hoog sees.»

Meil tõlgitud rumeenia novellivalimikus leidub Dumitru Mircealt humoorikas lugu taat Gavril Surdulist ja tema pahandustest kolhoosiastumisel. Kas see tegelikkuses nii libedalt-lustakalt läks, kuid Mircea on ka ise lõbus lõuamees, kellel anekdoodid alati keelel. Ta on Cluj'i ajalehe «Tribuna» toimetaja, ja nagu sõbrad tõgavad, «püüab «Tribuna» olla kultuuriajaleht, mis tal vahel ka õnnestub».

Sead on harjumatult mustad, hobused kirjulapilised, mustad lehmad on isevärki kujuga, pühvli turjaga, pisikese pea ja tugeva madala esikehaga. Säärast siluetti mäeharjal võiks pidada pigem härja omaks ja Mircea narritaski sellega Galat kui linnalast.

Erisugused on humalaistandused, kus taimed tugipostide ümber moodustavad suuri korrapäraseid koonuseid, mäed, viinapuud.

Ent inimesed, nende mõttesuunad ja meeolutedeked on üsna samsugused igal pool. Liati siis maal, mille sotsiaalne struktuur meiega ühesugune.

Mägiaasal tammemetsa ääres on ettevalmistused piknikuks juba tehtud. («Delegatsioone käib meil sagedasti.») Seal lõõmab lõke, säriseb rasv hiiglasuurel malmpannil ja higiste nägudega mehed keeravad varaste abil küpsemaid sealihatükke, raiuvad uusi seakülgi lahti, lõikavad nisuleiba, vorstirõngaid, brönsakerasid. Kokatöö on meeste käes, naisi on üldse ainult mõned — nad kannavad toitu lauale, asetavad vaagnaisse õunu, ploome, viinamarju ja rumeenia vodkat — tsuikat. Laud on pikk, inimesi väga palju, koos on kõik kolhoosi ja rajooni tegelased (asjamehed öelda oleks ehk pisut halvustav), on õpetajaid, velskreid, instruktoreid.

Esimehe pikal kõhnal näol hakkab selgemini esile tungima karakter — äge, karm, pisut jämedakoeline, pisut lihtsameelne-uljas. Ta on vana partisan, kunagine maatamees, kulakutega maadleja. Neil Mirceaga on omad sõjajutud, vehklevate käte ja müriseva naeru saatel.

Meie paarist keeleoskajast jätkub ainult hädapäraste tervituskõnede tõlkimiseks, viisakuslausete vahetamiseks lähemate naabritega. Seal on keegi vaikne, tõsine mees, aristokraatse näo, kurbade silmade ja meloodilise häälega. Teda tutvustatakse kui ungari aadlikku, luuletajat ja veiniasjanduse professorit, s. t. õpetajat veinitööstuse koolis. Csavossy György viib meid hiljem oma vürstiriiki, igivanasse veinihoidlasse kuskil mäesügavuse labürintides ja esitab seal kaunisõnalise loengu veinimaitsemise hõrgust kunstist, mille mõjul tukkuvad aamimürakad tunduvad helisevat, lõhnavat ja uimlevat.

Esialgu aga tuleb külalisi aeg-ajalt juurde, ikka siis, kui on tekkimas lahkumisvõimalus. Kui oleme juba tõesti palju söönud-joonud-kõnelnud, küpsetanud lõkkel maisitõlvikuid ja neid maitsnud ja kõikidega jumalaga jätnud, tuleb vurinal jälle üks «villis», astub välja turske, peremeherühiga mees, surub meil tarmukalt kätt ja teatab: «Mina olen komrai!»...

See kõik on pisut koomiline, inimlik ja — üsna tuttav. Olen kodumail korduvalt viibinud taolistes situatsioonides ja õieti ei sobiks just nüüd, külalisena, nimetada seda «esinduslikuks vohamiseks». Ja siiski meenub lugupidamisega «Legendi järje» autor Anatoli Kuznetsov, kes ühes meie kolhoosis taolist pidulauda nähes vaikselt ära kadus. Pärast selgus, et ta sõitnud oma käe peal lähedasse pisialevikku, uidanud ringi, söönud õllebaaris viinereid, sattunud külakalmistul huvitavatele hauakirjadele ja teinud palju olustikulisi tähelepanekuid.

Meie rahva omaseks peetud joonte — kainuse, sõnakehvuse ja kokkuhoidlikkuse juures on võõrastav ootamatute allüüride ilmumine, kirg ilukõnede ja toostide vastu, pillakus, ülepakkuv kostitamine, paraadlikkus, lai joon, mis kasvab üle peremehetunde piiride.

*

Väljasõit kolhoosi toimus juba Cluj'ist, mis on Transilvaania kultuuri häll ja üldse Rumeenia suurimaid kultuurikeskusi, ka rahvaarvult (160 000) Bukaresti järgmine. Linn on väga vana, ta sünniaeg kaob Daakia riigi hämarusse ja peale muude mälestusmärkide on Rooma impeerium jätnud siia kogu Transilvaania platoo nimetuse Cîmpia — Rooma campagna.

Kõigist Rumeenia linnadest tundus Cluj kõige omasemana, ta on «tartulik». Mõlemad on vanad ülikoolilinnad, kus elupulsi määravad noorus, teadus ja teadusehimu, mediteeriv ja suurte plaanide meeolu, kus kultuurielu sündmused tõusevad rohkem fookusse ja kirjandusteoste sünnis on rohkem mängurõõmu.

Sama helgusepuhang, mis tekib, kui hakkavad paistma Tartu tornid, Tähtvere pargipuud ja Emajõe ürgorg (praegune noorus, mälestused enese omast, tagapõhjane Koidula-Kreutzwaldi ajad ja kõik värsiread Toomemäelt ning «Emajõe uniselt veerult»), ärkab ka Cluj'ile lähene-misel. Hakkab saatma ristikupõllu tihe roosa vaip ühest mäeveerust alla, teisest üles, kaob seal silmapiiri taha ja laskub teist kätt alla orus voolava jõeni, linnamajadeni. Ja tee ääres vanad pähklipuud, mille annid kukuvad möödakäijale taskuisse.

Siis kõndimine lõunamaiselt lopsakas botaanikaaias, karge õhk, Püha Miikaeli kiriku varahommikune kellakõmin toas, ilusad uusehitused, Someşi kaldal ja ülikooli-linnajaos, õdusad kohvipood, väga sarnased Tartu vanadele kohvikutele, mida nüüd enam olemaski pole.

Cluj'i osatähtsus Rumeenia kirjanduses on suur ja muidugi jälle nooruse, novaatorlike suundade ning otsingute arvel. Kuukiri «Steaua» («Täht»), mille toimetajaks veel üsna noor silmapaistev looduslõõrik Aurel Rău, on toonud kirjandusse uue põlvkonna autoreid ja oma kriitilise suuna. Selleks on traditsionalismist loobumine, didaktilise otse-ütlemise hülgamine, uute väljendusvahendite, tinglikkuse, sümbolite, meditatsioonide esiletõstmine, üldse eriline tähelepanu luuleprobleemidele.

Cluj on peastaabiks ka ungari keeles kirjutavaile kirjanikele, neid on 140 ringis. Häälekandja «Utunk» («Meie Tee») toimetajaks on samuti noor luuletaja Bodor Pál. «Utunk» on 10-leheküljeline, «Sirbi ja Vasara» formaadiga nädalaleht, tiraaž 10 000. (Ungarlasi on kogu Rumeenias 1 700 000). Ungari keeles ilmuvad veel ajakiri «Korunk» ja lastele «Napsugar». Viimast toimetab luuletaja Maria Tomasc, energiline daam, kes kinnitas, et tema toimetus koosneb eranditult tegevkirjanikest, kellel igaühel juba ilmunud mitu raamatut.

Cluj'i-näoline on Kirjanike Liidu Cluj'i osakonna sekretär Dumitru Radu Popescu. Ta on 30-aastane, sportlaslikult tugev ning terve, südamlilik ja helgeilmeline. Loomus, mis näib ühte langevat ta loomingu joontega — ergas silm, koguni õrnus looduse ja lapsehingede nägemisel, inimsuhete peenetundeline käsitlus, nende heledama külje rõhutamine.

Popescu on oma jutustustega tõusnud kiiresti rumeenia tänapäeva proosa esiridadesse, hoolimata sellest, et nende realismi küsimus on tekitanud vaidlusi (kas puudub süžee või on kompositsioon korrast ära, esseistlikkus, lürism jne.). Mind võlus tema jutustus «Õunavanker». Ja kuigi Popescu ütles, et on «Õunavankrist» juba kaugenenud ja uued asjad meeldivad endale rohkem (see on enamasti ikka nõnda), tõin raamatu kaasa selle mõttega, et ta meil ära tõlgitaks.

On kaasakiskuv sõita «õunavankris» — armetu rändtsirkuse vooris — mööda maad ja vaadata kõike poisikese silmil. Ühel poistest on annet luuleks ja selle lugemiseks, teisel koomilist imiteerimisoskust ja elulist tragidust, mõlema põues liigutavad end esimesed armutunded. Külad aga kihavad segaste päevade keerises nagu herilasepesad — käib võitlus maa pärast. Lihtsalt lustist koostavad poisid väikese pantomiimi mõisaprouast, kulakust, papiemandast, sandarmist. Ja juba on nemadki võitlusse kistud, mille jooksul hakkavad koitma mitmed elutõed. Poiste kirelik sõprus ja kohutav draama — teekonna lõpul kaotab üks kaardimängus kogu oma vaevase teenistuse teisele ja too võtabki selle ära! Kuid sõprus ärkab uuesti puutumatusena, kui kummardutakse oma surnuks arvatud sõbra kohale ja kuulatakse, kuidas ta süda põmmib rinnas nagu hädakell...

Lapsed-näripundid jooksevad tsirkusevankri järel, pidades seda õunakaupmehe omaks, ja manguvad õunu. Sõita läbi maa, jagades kõigile häid ihaldatud vilju, on jutustuse pealkirja kaunis sümbolika.

Pöördusime tagasi väljasõidult mägedesse ja leidsime lagendikult õitsiliste lõkke. Kaks poisikest valvasid seal pimeduses kompsivaid hobuseid. Istusime nende juurde kraavipervele tähtede alla. Poisid lipasid minema ja tulid tagasi maisipeade ning küttevarudega. Kõpseta-

sime lõkkes priskeid tõlvikuid ja närisime neid söekoorikuga pooleks. Gala laulis mõned rumeenia ja mõned serbohorvaadi laulukesed. Mircea jutustas anekdoote, Dumitru Radu vestles tasahääli poisikestega. Ungarlasel Geszal läksid segamini kõik keeled ega saanudki ta Tulbu-rele selgitatud oma suurt probleemi. Onescu, tubli Marin, tantsis maanteel midagi tvisti ja rahvatantsu vahepealset. Gheorghe aga, nägus Gheorghe ronis valge hobuse selga ja ta ristiti Pühaks Jüriks. Kaks osalist kummardasid Transilvaania campagna tule ees oma muhu lõkkejumalat.

See oli Cluj'i-päevade lõpp. Dumitru Raduga me ehk kohtume veel kunagi. Ta reisib palju, oli paar aastat tagasi üle lahe Lahti kirjanduspäevadel ja tunneb kiindumust põhjamaade vastu. Ja kui mitte tema endaga, siis kindlasti tema loominguga, mille paljutöotavas hommikus ta alles seisab.

*

Mäed, nüüd juba Ida-Karpaadid oma põliste metsade, kitsasteede ja tormakate tippudega, kus hallid kaljurangad muutuvad otsekui hiigelskulptuurideks sedamööda, kuidas tee nende ümber keerleb. Nad nagu ise pöörduksid alusel, näidates end üha efeksemast küljest. Orupõhja tihnikutest kerkib tõrvapõletajate ja puuraidurite lõkkesuitsusid. Aegajalt tuleb vastu pasteldes teekäija, pikk kirjatud kahe poolega kott üle õla. Moldaavlane, kes kannab oma põlist talupojariietust veel kivi-murruski või saeveskis.

Romantilised mäed, inimlikud mäed. Pärast Kirgiisia Alatausid ei suuda ma neid enam teisiti tajuda. Sest nood seal olid kosmiliste hiidude omad, müütide mäed. Siinsed on aga romantiliste muinasjuttude ja legendide hällid.

Kui Mäevana siin mürtsutab, teeb ta ka seda nõnda, et täna teda veel takkaotsa. Nõnda tekkis Glicoși mäe varingust kõrgel mägede põues Lacul-Roșa — Punane järv —, vaikne salapärane veesilm, mille kohal ripuvad kivikobarad, põhjast aga tõusevad veepinnale hukkunud puude mustad piigid.

Jõudsime sinna vastu õhtut, tõusime kaua mööda spiraali ülespoole, kuni väikese inimtühja hotellini, mis leidnud endale asupaiga alasti kaljuseina jalamil.

Meie pere oli jälle suurenenud — Cluj'is jõudis meile lõpuks järele Andrei Turkov, kriitik ja kirjandusteadlane, tuntud monograafiatega Tvardovskist, Saltõkov-Štšedrinist. Ja mis eriti meeldiv — seotud meie vabariigi kirjanduseluga, kuna kuulub Moskvast mõne aasta eest loodud eesti kirjanduse komisjoni. Terava mõttega, vaimukas inimene, kes hasartselt sekkub kirjanduse päevaküsimustesse ja on kõigega kursis.

Istusime kaua söögisaali rõdul. Mäetipud olid lõpetanud oma pöörlemise ja seisid vaikselt sügishämuste tähtede all. Vestlesime, muidugi kirjandusest, kõige enam Tvardovskist, sirgest künnivaost, mida see mees veab üle kivide ja kändude, tema loomingust, mis oma võitute ja kaotustega on terve pika ajajärgu peegliks. Võib-olla sellepärast, et olime reisimas, meenutas Andrei Mihhailovitš vaimustusega ka Tvardovski väikest reisikirja Norra kohta raamatus «Kodumaal ja võõrsil» (eesti k. 1956. a.).

Meie arvamised läksid tookord tublisti lahku. Nüüd, mõni aeg tagasi, ma ei mäleta enam, kus, toodi sama teos etalooniks meie autoritele.

Seepärast lisan oma «patustustele» veel ühe ja peatun sel lool pike-malt.

Tvardovski «Talu Tyre-fjordis» on kirjutatud 1950. a., kui kirjanik väikese delegatsiooni koosseisus külastas Norrat ja Tyre-fjordi talu. Nagu teada, abistasid väga paljud norrakad nõukogude sõjavange, organiseerisid nende põgenemisi, varjasid ja toitsid põgenikke. Seda tegi ka Tyre-fjordi peremees ja ehk oleks ta seetõttu pälvinud külastajailt pisut sõbralikumat suhtumist. «Lõtv irvitus näol», soov «meid kuidagi sisse vedada», «kiitles, tegi end tähtsaks» — olgu sellega, kuidas on. Ehk on ka Undseti «Kristiina Lauritsatütar» siiski midagi enam kui «rida ebaelulisi, lihtsustatud, naturalistlikke pilte». Ja küllap on Oslo vaba-õhumuuseum siiski midagi järeletegemist-väärivat.

Mis mind aga kõige enam võõrastab, on asjaolu, et külalised hakkavad norra talumeest, kes oma 12-hektarise kaljupealse künnimaaga pidas 17 lehma (kuni 5000 liitrit piima lehmalt), üsna pretensioonikalt õpetama, kuidas õieti tuleb talu pidada.

Mis inimestevahelistes suhetes on takti küsimus, saab diplomaatias kaugemale küündiva tähenduse — rumeenlased ei taha naljalt unustada, et neid käidi õpetamas, kuidas peab maisi kasvatama; ka meie saime seda oma teekonnal kuulda.

1950. a. Tyre-fjordis räägib nõukogude professor, et mis see 5000 liitrit ära ei ole, et «meil kolhoosikarjades seitse ja kaheksa tuhat liitrit lehma kohta ei olegi nii haruldane». Et norra lehmade piima rasvaprotsent on väheldane, «meie sovhoosides-kolhoosides on need näitajad tublisti suuremad». Jne.

See oli 1950. aastal ja Lääne ees lõimitamises ei saadud seda professorit igatahes süüdistada.

Tegelikkus ja soovitatav pole Tvardovski loomingus kajastunud alati ühesuguses vahekorras ning mõjukuses. Alles «Kaugused kauguste taga» tõi ilmsiks luuletaja kunagise hingepiina oma Smolenskimaal pärast, kus laulud vainutelt olid kadunud mitte ainult sõja hävitustöö tagajärjel. Ta ise peab tunnistama, et «kui meeles mõlkus kaunis kaugus, ka siis mul vaimus kaasas käis mu tädi Darja, põsed aagus...».

Nii on etaloonidega. Tvardovski ammuse ja aja märkidega loo arvustamine ei huvitaks mind sugugi, kui ma ei kalduks arvama, et etaloonid vastuseadena on üldse kurjast...

Aga siit hargnev küsimustekompleks võiks meid hoopis ära käänata Bicazi oru kitsasteelt, kustkaudu me veereme Rumeenia kõige tänapäevasemasse tänapäeva.

Cheile Bicazului's, paarisaja meetri sügavuses kaljulõhestikus, mis on täis fantastilisi rahne ja kärestikukõminat, ära mõtlegi anduda looduse ürgsusele, vaid vaata, et rataste alla ei jää. Mööda ja vastu kihutab raskeid veomasinaid, ikka tihedamini, sedamööda, kuidas läheneb Bicazi hüdroelektrijaam, paistamm Bistritsa jõel, veehoidla. Võimsaid hüdroelektrijaamu on maailmas juba palju, ma ei tea, mitmendal kohal nende seas võiks olla Bicaz (110 000 kW), kuid uue Rumeenia hoogsa tõusu märgiks ta on.

Bicazi kunstlikul järvel võib sõita tundide viisi ümber järskude kaldaloogete, mille tagant avaneb üha uusi veeavarusi. Siin lähikonnas kerkib Moldova kõrgeim mäetipp, asuvad ürgsed jahialad. Metsasihil näeb hobuseid palgikoormatega vee äärde laskumas. Tillukeste, kalade

sööstid panevad virvendama kogu järvepinna, aeg-ajalt näitavad end ka suured tumedad seljad.

Taoline paadisõit oli meil tehtud juba Bukaresti lähistel Snagovis. Seal oli supelrandu tammemetsade varjus, lopsakaid rootihnikuid, oli vanamees paadisillal, kes pakkus veest värskelt tõmmatud vestroose, olid suvilad, vana klooster, mungad, kes noppisid kloostriaias suuri siniseid ploome, kogu järv kihamas lõbusõitjaist, rannaveerud peesi-tajaist — täielik idüll.

Siin aga toovad maastikku mingi teise heli paistammi monumetaalsed jooned, peadpööriv kõrgus ja rangus, tunnelisuu kuristik keset pöökpuude ladvakäharaid, inimkäte korrektureid maastikupildis, mis meid ikka veel rabavad, kuigi enam ei häiri ega vöörasta.

Bicazi järve orus asusid kord külad, elasid inimesed. Need muidugi asustati ümber, anti neile uued kodud, hüvitati.

Taoliste protsesside kirjeldustes vihjatakse tavaliselt ka mõningatele konfliktidele — põlisasukate vastupanu ning mõistmatus, igandid ja eelarvamused, mis tuleb murda üldsuse ning progressi huvides. Vajadus ja paratamatus leevendavad selle protsessi valulisust (eks puuduta see ju tihti õige suuri hulki). Ja kuigi ka gigantsed hüdrojõujaamad pole energiaallikatena igavesti asendamatud, on selleks ajaks kõik möödas, kannatused kannatatud ja kodupaigad järve põhjas unustatud.

Vajadus ja paratamatus. Ent ma olen viibinud Karakumis Uzboi nõva kaldal, kus kunagi alustati hiiglasliku kanali rajamist. Olin koos teistega sellest võimsast ettevõttest vaimustatud, kirjutasin sellest, ülistasin. Ja pidin pärast tõdema, et tuhandete vaev kadus liivadesse nagu kõrbemiraaž, sest vajadus osutus siiski mitte vajaduseks. Olen kuulnud inseneride veenvaid seletusi Sevani jõujaama maa-alustel korrustel. Ja näinud hävitatud järve. Lätlaste mure Daugava pärast, häiresignaalid Baikali pärast... Vahel näib inimkond looduse suhtes mõtlematu lapse-na, kes oma toredat lossi ehitades tallab puruks ema peenrad, teeb ta raamatuist paberlaevade armaada ja lõigub ta riided neile purjedeks.

Murelikud mõtted, millel pole õigupoolest mingit pistmist Bicazi veehoidlaga. Mul pole põhjust kahelda ta vajaduses ning paratamatuses, seda enam et ta asub n.-ö. võõras õues.

Vastupidi, olen võlutud Rumeenia nafta- ja tööstusmaastikest, mis üllatavad oma kummaliste kujunditega. Tohutud tsisternkerad, mis hõljuvad silmapiiril nagu helesinised planeedid, õlijuhtmed, mis looklevad pea kohal üle igasuguste dimensioonide paisunud boamadudena, titaanide mänguklotsid, harkisjalgsed hajusate tippudega tornid, sõrmiliste hagadega mastid, terrassõrestikkude ämblikuvõrgud tillukeste inimtäppidega. Seejuures on tööstusalad sagedasti väga viimistletud, puhtad ja äärmiselt erksavärvilised, detailid eri toonidega rõhutatud.

Esteetiline tunnetus haarab hõlpsasti neid «võõraid» elemente looduses. Vana vedur oma tikukarbikeste sabaga, mis ähkides ja tossu ajades totutab läbi maastiku, on ammu muutunud poeesiaküllaseks nähtuseks. Bukaresti masinatehases, mida nimetatakse «Rumeenia peamehaanikuks», jälgisime hiigelratsude sündi läbi laboratooriumidena puhaste tsehhide, katelseppade hämarate kodade, mis kõmisevad pörgulikust põmmimisest, kus kõik täis tule ja raua mürtsu nagu sepikojas muis-tegi. Peahoone fuajees asendasid kaunistusi uusimate elektri-diiselmootorite mudelid, täiuslikud nagu võidusõidutraavlid.

Jah, ikka ainult elusa looduse vormide kaudu mõistame elutut, oma kätega loodut. Elu on ülim kriteerium, tema saladuste ja seaduste järgi

on kujundatud ka tehniline maailm, ega saa seetõttu olla meie ilumeelele võõras ning vastuvõtmatu.

Mitte selles pole asi. Tehnika progress on paratamatu, vajalik ja vastuvõetav. Kõik on olemas — praktilisus, komfort, ilu.

Ent elu, elav loodus ise, mille inimene on nii toredasti vallutanud, et võib temaga teha sada imet? «Mis kasu on sul sellest, kui sa kogu maailma ära võidad, aga oma hingele kahju teed?»...

*

Olime tol õhtul külalisteks ajakirja «Teatru!» toimetuses. September pole veel teatrikuu (septembris ei tööta Rumeenias veel koolidki) ja tuli leppida vestlusega rumeenia lavakunstist, nimede ja andmetega. Ajakiri ise on nägus, ilmub kord kuus ja on viimase kuue aasta jooksul ära trükkunud 62 algupärandit.

Programme sirvides tekib mõte, et kaasaja nn. rahvusvaheliste autorite ring on kaunis piiratud. Ikka Brecht, Dürrenmatt, Arthur Miller, Osborne, O'Neill, Shaw, Frisch, Ionesco. Viimase populaarsus Bukarestis on seaduspärane. Eugene Ionesco on sünnilt rumeenlane, tema esikteose «Kiilaspäine lauljanna» originaali algvariant olevat kirjutatud rumeenia keeles. Ja rumeenia teatritegelased on välja selgitanud, et Ionesco «absurditeatris» pärineb mõndagi Caragiale koomikast ning rumeenia folkloorist.

Viimase aja suurima teatrisündmusena märgitakse Bukaresti Komöödiateatri külalissetendusi Pariisi Rahvusteatris, kus esitati Ionesco «Ninasarvikud», Jevgeni Švartsi «Vari» ja Shakespeare'i «Troilus ja Cressida» ja kus teeniti erakordne menu «unistuse ja muinasjutu suurte sõpradena».

Unistuse ja muinasjutu suurimad sõbrad Rumeenias on vist siiski «Tandarica» nukunäitlejad. Võib-olla on sajanditevanused rahvaloomingu traditsioonid põhjuseks, et Bukarest on muutunud maailma nuku- ja marionetteatrite festivalilinnaks, võib-olla ka lihtsalt tegijate entusiasm. Nukuteatreid on Rumeenias tervelt 19.

Tol õhtul haaras «Teatru!» toimetaja meid käevangu, trügis läbi «Tandaricat» ründava rahvamurru, läkitas saadikud abipalvega kustki pilust sisse ja kui pääsmetooja ilmus, suudles teda laksti: «Täna, Margareta!» See oli Margareta Nicolescu, teatri direktor ja lavastaja, «Tandarica» elu ja hing.

Festivalietendused käisid kahes saalis korraga, kõik nende ümber ja sees oli rahvast ummistunud, nagu ikka kõmuliste võõrusetenduste puhul. Eriti kirglikult rabeldi prantslaste nägemiseks ja nende põeetilist «esemete mängu» jälgiti vaimustatult.

Otsisin kireva, puhuti õige eksootilise publiku hulgast üht mõnusat eesti nägu — võimatu, et Ferdinand Veike poleks siin! Oli muidugi, leidsin ta tõmmude egiptuse noormeeste hulgas vestlemas. Nukunäitlejatel on oma rahvusvaheline organisatsioon UNIMA ja nende sõpruses on üldse midagi vandeseltslaslikku. Ühe kõige inimlikuma ja helgema kunsti vandeselts.

Egiptlaste vastu tunti Bukarestis erilist huvi, nende nukuteater on noor ja «Tandarica» abistas kairolasi selle loomisel. Tundus, et Kairo marionetteatri seekordsed etendused polnud päris õnnestunud. Modernistlikud taotlused tõid kaasa kaleidoskoopilise kribu-krabu, raskesti mõistetava sümbolismi, mis peagi tüütas.

Äärmiselt elamusrikas oli etendus tol õhtul, kuhu pääsesime ootamatult Margareta Nicolescu abiga. «Tandarica» enda etendus «Don Cristobali kolm naist» Frederico García Lorca ainetel. Nähtavasti oli lavastaja tabanud García Lorca poeesia hinge, poesia, milles surnud esemed elustuvad muinasjutumänguks, mille hüperboolikas nähtamatu muutub kombatavaks ja banaalsus puruneb rökataavaks naeruks.

García Lorca looming ilmub ikka sagedamini lavadele, ta luule valutab aina suuremaid südametehulki, nagu sammuks selle fašistide poolt tapetud poeedi veri ise lauldes üle maailma.

*

Lõpetuseks tahan veel kord manada oma pilgu ette need rumeenia kirjanikud, kellega veetsime viimased õhtud Bukarestis. Põgusalt ja ebatäielikult ilmuvad nende näod nagu momentvõtted kuivade andmete raamis. Ent siiski isikliku mälestuse elusädemega.

Maria Banuşıga kohtusime «XX Sajandi» toimetuse uksele ja tundsin teineteist ära ühest väga ammu ootatud Moskvas. Mul on sellest kohtumisest tema venekeelne luuletuskogu, olen seda aeg-ajalt sirvinud, sõandamata siiski minna kaudtõlkimise teele.

Endiselt pehme, aval nägu, elevil, pisut kavalavõitu pilk, lihtsus. Toimetuses, mis peaaegu tervenisti koosneb temperamentsest naisperest, torkab ta vähe silma.

Oma põlvkonna luules on Maria Banuş üks esimesi. Luuletaja, kelle tupp ei tungi maailmapuhangud aeg-ajalt, vaid kes alati on kõigi nelja tuule käes. Inimene, kelle esimesed mälestused algavad sõjaõudustega, kes nimetab oma elu tähistundideks tutvumist «Kommunistliku manifestiga» ja lülitumist pörandaalusesse töösse. Esikkogule «Neidude maa» 1938. a. järgneb juba «Tankide all». Sealt edasi ikka teed mööda, mida kriitikas nimetatakse «isikliku ja ühiskondliku ühtesulamiseks» (muide, väga nudiks kulunud väljend).

Nüüd ollakse «laia polükroomilises sügises». Hoopiski mitte norumeelselt: «Õhtuse keha mikrokosmoses muutuvad elu kaisutused üha nõrgemaks. Me maksame Kronosele tundemeelte lõivu ja kordame naeratades, et meie jaoks on ta tühi... Kustunud planeedid keerlevad aeglaselt oma telje ümber — jumalate loojang rakumaailmas on pidulikult rüütatud rütmide ja sõnamoodustustega.»

Ja «nooruse tsimblite barbaarset värinat ei saa ma tagasi. Täna joome vana veini, ta on targem ja kangem, rõõm aga sama.»

Meie hulgas on Mihai Beniuc. Väike, elav, naaskelnobe ja naaskel-terav — küllap mõnel ajamomendil olnud liialtki naaskeljas. Akadeemik, pikka aega juhtinud Rumeenia Kirjanike Liitu.

Beniuc on kirjutanud igas žanris (romaane, novelle, komöödiaid, stsenariume, libretosid), kõige rohkem aga luulet. Alates «Hukkusilauludest» 1938. a. on talt ilmunud väga palju värsikogusid. «Mateeria ja unistused», «Aja pillikeeltele», «Süüdatud esituledega» on mõned viimastest.

Õite ja okastega inimene, võitlusemees, ka luules «homse päeva trummilööja». Mässulise vikatiiumise ja kosmiliste tulesammaste kõrval teinekord don Quijote kurb-lõbus vari. On mingi tore uljus pöördumises Aja poole, kes on luuletajasse kui tulekindlasse kappi sulgenud oma aastate virnad: Ava oma seif, võta nad tagasi, ma pole pankur ega ärmasta

hoiuseid! Võta nad ja keri nendega kus kurat! Ent Aeg — ah, alatu ven-
nas, on kaotanud võtmed . . .

Poeedi osa ühiskonnas on Beniuci luule peamine mõtisklusteaine. Ja «õunapuu teepervel» üks selle lüürilisemaid, helgemaid sümboleid. Olla õunapuu teepervel ja jagada tasu nõudmata kõigile oma vilju.

Demonstene Botez on Kirjanike Liidu praegune esimees. Tõsine ini-
mene, imponeeriv oma armastusväärsete, leebete maneeridega, oma
ilusa rauganäoga — kotkanina, kõrge laup, põskede habras verelib-
lendus.

Botez on üle seitsmekümne, nooruses tegutsenud ajakirjanikuna, tal
on romaane, olukirjelduste kogusid. Viimased aastakümned tuntakse
teda peamiselt luuletajana ja ühiskonnategelasena.

Ka tema luules on oma sajandi palet näinud inimese motiivid. Par-
tei, mis on «sündinud nagu inimene armastusest, armastusest ja valu-
karjeist, oigeist». Madriidi vanglateöö, ta verimustad kivid. Ja pöördu-
mine sõnade poole: «Ärge valetage mulle. Maailmale on tarvis tõesõnu!»

Zaharia Stancu (sünd. 1902). Ta väline kuju on enesekindla, oma aas-
tatest märksa noorema elegantse seltskonnainimese oma. Ta on Rahvus-
teatri direktor, palju ja rahvusvaheliselt liikuv, välismaal ehk kõige
tuntumaid rumeenia tänapäeva prosaiste. Romaan «Paljasjalgne» ilmus
1948. a. üheaegselt Rumeenia, Prantsuse ja Saksa kirjastustes ja on tõl-
gitud juba 13 keelde.

Pealiskaudne väline mulje nagu ei klapiksi Stancu biograafiaga ja
loomingu laadiga. Ta on sündinud vaese talupoja perekonnas, töötanud
sulasena, vabrikutöölisena. Ja ta romaanid maast ning külaelust on
julma tööga, talupojaelu romantiseerimist purustavad, igasugu pasto-
raalset suhtumist eitavad. Sellest kõnelevad juba pealkirjad: «Paljas-
jalgne», «Penid», «Juured on mõrud», «Sool on magus», «Härjaturjad».

Siiski kannab Stancu romaanidetsükli nägemus «punasest puust»,
mis terendub silmapiiril, siniste vete ja haljaste nurmede kohal, laul
punasest puust, mille juured on mõrud, kuid viljad magusad, maitavad
ja mahlased. Laul läbi aastakümnete, mis tuleb lõpuni laulda. Ka siis,
kui leheküljed on kibedad nagu koirohuttee, südames kõrb ja liikmeis
reuma ja porises orus ootamas bandiidi kuul.

Istume koos. Üksteist on kohatud väga põgusad viivud. Ei maksa
kõnelda sõprusest. Mis me üksteisest teame, on hajusad muljed, vähe-
sed, lünklikud andmed, kõik muu ainult aimatav, umbkaudu täienev.

Ometi seob meid midagi väga tugevasti — sama palju kui sõprus. Nii
või teisiti oleme me kõik laulnud punasest puust, kogenud ta juurte
mõrudust ja unistanud ta mahlakaist viljadest.

Lühilood

«CARPE DIEM!»

Nautides vabamaid aegu,
kasutades kõigea leplust,
mõni näeb selles ideoloogilist neplust
ja lahti lööb vaimse vürtspoe
ning nii end novaatoriks loeb!

Välissildil:

«Elagu mitmekesisus!»

Sisepildil:

«Võib olla ka kesisuus!

Isegi vesisuus!»

«Carpe diem!»

on mõnel taas loosungiks praegu.

1965

HÄSTI ENNAKULT

Veel poolt maailma pigistavad trellid.
Meil muudkui peenutsevad luulesellid!

1965

HÄSTI KAASAEGNE

Rahvas! — Imetle aina neid otsinguid:
kuis hikmetitseb kõik ja preväärleb!
Otsing ongi nüüd ime nii kunstiväärne.
Ja ennäe!

Ses tohuvabohus peale passitakse,
et tõsta me ajastu kuldseks klassikaks
arbujate loitsud ja vigurtrotsingud!

1962

JÄNN

Kirjanike kongressi päevil kõ-
nel'di heal meelel luulekriitika jännist.

Jah, luulekriitika jäi jälle jänni
taas kohates meil perutavat nannipunni,
kes endaimetluses ajab aina jonni
ning üksnes siunab, kirub luttuandvat nänni!

1966

«O TEMPORA, O MORES!»

Ammuks Paukson paugutas
Orasele, orasnoorusele
kiitust,

aina-aina kiitust.

See ka tulvas samuti,
suu epult ammuli,
kiitust,

aina-aina kiitust.

Teisi üks kui teine haukus, haugutas.

Nüüd taas seda laadi voorusele
au ja urje tuuakse,
taas eliitlejate riiust

**ilutempleis luuakse:
vohab
ebaontlik,
ikka sõpruskondlik
ülistusdeliirium!**

Vaata pealt ja ole tumm!

1966

Kaks Lydia Koidula kirja Ed. Michelsonile

1966. aasta 11. augusti kalendrileht kannab märget: «80 aastat Lydia Koidula, eesti luuletaja surmast».

Nendest aegadest saadik, mil Lydia Emilie Florentine Jannseni vaimustunud kaasaegne C. R. Jakobson andis särava talendiga poetessile kõlava nime Koidula ning tema biograafile Aino Kaldale kangastus koidulauliku elu romantilis-heroilise tähelelennuna, on meie kujutuspilt ja teadmised L. Koidula elust ja loomingust mitmeti täienenud ning tihenened.

Lydia Koidula kirjavahetuste trükkitoimetamisel seisab aga uurijatel ees suur töö, kuna varasemad sellesisulised väljaanded («Koidula kirjad omakseile 1873—1886» — 1926; «Koidula ja Almbergi kirjavahetus» — 1925) on juba ammu trükist otsas ja raamatukogudest «läbi loetud», kättesaadavaks osutub vaid Koidula kirjavahetus Kreutzwaldiga (1962).

1958. a. suurleiu hulgas sisalduvatest kirjadest moodustab uuri- jale kõige avastuslikuma osa Koidula kirjavahetus oma abikaasa Eduard Michelsoniga. Ehkki neis kirjades puudub selline emotsionaalne ja intellektuaalne küllastatus nagu Koidula kirjades Kreutzwaldile, toovad nad ometigi meile suure luuletaja inimlikult lähedale armastava naisena ja emana, avades koduste askelduste ning murede ringi ta elu viimase poolteise kümne piirides. Avaldame siinkohal kaks Koidula kirjadest mehele. Esimese neist saatis Koidula, tollal veel Michelsoni mõrsja, 25. juunil 1872 Kroonlinnast, kuhu luuletaja sõitis külla oma õele ja õemehele ja mis sai peatselt pärast abiellumist ka Koidula enda kodulinnaks. Teine on lähetatud Kuressaarest, kus Koidula viibis tervismudal 1885. a. juulis.

Kroonlinnas, pühapäeval, 25. juunil /18/72.

u hiirekene, mu kõige armsam südamekallim, kas Sa küll usud, et ma praegu siin Kroonlinnas oma õemehe¹ kirjutuslaua ääres istun, et Sinule kirjutada, mina, kes ma alles kolme päeva eest Sinust võisin kinni haarata sama käega, mis praegu sulge hoiab Sinule kirjutamiseks — see kõik on peaaegu unenägu! Jah, jah muidugi, kõik on ilus ja meelepärane, on armas ja hea peale fataalselt niiskete silmade, neid ma ei suuda kuivad hoida — ja ometi on täna sünnipäev!² Oh Eedikene, kui õnnelikud on need inimesed, kes armastuses ja südameosaduses usta-

¹ Heinrich Rosenthal (1846—1916) — Koidula õemees, kultuuritegelane ja arst, töötas algul Kroonlinnas, hiljem Tallinnas.

² Õemehe sünnipäev (sünd. 25. juunil).

valt üheskoos kannavad ja jagavad mitte ainult kõike suurt, vaid ka kõige väiksemat ja tühisemat, ja kuidas on seesinane südamlük osa-võtmine tõeline soe õnn säärases kahekordses elus, mida abielu võimal-dab! Oh, et see õnn minu õele³ kõigiks aegadeks jääks!

Tead Sa, kullakallis, ma olin üsna nukras tujus, kui ma seal pavil-jonis sohval lamasin ja mediteerisin, kui puudulik on inimlik loomus, mis pruudi ja õe eri karakterite jaoks kummalegi isesugust avaldusviisi nõuab ja näit. mind praegu ainult Sinust k a u g e l tahab lasta hea ja tubli õde olla, — ja parajasti tahtsin ma nende traagiliste filosoofiliste refleksioonide peale end mõne salapisaraga põues Geny seltskonnas ma-gama nutta, kui seda kiiduväärt ettevõtmist segas üks graatsiline brü-nett fenomen, üks fenomen — oh jumalad —, kes, kui Parist poleks juba välja mõeldud, oleks tema kõige väärilisem modell. . . . eeldades, et ilionlane kandis musta põskhabet ja sinist reisipauna, mis järjekindluse pärast õigupoolest tema kohus oleks olnud. Paistis ka, et tema moodne järeltulija ühes meist (ja jällegi sama konsekventselt enamasti minu ões) Helenat aimas, sest ta oli parketirüütel, täiesti parketirüütel. Nõnda hoolitseb helde loodus ka Tartust kaugel galantsuse eest kahe maha-jätud naisterahva jaoks! Kui see imeolevus meie reisisihti päris ja see-järel endast teadust andis — «stud. med. Heydenreich Peterburist, kes semestri lõpetusel koju sõitis» —, siis vaatasime meie temale väga jahe-dalt otsa. See jahedus läks aga alles väga aegamööda üle tema peale, kui me tema järelejätmatust, peaaegu pealetikkuvast tähelepanelikku-sest vabanesime üksnes energilise soovimisega siesta't pidada. Vabanda, hiirekene, aga ma ei näinud temas ei midagi paremat ega halvemat kui üht «Ruthenia»^{3-a} korporanti otsekui kvistentallikus^{3-b} fassongis — ja tema ideed «la belle Hélène'i» kohta, mäherdusi ta meile kiitis kui tuli-toredat abinõu mütoloogiliste teadmiste avardamiseks, ei püüdnudki mind vastupidist uskuma panna. Omnibuss viis meid Londoni hotelli ees teineteisest lahku tänu sellele, nagu ma aiman, et jumal Pluton selle-sinatse jumalate võsu vastu h a l a s t a m a t u s tujus oli! Kõiki häid külgi ei saa paraku ühendada, ja need surelikud, kes armastusväärseuse poolest on teistest enam õnnistatud, ei ole «Moosese ja prohvetitega» harilikult kuigi sõbralikul jalal. Minu erutatud südametunnistust vai-gistas vähemalt see, et ma tasusin ka konjaki eest, mida ta lisaks meie limonaadipudelile enda jaoks tellis. — Võib-olla rahustas seesama mõte ka meie Parist; ja kindlasti mäletab ta mõlemat vöörast daami suu-rema lugupidamisega kui nemad teda, sest tänamatus on kord juba maa-ilma palk. Pealegi olin ma tema peale väga pahane sellepärast, et ta mul terve teesõidu Pihkvani ära rikkus ja kõik armsad mälestused minema peletas — mis see tobu ometi endast arvas? Ja ülepea oli see kohutav, et seesama Velikaja, mis meid aasta tagasi kokku juhtis, nüüd niisama rahulikult meid lahku viis, — tõeline truudusetus! Ah, kulla-kallis, ma ei olnud koguni armastusväärne! Ja lisaks säärane seltskond nagu Paris või vahelduseks madam Kahu Tartust, kelle mees härrade studentidega äriasju ajab, mida te kõik teate!! Pihkvas pidime me kella 5-st peale lõunat kuni kella 1-ni öösel ootama, enne kui võisime astuda rongile, kus vähemalt k a k s klassi oli. — Koos mõningate kindralitega,

³ Eugenie (1845—1897), alates 1872. a. abielus H. Rosenthaliga.

^{3-a} «Ruthenia» — vene üliõpilaste korporatsioon Tartus, asutatud 1829.

^{3-b} Kvistental — väljasõidukoht Emajõe ääres Tartu lähedal, üliõpilaste lõbus-tuspaiku.

kes üksnes vene keelt rääkisid ja ühtelugu magasid — see oli veel nende kõige parem omadus —, jõudsime me kell 8 hommikul Peterburi jaama, kurnatud füüsiliselt ja ka rahaliselt, sest see rongisõit oli meile 17 rubla sularahas maksma läinud, pakid üksi 5 rubla. Ülenormi kaal. Ilusaid plaane à la Leopold⁴, mida me inimlikule kogenematusesele ja kergeusklikkusele juba teel olles olime rajanud, rikkus Heinrichi seekord tõesti kaitseingellik kuju (seda olgu põikle mata tunnistatud) perroonil See rõõmustav fakt tegi kõik õnnelikuks ja aina südamlikumaks. Sõit jaamast linna oli sama, mis mullu suvel — tookord püüdsin ma oma piinavale kahtlusele lõppu teha kuidas oli kõik ometi hoopis teisiti ja õnnelikumalt korda läinud. Selle sõidu ajal, mis meid aurulaevale viis, ei saanud ma sõnagi suust, olin liiga erutatud! 1½ tundi hiljem avas Kroonlinn meile omad võõrustamislahked käed, ja nüüd olen ma siin, et «hästi kauaks siia jääda», nagu nad ütlevad.

Õe pool, südamekallim, meeldib mulle hästi ja kui Sinagi siin oleksid, siis meeldiks veel palju rohkem. Kõik on siin elamiseks hubane ja valge ja sõbralik, ja nad teevad minu meelegaheaks kõik ning püüavad minu olemist nii mõnusaks muuta kui võimalik. See on, see võib ju üksnes närvide üleerutus olla, mis igal sammul nututu ju välja kutsub ja mu peaaegu kurvaks teeb nende õnne pärast, kuigi ma seda õnne neile ometi kõigest hingest soovin! Midagi imepärast liigutatavat on minu jaoks selles südamete harmoonias, milles soovimised silmist ära loetakse ja kõigis asjus teineteise peale mõteldakse, ilma et end seepärast maailma eest lukustataks — ma usun, et see alles ongi õige õnn. Teineteist armastada ja siiski elada koos maailmaga ja maailmas teineteise jaoks — nemad oskavad seda. Kui vähesega võib nii suure omavahelise harmoonia puhul õnnelik olla! Oh minu arm, oh kullakallis! Põlvili tänaksin ma taevast, kui ta meid laseks elus seda tunda saada! —

Heinrich on väga sõbralik ja südamlik, ja kui ta täna hommikul sünnipäevalaualt ka Sinu sõnumiku leidis, siis arvas ta: väga kena! Kas paistab mulle, et ta on tublimaks läinud, või on ta seda? Endine hubane meel on tal alles ja ta oskab veel mõnusat meeoleolu luua. Oma siinse tulevase saatuse üle ei või ma loomulikult kindlasti otsustada, aga ma arvan, et tunnen end hästi, niipea kui füüsiliselt natukene kosunud olen. Eine ajaks jõudsid siia Liborius⁵ ja poeg, kellega meeldiv ja mõnus on vestelda. Neist ei saa tüdineda, sest nad jäävad loomulikuks ja seepärast ei virguta nad üheski inimeses ebaloomulikkust. Säärane meelepärane loomulikkus on kiiduväärt kunst. Pärast seda, kui külaliste vastuvõtu aeg õigupoolest juba läbi oli, tuli peale lõunat, s. t. ühe tunni eest, veel hr. Gerchen siia — aga isegi sünnipäevadel võib meilt, kahelt daamilt, ainult inimlikult võimalikku nõuda, üleüldiselt on aga üle tunni nii nooruslikke vaateid kuulata, et nad meis unenäoliselt mälestusi ammukadunud noorusajast äratavad, kui meiega alles sündinud olime ja uskusime horisondi kitsaid piire Arkaadias, mis ainult sinna küündisid, kuhu meie silm ulatas. Pärast seda, kui ma siis reserveeritult ja ettevaatlikult nõusse olin jäänud arvamiselega, et «Kroonlinn võib ühele vallalisele Tartu üliõpilasele vähe pakkuda, sest tal puudusid siin kõik mõttekaaslased», läksin ma teiste seltsist ära, et oma hiirekesele saata neid ridu, mis vanahärra Liborius homme Tartu viimi-

⁴ J. E. Leopold (1847—1880) — Koidula vend.

⁵ Paul Liborius (sünd. 1843) — arst Kroonlinnas.

seks kaasa mõtleb võtta — — — minu toakene on nii varjuline, ja nii vaikne ning sõbralik kui Sina nüüd ometi siin oleksid! Siin pole mingit rohelust ega kuule ühtki lindu — kui seda tahetakse, tuleb terve tund käia. Ma pean palju mõtlema, mõtlema ja mõlgutama, ja hiljem ma ei tea, mis ma mõtlesin — need pole enam dueti-tunnid kodus nurgatoas ega peagi ju seda olema, see ongi just tervisele tulus, nagu nad ütlevad — kes teab? Aga ma ei taha ilmaaegu kurta, vaid parem harjuda, ja küllap ma sellega hakkama saan, sest see on hea ja minule nii hädatarvilik.

Ära ole pahane, hiirekene, et ma vahepeal ära käisin ja Kroonlinna vaatasin — ma kirjutan Sulle ju ikkagi veel täna üsna palju! Kui kentsakas paistab sinne linn — pooleldi Riia, pooleldi Sveaborg, nii suured platsid, et kipud neid soldatikopliteks arvama, siis punased müürid ja kasarmud, laiad rāpased tänavad, siis elegantsed kolmekordsed majad, peaaegu aristokraatsed, vahepeal pōosaid ja rohelust, ja siis avar vesi, ja lõpuks sõjavāelasi, sõjavāelasi, sõjavāelasi! Juba kolme, ei, ü h e a i n s a tänava järel tuleb lapselegi tunne, et see pole mingi kaubalinn! Pole jälgegi neist tihedast majaridadest, mis Riia või Tallinna karakteriseerivad: pikad plangud majade vahel, majad ise, väikesed ja suured kõrvuti, — mõned üsna haruldaselt kenad, nagu valitsuse ja administratsiooni hooned. Meelepāraselt mõjus minu peale suveaed oma kõrgete, kuigi mitte jämedate kaskedega ja looklevate pargiteedega; ta on mõnel määral primitiivne, isegi oma pūhapāevapublikumi poolest, kes koosneb mõeldavais variantides Ivan Ivanovišidest ja Mašinkatest, kes kauni mūhiseva polgumuusika saatel siin komplimente vahetavad. Jumal hoidku, mu hiirekene, küll on naisterahvad siin koketsed! Tartuga ei saa võrreldagi! Kindlus, iseteadvus — ma ütleksin: i s e k u s — igas ilmes ja liigutuses; väike 10—12-aastane uulitsadaam näpib rafineeritult oma rinnalehvi, et samaealise kavaleri tähelepanu āratada. Elegantne, vähemalt elegantne olla tahtev kahvatu nāojume, mis alamate klasside juures lihtsalt «māārdunud valgeks» muutub, kuulub huvitava naisterahva juurde sama paratamatult kui paar koketseid uulitsasaapakesi ja loor, mis ainult suuni kūūnib — «et suu ikka vabaks jääks», ütles Heinrich, ja ta lisas väga otsekoheselt: «mitte rāākimise jaoks». Lisa nüüd sellele poollooritatud, natukene blaseerunud pilk ja tāiuslik sisemine ja vāline vormisolek muljete ja situatsioonide (isegi hingeliste ja sūdanthaaravate) kasutamiseks, — ma arvan, neidsinatseid naisterahvaid peaks enam-vāhem kōiki sama hōlbus vōita olema, kui raske on neid eemale viia sellest, kelle nad kord oma vōimu alla vōtavad — sellest jutustatakse ka tōepoolest imelugusid.

Meessugu paistab ũldiselt vōttes, minu meelest, oma kalduvuste poolest korralikum olevat, kuigi küll ka osalt pealiskaudsem, kui kodumail sellega harjunud oleme, — ma tunnistan aga kohe, et mōlemast alles ũkspāinis vāga pealiskaudselt rāākida vōin, sest et ma meie sinse saksa ringkonna eliiti alles varsti nāha pidavat saama. ũks asi on minu uue elukoha suurlinlikule seisukohale karakterne. Nāhtagu teineteist kui vastumeelselt tahes: kui kokku saadakse, siis ei anna kumbki pool seda karuse oleku lābi tunda. ũksteist vōib-olla ei kũlastata, aga kunagi ei olda ebaviisakas. Lābikāimises kui niisuguses ja kuidas see toimub, on midagi, mis nivelleerib meie juures veel nii kindlakujulisi hea ja halva mōisteid, ja et see nōnda olgu, seda tahetaksegi, sest ollakse hea seltskond. Eks ole see suurlinna moodi?

Need kōik on tähelepanekud, mis ma täna salamahti tegin sel ajal,

kui palju igapidi lobiseti «lepitusest kunstis, mis Heinrichi hõbedast alustassil laseb lepitatud Hektoril ja Achilleusel samas sihis vaadata». Ilma seltskondliku positsioonita, mille endale algusest peale esinemisviisi ja vorminõuete osava arvestamisega peab võitma, pole siin midagi peale hakata, seda olen ma võinud pärast neid kaht päeva kõikumatult konstateerida. Need määravad siin täiesti välise positsiooni, ja sagedasti vist päris õiglaselt. Ja minu öde ei ela ju õigupoolest koguni siinsete seltskondlike meelelahutuste keerises.

Hiirekene, kullakallis, südamevarakene, ütle minule, kuidas Sa kodumail elad? Kõige parema vestluse ajal mõtlen ma sagedasti selle peale, kus Sa praegu võiksid olla ja mida teha, ning kas Sul on lootust Lydiat unustada? See on õel, kuri sõna, mis ühel mehel — ei, ühel naisel tihti häirib kõige paremini seotud mõtteid ja kurjad ägedad valupisted südamesse jätab! Jaburus — kuidas Sa mind siis unustad? Sa töotasid ju vastupidist! Aga selle vastu ei saa ükski midagi parata, kui tal varesed ja hakid üle pea lendavad, ja kui nad pealegi väga inetult kraaksuvad. Hiirekene, hiirekene, ütle mulle, mis Sa tegid selle tunni, kui Sa mulle kirjutama hakkad, ütle seda päris puhtast südamest! Ja mispärast panid Sa siis postmargid Heinrichile saadetud kirja sisse? Ta peab neid sünnipäevakingituseks, — on nad seda? Peaksid Sa aga arvama, et säärase riukaga minu õigusest Sinult kirja nõuda osavasti mööda pääsed, siis luba endale öelda, et minu teravmeelsust madalamaks hindad, kui ta väärt on. Hiirekene kirjutab ja ta kirjutab varsti, varsti — muidu juhtub midagi kohutavat, — ma ei tea veel karvapealt mis. Aga ma kardan seda Sinu asemel!

Tahad Sa teada, kuidas ma siin elan? Kõigil majadel on sissekäik õue kaudu, ka meie omal. Mõne trepiastme järel jõuad sa vene moodi õudsesse peaaegu pilkasesse koridori, sealt viib üks uks väiksesse eestuppa, mis valgust saab üksnes alati pärani olevast saaliuksest sissekäigu vastas. Paremat kätt pääseb sellest eestoaast Heinrichi kabinetti, minu praegusesse eluruumi; see on niisama suur kui proua Wittigi oma, kirjutuslaua ja voodiga ja ühe tooliga mõlema vahel, mis toa täiesti täidavad. Mul on seal mugav olla, nii väike kui tuba ongi, sest kirjutuslaud on mõnus ja voodi ka ja mul on seal vaikust, mida mul praegu nii väga tarvis on. — Eestoaast vasakul asub õe magamistuba. Eestoa uksest pääseb otse saali, mida kõrvaluks ühendab temast vasakul asuva söögitoaga, kust omakorda teise ukse kaudu magamistuppa pääseb. Umbes nii: []⁶ Kööki pääseb koridorist, ja tal pole otsest ühendust elutubadega — väga tülikas. Saalil on viis, söögitoal kaks akent, teistel tubadel mõlemal üks. Korter on valge, mõnus ja elamiseks sobiv, kuigi veel palju puudub. Kui me ei ometi kord niikaugel oleksime!

Aeg on hiline, kell 1 öösel, ja ma tahan lõpetada, muidu olen ma homme hommikul, kui Liborius tuleb, liiga väsinud. Oh minu kullakallis ja ainus südamearmsam, Sa jääd siiski minu esimeseks ja viimaseks mõtteks igal pool. Ma pean ju vagusi olema ja tahangi vagusi olla, nõnda nagu rohukõrs vihma käes vagusi on, — ta saab märjaks, aga hiljem tuleb jälle päike välja ja lustilised linnud naeravad argleva kõrre välja; aga oh! kui juba ometi kord välgataks päikesepaiste, mida temalegi tarvis on! Vihm üksi ei tee ju pa i n d u v a k s, ta p a i n u t a b ä r a! Minul on ta julguse ja keha peaaegu — ei! ei! Seda mitte! Anna mulle andeks, armas, mul ei tule täna ühtki rõõmsat sõna, ma arvan,

⁶ Järgneb korteri plaan joonisena.

mul on kojuigatsus! Missugune rumalus! Ja ometi tahan ma terveks saada! Ära tee välja, küllap see läheb mööda, aga läbi tuleb see teha, ja ma ei ole seni kallikesest ka lahus olnud, nõnda ma siis ei teadnud, kuidas see mõjub. Oh Eedikene, Sa oled mulle armas, armas, armas! Jää mulle heaks — ma tahan tuleviku jaoks palju julgust ja jõudu ja elu koguda, kindlasti tullakse siis toime! Aga nii pikki kirju ma edaspidi nukras meeolus parem ei kirjuta — sellest tuleb palju jaburust välja. Jumalaga, ja siin üks suudlus minu kallikesele. Head ööd soovib

S i n u

Lydia. —

Vabanda, hiirekene, suurt inetut plekki!
Teenijatüdruk on piiritust paberi peale ajanud!

[Juuli, 1835]

Armas kallikene ja
Armas vanaema!⁷

Tead Sa, mis mu täna jälle kirjutama sunnib? Igatsus a j a l e h t e d e järele! Siin ei teata muust maailmast sootuks mitte midagi! Iga nädal ilmub üks pisikene kvartpoogen, mõnikord ortograafiliste vigadega kirjatult, milles kõige paremaks palaks on kuulutused, kust ja mis hinnaga parimat nuumloomaliha saab! Kui täna sõda algaks, siis enne, kui sõnum sellest «Wochenblatt'i»^{7-a} jõuaks, näeksime vaenlasi reidil. Armas vanaema, võta ometi «Peterburglanna» viimased numbrid ja saabunud eestikeelsed lehed ja moelehed, pane panderoll ümber ja saada nad siia! See on ikkagi enam kui ei midagi! Laenuraamatukogu ei pea muud kirjandust kui seda, mis juba kaunis eatanud, kuigi selle hulgas on üht-teist head. Kallimale soovitan ma üht meile veel tundmatut *Gottfried Kellersi* teost 1876. aastast, mis Kroonlinna raamatukogus ka kindlasti on ja allegoorilis-humoristlikke novell-pilte toob Šveitsi ja Saksamaa poliitika, kirjanduse ja seisuste ning parlamendasjade järjest, lõbusad allegoorilised karikatuurid nimega «Die Leute von Seldwyla». Samuti veetlevad on *Roseggeri* «Jugendjahre» ja tema «Waldheimath» — loe neid asju, mu kõige kallim, kui Sa neid Kroonlinnas saad, nad kosutavad Sind vähestel vabadel tundidel! Endale aga palun ma Sinult ka midagi, kuna dat det siin sugugi saada ep ole ja alla 4 rbl. ei müüda, tahaksin ütelda, tellida ei saa, kuigi teda isegi *Isleri*⁸ juures 2—2^{1/2} rbl., *Deubneri*⁹ juures kindlasti 2 rbl. eest saaks, ma mõtlen «Die Familie Buchholz» II jagu, mille müügilolekust juba 2 kuu eest teatati ja millest Peterburi raamatukauplused kuulutasid, et neil teda saada võib. Ma tõeliselt janunen «Buchholzide»¹⁰ järele; esimese köite olin ma kaasa võtnud ja lugesin teda pealelõunati rannal Brandtile ette; sagedasti ei teadnud me naeru

⁷ Annette Michelson — Koidula ämm.

^{7-a} «Arensburger Wochenblatt» — Kuressaare saksakeelne ajaleht, alustas ilmumist 16. VII 1875.

^{8, 9} Raamatukauplused Peterburis Nevskil.

¹⁰ Art. Mennell'i humoristlik seeria teoseid, mille tegelasteks perekond Buchholz'id («Pariser Luft», «Buchholzens in Paris», «Buchholzens in der Schweiz» jt.).

pärast, mis teha. Võib-olla toimetab Christiansen¹¹ või Gordon¹² ta SuI siia, — palun, palun, kui see Sulle palju vaeva ei valmista!

Meie elu läheb siin tasahiljukesi; sukkade tarvis, vanaema, olen ma valget lõnga ostnud, talulõnga ühelt perenaiselt, 1 nael 150 kop. eest, kolmekordne. Tuleval nädalal algab siin laad, mis 10 päeva kestab; ma tahaksin tõesti kangesti teada, mis nägu säärane asi siin on? Kuumus on kohutav, 22 kraadi v e e s ja 28—30 kraadi õhus on midagi täiesti harilikku! Ja mitte tilkagi vihma seitsaadik, kui meie siin oleme. Äikese-pilved liiguvad üle meie igasse kanti ära, — kantakse kõige kergemaid tualette, nii kergeid kui ainult mõeldav, mina kah! Kuid ikkagi on mudavannid hoolimata nende 27 & 28 Réaumuri järgi tõeliseks kosutuseks. Homme võtan ma 17. vanni ja juba keskpäeval, sest õhtul tahan ma esimest korda teatrisse minna; Butterweck¹³ on eile Riist gastro-leerima tulnud ning ma tahaksin Stephani truppi korraks lähemalt vaadata. Kui poleks palavust ja kohutavat tolmu, siis küllap oleksin välja sõitnud, aga nüüd istutakse kõige meelsamini rannal või rohtaias. — Aga nüüd adies, mu kõige kallim; kirjutage mulle ometi, armsad laiskvorstid! Täna sai pr. Brandt jälle 4 kirja ja mina — mitte ühtki; ainult selle olen ma saanud, mis Te hiljuti mulle rahakirjana saatsite, muidu ei vasta mulle ükski inimene! Võtku Madis neid kõiki! Südametäiega tervitab Teid Teie maruvihane

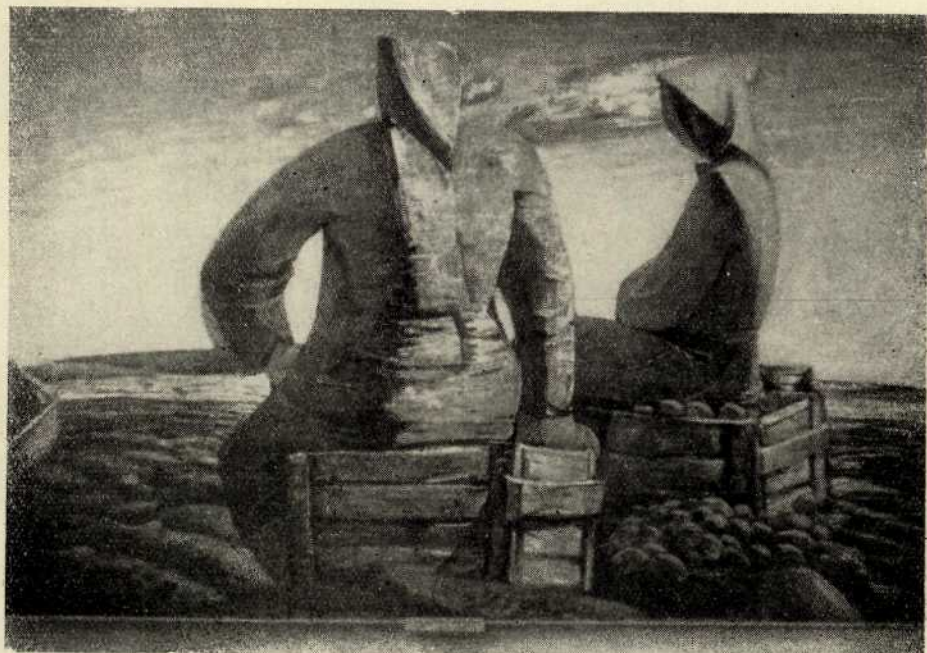
Lyduša.

NB. Lapsed mõistagi on vasika kombel lustilised ja alati räpased, kuigi pesupesemine on kole kallis, — pole neil mingit asjast arusaamist! Üks pesu läks v i i s rbl. maksma.

¹¹ Christiansen — proviisor Kroonlinnas.

¹² Apteeker.

¹³ Conrad Butterweck (1825—1899) — näitleja ja lavastaja, kes esines paljude Saksa jt. linnade lavadel. 1865. aastast siirdus Riia Linnateatrisse, kus esines menukalt jantide öitsenguperioodil, lavastas hiljem ka oopereid.

N. Kormašov

Maa sool (Õli) 1964–66

Metamorfoosid

Võitleja ma püüdsin olla seni.
Heitlesin kui varje püüdev peni.

Elul aga kummalised käänud —
järsku justkui unne olen jäänud.

Otsin veel vaid kauget metsajärve,
mille kaldal kosutada närve.

Käsikaudu käin kesk sõnajalgu.
Mulla märgus varvasteni valgub.

Kõdunevad luud sest röskest rusust.
Püsti püsin üksnes vanast usust.

Kuni kukun, kammitsetud jalust.
Hämar mets mu silmis mustub valust.

Valu katkeb. Muutun veeks ja tolmuks.
Nagu kunagi mind poleks olnud.

Tähetark

Taevaratas tiirutab tähti,
lähevad Kaksikud, Kaalud ja Sõnn.
Kus on see tabamatu ja tähtis,
millest sõltub su saatus ja õnn?

Kellegi surm võib saada su surmaks,
kellegi õnneks võib saada su õnn,
võõras veri võib saada su urmaks,
soeks aga saada oma lapseõnn.

Elu kirjad su näkku on raotud,
aja märgid neis kõikides sees.
Maailma kiitus seal kentsakalt jaotub —
kord oled heidik, kord võitnud mees.

Taevaratas tiirutab tähti.
Kaovad Kaksikud, Kaalud ja Sõnn.
Küsid endalt: kus on see tähtis,
kellest sõltub su saatus ja õnn?

Laul

Tule mulle tuulepühaks,
tule mulle metsamühaks.

Tule vaikseks halapajuks,
tule leebeks lumesajuks.

Tule tõtvel kevadojaks,
tule lauljaks linnupojaks.

Kui ei tule, kui ei taha,
kõik, mis kuulsid, mata maha.

Kõik jäi pooleli¹

Ilmi Kolla elust ja lauludest

uid mesinädalad, isegi mitte töomesinädalad ei kesta igavesti. Peale luule, peale tööpoesia on veel elu oma olustikulise külje paratamatusega. Sõjast purustatud Tallinn ei saanud helde-lahke olla uustulnukate vastu. Nii leiab Ilmi Kolla esialgu küll külalislahke peatuspaiga Mart Raua juures, aga pole sellist külaskäiku, mis võiks kesta igavesti. Ja kui hea ka ei oleks külas, igatsus oma nurgakese järele on nii inimlik ja imelihtne, aga toonastes oludes raskest raske mini saavutatav. Pärnis oma peavarjuni ei jõudnud Ilmi ei siis ega kogu oma lühikesel elu jooksul. Tuli tuba jagada hea sõbratari Lehti Metsaaltiga, hiljem vanematega, sanatooriumikaaslastega, olla kaasiüüriliseks.

Aga esialgu läheb veel palju rõõmsaid, muresid-trotsivaid kirju teele, mis pihiavad ikka ja jälle sümpaatiatundeid töökaaslaste, kollektiivi vastu («Ma armastan oma kollektiivi nii, et ei taha toimetusest õhtul ära minna»), lõbusas ringis vee-detud sünnipäevadest, matkadest, teatrirõõmudest, kinoetendustest jne.

Ja sekka seesugust olude karakteristikat, mis laseb ehk ette aimata nõrga ter-visega tütarlapse rõõmsate tööpäevade tõsisemat lõppu.

Ja kui olud oleksid olnud soodsamad, polnud sellel tüdrukul kombeks enese ja oma elurežiimi peale mõelda. Esialgu on aga kõik veel korras. Mai murrab sisse. Koolides algavad eksamid. Ilmi töötab nüüd kooliosakonnas, käib Haridusminis-teeriumi loaga Tallinna koolides eksamite kulgu jälgimas, kogub telefoni teel andmeid vabariigi teistestki koolidest. Ning aega jääb esialgu harrastusteks ja sõprusekski. «Leidsin pärnis hea seltskonna, kellega koos möödub õhtune aeg. Mul on tubli sõbratar, üks keskkooli abiturient, kellega oleme koos iga vaba tunni. Oleme käinud läbi kirikud ja kohvikud, teatrid, kõrtsid ja kohtumajad. Igal pool on meile midagi huvitavat vaadata ja kuulda. Hulgume Pirital ja Kadriorus, Haabersti metsades ja kus aga annab.» (Kodustele 24. mail 1952.)

Siis aga saabub suvi. Vastu ootusi suureneb järsult koormus: «Tööd on kole palju ja ma olen suve läbi peaaegu täitsa üksi siin tööl. Kõik sõitsid puhkusele, — mõned jäid haigeks, mõned on Tartus eksamitel. Leht peab ilmuma sellegipärast. Paar kunstnikku ja üks vana korrektor käivad mul siin abiks, toimetaja asetäitja on ka, rohkem pole. Tellin telefoni teel materjale, parandan laste saadetud kirju, tõlgin ja kirjutan ise, et ikka midagi oleks lehte panna. Siis peab jõudma veel trükikojas korrektuurigi lugeda, aga trükikoda on jälle teises linna otsas.» (Kodustele 24. juunil 1952.)

Juhtub, et puhkepäevadki kuluvad kas koosolekutel, taastamistöodel või mõne muu tähtsama ülesande täitmiseks.

Ainukeseks vahelduseks on juhuslikud komandeeringud Võrtsjärve pioneeri-laagrisse, Viljandi laulupeole. Eriti meeolukaks kujuneb reis Lehti Metsaalti seltsis Võru-Viitina vabariiklikku pioneerilaagrisse. Tee laagripaigast Võrusse

¹ Algus «Loomingus» nr. 7.

läbitakse jala. Lääne-Eesti tasandiku lapsele on Võru mäekuplid avastuseks. Võlub Võru linnake ise oma vaatamisväärsuste ja järverannaga. Selle töösuve ainsaks tõeliseks puhkuseks kujunebki päev Vagulal heinu täis paadipõhjal päevitades. Muidu: «Teen aina tööd ja higistan ja jändan. Teised ütlevad, et ma jään iga päevaga ikka kõhnemaks. See on õigus, seda ma tunnen isegi, et miski on korrast ära.» Tekib piinav igatsus puhkuse järele kas või paariks kuukski. Saaks võimaluse hinge tagasi tõmmata ja võita aega laulude kirjutamiseks.

Aga peale tööväsimumise on teisigi põhjusi, mis ühte puntrasse seotuna otsustavad Tallinnast lahkumise. Raudadele tuleb külalisi juurde, neid saab kohe terve maja täis. Ilmi kolib Lehti Metsaalti poole. Aga et sellelgi pole päris iseseisvat korterit, tõuseb sest pahandusi ja tülisid. Kirjas D. Vaarandile nimetabki I. Kolla elamispinna puudust oma peamise lahkumispõhjuseks (kõik need kuud on ta elanud Tallinnas sisse kirjutamata!). Aga on kolmaski põhjus veel: noormees, kes on eriliselt armsaks saanud, lahkub tööle Pärnu kanti.

Et Lehti Metsaalt on nõus toimetuses tööle hakkama, annabki asi seada ja juba 10. juulil palub Ilmi vanemalt luba Surju puhkama sõitmiseks.

«KUID LOODUD EKSLEMA JA IGATSEMA JU ONGI MINU IMELINE TEE»

Sellise kokkuvõttega lõpetab Ilmi Kolla oma esimese töömehepõlve Tallinnas. Ees, seal kuski unistuste udus, kuhu viib rada, «õitsvad valged ristikehinad ja sõnajalg». Kuid valgete ristikehinte vahel ei oota ometi oodatud õnn. Siit Surju metsade ja kanarbiku juurest viib igatsus tihtipeale Pärnu rannapargi teile otsima lähedaseks saanud inimest. Ent kohtumised ei too oodatud rõõmu. Neist jääb ainult klassesse rida disharmoonilisi laule märgiks lootustest, mis ei täitunud. Pealegi siirdub armastatud noormees tööle hoopis Väändrasse.

Sel, kes on kord hinganud sisse rännuteede ja toimetustubade rahutu elevuse mürki, on raske kohaneda maaelu suhtelise muljetevaesusega. «Ütle, miks ma tulin Tallinnast ära? See on mu suurim rumalus ja niitide katkirebimine enese järelt. Ja nüüd ma ei tea, mis minust peab saama,» küsib Ilmi sõbratarilt nõu. Ent ta pole natuur, kes jääb konutama või laseb apaatial ennast jäägitult haarata. Päevad mööduvad kududes, õmmeldes, aias sügisesi sibullilli istutades, mitmesuguste uute toiduretseptide kallal katsetamisega. Seda võib, sest see on ajutine. Pead hoiab püsti usk, et «ees on üsna palju ilusat ja tõelist, temperamentset ja rahutut, niisugust nagu mustlasmuusika».

Siis aga tuleb sügis. «Tead, Lehti, mis see on? See on igatsus, uute linnade janu. See on lõputu otsimine, kurb ja rahutu rabelemine. Ei tea, kuhu peaks tuiskama, kelle juurde varjule minema selle üksinduse ja nukruse eest. Võibolla oleks tõesti õige, kui otsiks rahu nendel kuudel sanatooriumi seinte vahelt.» (5. okt. 1952.)

Ent peale igapäevase elu, konkreetse, monotoonse ja tihtipeale tüütu, on poeedidele antud teine — fantaasia imederiik, kus kõik on võimalik, vähemalt kavatsatav. Ei tule unustada, et need on just aastad, mil paljud noored lasevad ennast veedelda romantilise tuulepea ideaalist. Ja kui noore inimese seikluslust takerdus eluoluliste tingimuste takistuste taha, siis seda hoogsamalt käibki üks tulevikunustus teise kannul. Reisida, reisida, kas või Turkmeeniani välja või vähemalt Leedumaalegi. Ja ikka ja jälle Tallinna! Tallinna! Tallinna! Kui ainult saaks kuidagi viisi rahaga järjele. Sest kui seda pisut kukubki kukrusse, siis see kohe ka kaob.

Ent päris isevoolu see noor elu ka ei saa volata. Esialgu on kirjavahetus küllalt tihe Lehti Metsaaltiga, kes õelikult hoiab silma peal oma sõbratari elul ja loomingu. Manitseb, kui vaja, ja teenib ülemeelikult sõbrannalt välja peaingel Gabrieli nõökava nimetuse. Aga Surju saabub ka hoolitsevaid arupärimisi ja nõu-

andeid toonaselt luulekonsultandilt Debora Vaarandilt. Edasiõppimine on noorel tüdrukul endalgi südame peal. Valik kaldub Rakvere Pedagoogilise Kooli kasuks, sest «keskkoolis õpivad titad». Ja et ei oleks taganemisteed, seotakse ennast lubadusega D. Vaarandi ees. Siis aga tekib äkitselt põletav soov saada näitlejaks, õppida Leningradi Teatriinstituudis, õppida hoopis Moskvas. «Ja ma vannun prohveti habeme ja oma nimetissõrmest võetud kolme veretilga juures, et pead mind kord nägema laval,» vannub väike luuletaja mitte kolme, vaid koguni nelja verepiisa juures.

Siis on meie luuletaja korruga kangesti armunud. Rändkinos läheb «Unustamatu 1919» ning Eggerti osatäitjas leiab tütarlaps korruga oma meheideaali. «Ära ole kuri, kuid ma ju pean kedagi armastama, kas või võõrast või kauget.» See kummaline armastus ei anna ainet mitte üksnes mitmeks kirjaks sõbratarile, vaid innustab hulgaks ajaks väga usinasti tegelema isegi vene keelega. Ja unistama näitlejakutsest.

Sellest unistusest kasvab välja tegevus, mis täidab pilgeni südatalvised detsembri- ja jaanuarikuu. Väikese Surju metsaäärsel talu vallutab tõeline teatriveimustus. Kogu teater tuleb ju endal luua: näitlejad (terved karbitäied pabernukke!), dekoratsioonid, afišid, dramatiseeringud, täita kõik rollid ja lõpuks — kirjutada ka arvustused, anda välja «preemiaid» ja «laureadinimetusid». Üle tilukese «Mayeri» ja «Kungla-Kiisu» nukuteatrite lavade lähevad üksteise järel «Punamütsike», «Kristallkingake», A. Adsoni «Toomapäev», H. Raudsepa «Leitud lahendus», A. H. Tammsaare «Meie rebane», A. Kitzbergi «Libahunt», H. Leberechti «Valgus Koordis», N. Gogoli «Tarass Bulba», A. Gaidari «Kool», L. Koidula «Kosjakased», J. Kunderi «Kroonu onu», A. Tšehhovi «Košmaar», O. Lutsu «Tootsi pulm», A. Fadejevi «Noor Kaardivägi». Selle teatri «arhiivis» sorides on nagu raske uskudagi, et seda kõike tehti kahekümnenda eluaasta künnisel. Aga küllap annus lapselikust on midagi, mis lahutamatult kuulub kunstnikunatuuri juurde. Kas ei peaks osakest sellest mängurõõmust püütama kaasa tuua ka küpsetesegi aastatesse, et säilitada kasvuruumi, jääda kunstile truuks, olla seal edukas?

Värsside kirjutamises nägi Ilmi Kolla «pagulaspõlveski» oma peamist missiooni. «Sädeme» juures oli ta saanud luulele väga vähe pühenduda. Maal püüab ta ennast üpris tõsiselt käsile võtta. «Kirjutan nüüd iga päev. Minu töötunnid on 11.—13.-ni ja 17.—19.-ni. Alati olen nii raudne enese vastu, et sunnin end tööle. Edeneb, pole viga.» Et tegemist pole ühe päeva tujuga, sellele osutab täpse arvestuse sisseseadmine luulemajapidamise üle. Korralikult lineeritud koolivihik sisaldab lahtrid: teos, kuhu saadetud, tulemus, honorar. Sinna on suure järjekindlusega sisse kantud kõik toimetustele saadetud luuletused. Tulemuste lahter ei sisalda mitte üksnes ilmumisanndmeid, vaid ka toimetuste kriitilisi märkusi või põhjenduse, miks see või teine asi ilmunud jäi. Nii on seda vihikut peetud juulist 1952 kuni juulini 1954. Lõpetatud luuletused on aga kõik kenasti puhtalt kladedesse ümber kirjutatud. Need kladed kujutavad endast omalaadseid värsspäevikuid, mis peegeldavad ühtaegu nende omaniku elulugu ning loomingulist arenguteed. Laulud aitasid elada, sisustada päevi, võita üksindust.

Värss, aita mind! Kui olen üksi, kui on valus,
siis sinult lohutust ja osavõtmist palun.
Sa lendad, leegitsed ja sinu teed on kõrged
ja minu südamel on nagu hoopis kergem.

Ma seisan akna all ja vaikus ümberringi,
ning värssid, muusika — need tulvavad mu hinge.

Ja äkki usungi, et nagu koidik puhkeb
veel mulle armastus ning elu suur ja uhke.
«Üksindus», dets. 1952

Neist kladedest leiame ka pihtimusi, mis ei küüni kunsti tasemele. Inspiratsiooni õnnelikel hetkedel voolavad aga tunded tasakaalukaisse, kunstilist elamust kätkevaise värssidesse.

Ilus on lumine vaikus, paksult on kuuskedel lund,
näib, nagu polekski maailmas muud.
Üksinda mina ja lumine hommikutund,
tardunult seisavad puud.

Kuhugi mina ei rutta,
maailm on igal pool sama.

Lumises metsas ma laulan ja käin.
Süda mul vaikib siin metsade vahel,
süda on rahu ja tardumust täis.

Raskeid ja jahedaid parukaid
kannavad kuused.

...Mina ja lumine hommik,
üksinda mina ja mets.

«Lumes», 16. XII 1952

Elkõige kasutab Ilmi Kolla neil maaelu kuudel aga ära oma pioneeritöö-kogemused «Sädeme» juures. Sünnib suur hulk laule lastest, noortest, mis noorsoo aja-kirjade toimetuste arvamust mööda mitte igakord ei ole ühtaegu laulud lastele, kuigi autor ise nad elkõige noorte ajalehtedele adresseerib. Oma tööst laste ajalehe juures kirjutab ta D. Vaarandile: «Töötasin seal, «Sädemes» pioneeriosakonna kirjandusliku kaastöölise kohal. Täitsa huvitav ja tore oli, sest pioneerid mulle meeldivad...» Ka Ilmi Kolla tuttavad mäletavad, et veel üsna suure tüdrukuna otsinud ta tihtipeale endast nooremate seltsi, kellega leidnud ühist ajaviidet või kellele osanud ennast pühendada. See teeb mõistetavaks, et üsna õnnestunud luuletus saab sõprusest, mis sõlmitakse rahutu jõnglasega kevadise jäämineku ajal («Minu ja Šuriku kevad»), malemängust väikese Ilmariga ja tulevikukavatsustest («Õhtu internaadis»), esimesest lumesajust ja üleemeelikust ning vallatust lumesõjast («Esimene lumi»), omaenese sirguvast vennast («Vennale»), laagriõhtutest pioneeridega («Armsad õhtud»), rõõmsatest metsamatkadest («Seenel»). Need on ea- ja jõukohased teemad, siirad ja nakatavad, vabad sellest tehtud lapselikkusest, mis tihtipeale täiskasvanute lastelauludele juurde tikub. Ja loodus, mille piltidele ja muljetele Ilmi Kolla on nii aldis, on neis värssides ikka lähedane, kombatav, vaadeldav.

Laule täiskasvanute teemadel jälitab rohkem toonaste aastate luulele omane deklaratiivsuseoht, standardsus.

Ent 1953. a. aprillis katkestavad Ilmi Kolla luule rahuliku arengujoone ootamatud sündmused.

1953. a. aprillikuus valminud ning toimetustele avaldamiseks saadetud luuletuste järel on lahtis «Tulemused» lühike ja esimesel hetkel jahmatamapanev notiits: «Ei saa ilmuda, kuna minu tööd keelati.» Millega võis küll nii ränga karistuse ära teenida luuletaja, kes nii nobedasti ja usalduslikult püüdis täita toimetustubade kirjatarkade nõudmisi ning nõuandeid?

Ent selgi laekal ei olnud teab mis keerulist lukku. 9. mail 1953 teatab Ello Leesment «Sädeme» juurest: «Olukord on aga selline, et Teil on juba pikemat aega

komsomoli liikmemaksud tasumata. Ja nüüd otsustati, et Teie kaastööd ei saa me enne avaldada, kui on selgunud, kas olete oma võlgnevuse likvideerinud ning milline seisukoht on selles suhtes rajoonikomiteel.»

Viga oleks kerge parandada, kui raha oleks käepärast. Ent raha sai ju ainult luuletamisega. Luuletuste avaldamiseks puudus aga võimalus. Uus variant vanale loole linnust, kes lendas tõrvatud katusele ja jäi sinna kord saba-, kord nokkapidi kinni. Kuidagimoodi ometi lahendus leiti, ehkki päris kriimudeta see lugu ka ei lõppenud. «Üldse oli möödunud suvi vastik,» pihib Ilmi Kolla kirjas D. Vaarandile. «Ma tundsin end nii täielikult üle parda heidetuna kui üldse võimalik. Võlad ja pahandused andsid küll likvideerida, praegu olen jälle korralikult arvel jne., kuid luuletusi saata, teate, ma lihtsalt enam ei julgenud. Ma pole kindel, milline on toimetuste arvamine minu suhtes nüüd. Ma olen teinud omalt poolt küll kõik heaks — nii palju kui andis — kuid võib-olla pole see siiski kõik. Ma ei usu enam ja ei julge. Sellest tuligi kõik see, et terve suve kirjutasin luuletusi nukrustest ja hingevalust, nagu kirjutati 20—30 aastat tagasi.» (24. nov. 1953 p.-t.)

Selline karm hinnang antakse oma nukruseluulele ühel taolisel tunnil, kui kriis on möödas ja uued laulud sumisevad kõrvus sellise õhina ning kärsitusega, et raske on kõike seda luuleks organiseerida. Ometi tekib «nukruseluuletkei» lugedes arvamus, et pole halba heata. Sest need laulud ei ole siiski päriselt luuletuste tegemine endiste aegade mustri järgi. Pigem tähendab kriis maneeriks saanud laadist vabanemist, uut eneseleidmist, sest mure, trots, solvumine pole neis värsides poosiks, vaid pesuehtsad, puhutisele ülepaisutusele vaatamata.

Ajutine käegalõmine peegeldub ehk selleski, et siitpeale loobub Ilmi Kolla heaperemehelikust korrast oma luulemajapidamises. Aprillist 1953 katkeb luuletuste lõppvariantide puhtalt ümberkirjutamine kladedesse (või on need kladed kaotsi läinud?). Ent säilinud mustandkäsikirjade hulgast leiame luuletusi, mida tahaks lugeda Ilmi Kolla siiramate ja läbituntumate hulka kuuluvaiks. Selline on kahtlemata postuumselt avaldatud «Õine valu», kus isiklik mure tõuseb üldinimlike mõõtmeteni, rüütudes elamuslikku, kunstikavatsuslikku vormi.

Mu laul on haige mahajäetud luige
kurb kaeblik kutse tühjas sügisel.
On läinud kõik ja seegi üksik huige
kaob tinavärvilistes pilvedes.

On iseloomulik, et ükski Ilmi Kolla nukruseperioodi luuletustest ei suubu pesimismi, vaid lõpeb isemeelse trotsi, pea ja vaimu püstihoiuga või ootamatult elu ja õnne järele haarava motiiviga. «Õise valugi» eleegilised tundetoonid paisuvad kirglikuks eluihaks.

Ja nüüd, kui suveöö on soe ja tüüne,
ma nälgisin hulluna ses kaunis kuus.
Nüüd haaraks nii, et rebenevad küüned,
su järel, särav õnnevarjutus.

Neil kuudel taastab Ilmi Kolla oma suhted eesti klassikalise luule heade traditsioonidega, andub loodus- ja armastuslüürikale, milleks tal oli kõige rohkem eeldusi, otsib värssmõtisklustes oma andelaadile vastavat kunstilist kreedot.

Sa tea, need olid teised hällilaulud,
mis mulle laulis minu ema suu.
Jäi hinge nende sädelus ja kaugus
ja nüüd ma uskuda ei suuda muud.

Ma seda laulu kuulen laintes praegu,
kui kivid kõlisevad kaldateel.
Ja majak plingib — unustatud aegu
see mulle meeide tuletab nüüd veel.

Ei, ma ei suuda seda kõike jätta,
ma ilu kummardan, mu süda hell
on kõige vastu, mida meie kätte
on loodus andnud nendel õhtutel.

Looduse keskelt leiab ja sõnastabki Ilmi Kolla sel suvel oma kõige tundesiiramaid laulud. Oõ hämaruses tõmmude kasesalude vahel kuulab ta sõnu-seadvat vaikust, kuulab, kuidas läbi kastemärja rohu sammuvate jalgade astest ärkab hämar heinamaa.

On palju ilu — võlu ööde varjul.
Sa päeval iialgi ei usu neid.
Kuid öösel usud, öösel sina harjud,
siis näed ja tajud südamega teist,

jutustab poetess teda saatvale külanoomehale, kelle laia sammu all ähvardab puruneda tütarlapse hellik muinasmaa («Üle palu», 25. VII 1953).

Ent südame-murede, hinge-vaevade, eneseleidmise piinade ning muinasmaamatkade kõrval kerkib hoopis maisemaid küsimusi. Ja need määravadki tema lühikese elutee uue käänaku.

UNIVERSAALKAUPLUSE LETI TAGA

1. augustil 1953 kirjutab Ilmi Kolla:

Kuis tundub tühine sul iga mure
ja lihtne selle kõrval kirk ja lein.
On mure üks, mis praegu neist on suurem,
see tekib siis, kui puudub lihtsalt leib.

Ma igal ajal kõhuorjust eitan,
kuid ainult päiksest elada ei saa.
Ja toidukapist on nii vähe leida,
mis üldse toiduks nimetaksin ma.

Tööd võiks ehk saada kalakombinaadis,
kuid seda nüüd veel alandavaks pean.
Ma mõtlen koolist, mõtlen talvest saadik,
kuid kas mind sinna võetakse, ei tea.

Värss mind ei toida. Teda poleks vaja,
vaid südant soojendab ta kumin hell.
Nüüd kalu rapi parem, luuletaja,
saab leiba kõht ja lihtsam südamel.

Luuletus kannab pealkirja «Leivamure» ja on sellisena vahenditu, ainsagi kunstilise juurdemõtluseta autobiograafiline pihitus. Siin on kalalinn Pärnu oma

töövõimalustega erialata inimese jaoks. Säilinud kirjad Tallinna Eelkoolikasvatuse Pedagoogiliselt Koolilt aprillis ja Viljandi Meditsiiniliselt Keskkoolilt juunis kõnelevad edasiõppimisvõimaluste otsimisest. Need jäid leidmata.

1. septembril seisab noor poetess juba kaupluseõpilasena Pärnus Riia maantee alguses asuva universaalkaupluse leti taga — esialgu nõude osakonnas.

«Tore on. Raske ei ole ja inimesed on head,» tõttab värske müüjatar teatama vend Matile. Sama rõõmsat elevust uelt töökohalt läheb teele mitmes kirjas Debora Vaarandile. «... mulle meeldib praegu kõik, mis on ühenduses minu alaga. Isegi see, kuidas harjutan arvelaual ja õpin koostama aruandeid. Isegi see, kui tuleb laos lahti pakkida ja sorteerida uut kaupa. Kõik. Siin on toredad inimesed, lihtsad ja sõbralikud ja ma tunnen, et ma kuulun nende hulka. Tõepoolest tuleb soov kirjutada neist inimestest ja neile.» (11. okt. 1953.)

Varsti valmibki «Ehitustarvete poes» ja läheb Pärnust oktoobri algul teele, otsima maabumispaika pealinna ajalehtede-ajakirjade veergudel. Ei tea, kas ajutine «boikott» oli tõepoolest suutnud kududa omalaadse eelarvamustevõrgu Ilmi Kolla ümber, kuid toimetustubades ei võeta toda mitte ainult teema poolest värsket, vaid inimlikult tuumalt küllalt haaravat luuletust sugugi mitte nii avasüli vastu kui hiljem kriitikas. Ilmi Kolla luulemärkmikus on tagajärgede lahtris «Stalinliku Nooruse» seisukoht: «Sünge, ei ole õnnestunud.» «Sirp ja Vasar» on saatnud aga luuletajale vastuseks eelmisele risti vastukäivad õpetussõnad: «Kuna luuletuse järgi otsustades töötate äris, siis peaks Teil olema hea ülevaade Teie kaupluse ulatuses ostjaskonna tarvete rahuldamise kohta vajaliku kaubaga. Teie luuletus jätab mulje, et Teie kauplusest on k o i k e saada, mis ehitaja vajab. On see tõesti nii? Kas Teil pole vahel ebamugav, et peate sageli ütleva «ei ole»? Kirjutage sellest, kuidas olukord tõesti on, ilustamata, kuid ka puudusi liialdamata.» (12. okt. 1953.)

On päris selge, et toimetuse nõuanded jooksevad tühja sel lihtsal põhjusel, et luuletajal ja tema kriitikul on ühe ning sama objekti vaatlemiseks sootuks teine trampliin. Ühele on tähtsad ja kallid suhted oma töökollektiiviga, samuti elava inimese-ostjaga, teisele on kauplus tähtis ainult kaupade seisukohalt.

Õnneks leidis luuletus armu toonase luulekonsultandi D. Vaarandi silmis, kes on lugenud luuletust suure sissetundmisega, teeb mõned head ettepanekud luuletuse iluvigade kõrvaldamiseks ja tahab müüjatarist luuletaja värsse kangesti trükitult näha. Küllap D. Vaarandi eestkostmisel «Ehitustarvete poes» viimaks ilmubki 1954. a. jaanuarikuu «Nõukogude Naises» ja «Loomingus».

E. Ertis oma arvustuses tõstab esile luuletuse uudse teema ja elujaatava ellu-suhtumise. Väljavõtte sellest arvustusest leiame I. Kolla paberitest — tillukene märk selle kohta, kuivõrd noor luuletaja ihkas neil aastail head, inimlikku, sõbralikku mõistmist mitte üksnes müüjatarina poeleti taga, vaid ka luuletajana.

Aga luuletuse ilmumise ja tema tunnustamise aegu oli Ilmi Kolla ehitustarvete poega juba jumalaga jätnud ja viibis taas Taagepera sanatooriumis. Kaupluseõpilase koht oli nõrga organismiga tütarlapse jaoks ilmselt liiga raske. Oli juhusid, kus tuli päevade kaupa laos taldrikuid, tasse, serviise lahti pakkida ja riiulile asetada. See nõudis tublit füüsilist pingutust, rängemat, kui suutsid taluda tütarlapse ahtad ölad.

Hilissügiseks on noore müüjataru jõutagavarad üsna otsas. Karja tänavalt Riia maantee algusesse on lühike tee. Aga ometi tuleb selle jooksul jõudu koguda, teinekord varase sügishommiku pimeduses majatreppidel puhata, et jõuda sihtkohale. Novembri lõpuks on Ilmi vanemate juures Surjus. Seal linna tagasi tulees toob ta kaasa esialgu pealkirjata luuletuse, mis kannab daatumit 23. november 1953. See on Ilmi Kolla parim luuletus, millele korteriperenaine Žukova soovita-

nud panna pealkirjaks «Eelaimus». Luuletaja on sellele aga kunagi hiljem, teises meeelolus, teise käekirjaga, andnud nimetuse «Nukrad hetked». See luuletus, liiga intiimne ja liiga vastuolus ajastu luuletraditsioonidega, jäi Ilmi Kolla nn. «laekalaulude» hulka. Ta avaldati alles postuumselt algul ülikooli laualehes «Loov Mõte», hiljem pisut lühendatult noorte autorite almanahhis «Võitlev Sõna» (1955).

«Nukrad hetked» on nagu noore hinge karjatus elu järele. See on selliseid ühe inspiratsioonipuhanguga loodud laule, mis kõnelevad nii veenvalt, vahenditult ja haaravalt ise endi eest, et neid ei tihka analüüsiva mõttega puudutada. Siia ühte luuletusse on tihendatult koondatud ja vormiliselt kristallpuhtalt kirja pandud kõik need motiivid, mis on toinud I. Kolla luuletuste paremikki — loojangupunasse surev sügisene päev, kevad, õitsvad õunapuud ja sirelid, salad ärevil ööbikutega, suvi, mererand, armsama käed, ta enda tuline ja süttiv süda. Ainult surm, tema ähvardav lähedus on ainukordsed. See ongi, miks lugejad on tahtnud selles näha noore, surmaga heitleva luuletaja luigelaulu, ta loomingu traagilist lõppakordi. Nii kindlalt on usutud luuletuse kuuluvust Ilmi Kolla elutee viimastesse päevadesse, et raamatukogu eksemplarides on isegi parandatud luuletuse daatumit. Ent luuletusse sõnastatud palve suurele loodusele, et see kingiks luuletajale päevi veel ühe kevade nägemiseks, täideti. Loodus kinkis Ilmi Kollale veel terve aasta, enne kui saatis hämara vaikuse talle järele.

Aasta lootusetut, ebavõrdset võitlust surmaga.

«VEEL ELAN MA, KUID POLE TEADA, KUNAS MIND HÄMAR VAIKUS ENESEGA VIIB»

3. detsembril 1953 on Ilmi Kollal järjekordne tuusik taskus reisiks Taagepera sanatooriumi. «Sõidan, varustatud arstide söimuga,» teatab ta talle omase reipusega kodustele. «Mühlmann pragas minuga pool tundi, et olen hirmus kergemeelne oma haiguse suhtes ja mitu aastat pole arsti juures käinud jne. Katsun seal sanatooriumis siis kõigesse tõsiselt suhtuda. Söön ära viimase raasu ühiselt söögilaualt ja veel pärast teisi nõuan lisa. Pole õigust enam, et siis ka kaalus juurde ei võta ja veri paremaks ei lähe.»

Sanatoorium võtab oma vana tuttava vastu harjumuspärase pilgeni tegevust täis päevarežiimiga: pikad, 3 tundi kestvad jalutuskäigud Taagepera metsades hommikuti ja õhtuti, ühised puhketunnid kitarrimängu ja lauludega praksuva kaminaleegi valgel, armsad, lapsikud seltskondlikud mängud jõudetundide sisustamiseks ja muremõtete peletamiseks, reeglipärased söögikorrad, nii et «ükski ei saa peaaegu hetkegi olla». Nii peab jääma kõrvaliseks ka luuletamine. See ei teegi erilist tuska, sest peamine on ikkagi tervise taastamine. «Naudin ja kasutan igat siinoleku päeva ilusa ja kasuliku puhkusena,» kirjutab noor luuletaja rõõmsa rahuloluga.

Ent samas tõstab pead kahtlus, kas tervise huvides ei oleks tulnud sanatooriumi asemel hoopis pärishaiglasse kohta taotleda. Sest veresete paraneb aeglaselt, röntgenipilt on halvem kui paljudel saatusekaaslastel, kaalus juurdevõtmine edeneb visalt, võimlema teda ei määrata, kuna kuulub raskemate haigete hulka; jalutuskäigudki osutuvad väsitavaks: mäerinnakut-pidi üles tõustes tükib hing kinni jääma ja teiselegi korrusele joosta on raske. «On kaks võimalust — saada täielikult terveks või surra. Võib ju vihelda aastaid, kuid tulemus on sama. Üle kolme aasta haigeid vaevalt leidub. Ma laseksin endaga teha kõik, mis võimalik, lõigata ja väänata, kui sellest terveks saaks. Aga pole selliseid võimalusi, pole sellist rohtu ega ravi,» analüüsib noor tüdruk julma selgusega oma olu-

korda. Taageperas peab kosutust tooma eeskätt režiim. Ja sellele ütlebki tütarlaps ennast kenasti alistuvat: sööb mehisealt, jalutab ettevaatlikult, lamab korralikult. Ent selline elulaad pole Ilmi Kolla stiihia. Ilmselt oli ta raskesti ravile alistuv natuur, elav ja sisemiselt rahutu. Nii leiamegi samast kirjast read, mis kõigutavad meie usku režiimitäitmise pidevusse: «Ainult öösel ei ole und, kolistan üleval, põletan salaja laualampi või käin vannitoas raamatuid lugemas. Antakse küll broomi ja palderjani, kuid kõik ei loe. Aga ausõna, kui hea siin ka oleks, ikkagi tüütab juba. Tahaks jälle «vabas maailmas» liikuda, ilma igasuguse kodukorra ja päevarežiimita.» (Kodustele 19. jaan. 1954.)

See soov täitubki veebruari alguses. Ravi tulemusena on kops pisut heledamaks läinud, veresete on langenud 56-lt 29-le, ainult kaalu on kogu püüdlikkusele vaatamata juurde tulnud ainult 3,5 kilo. Haigus on ilmselt oma juured väga sügavale ajanud.

Sanatooriumist sõidab Ilmi koju vanemate juurde Surju. On vaja õmmelda, riideid kohendada. Mõtteis mölgub plaan Tallinna minna. «Erlist tööd ei suuda ma ju teha, aga kirjanduslikult küll,» teeb tütarlaps oma jõutagavarade ülevaastusest kokkuvõtte.

1954. a. varakevade veedab Ilmi Surjus, suve alguses saabuv pisut suurem honorar päästab liikuma. Poetess viibib mõnda aega Tallinnas, Põltsamaal sugulaste pool, kavatseb isegi abielluda. 7. juulil läheb aga lühisõnum kodustele juba teele taas Tallinnast, Uus-Tatari 25—5: «Nüüd olen Tallinna Tub.-dispanseri stationaaris sees. Võibolla läheb siin väga kaua, kuid loodan siiski, et saan ehk sellest ka kasu. Ravitakse, võibolla tehakse ka operatsioon, kui vaja.»

Peagi selgubki, et operatsioon osutub paratamatuks: «Mu kops on kokku liitunud ja augud sees.»

Tatari tänava stationaaris kehtib täielik haiglarežiim. Linnaluba ei saa, haiged on vahetanud omad riided haiglapidžaamade vastu. Siin püütakse protsessi peatada, et siis saata edasi operatsiooniks jõudu koguma Kivimäele. Kahju on noorel inimesel südasuvest, mida võib jälgida vaid haiglaaknast või kindlatele kellaaegadele määratud jalutuskäikudel haiglaaias. Ent seekord otsustab noor rahutu hing vastu pidada, sest: «See otsustab, kas saan veel kunagi terveks või mitte.»

Noorus ja optimism on ilmselt kaksikõed. Seepärast ei leia me Ilmi kirjadest nukraid ega nukrutsevaid ridu. Surmamõtted tõrjub eemale usk ravi efektiivsusesse. Eluiga otsib argumente surmahirmu vastu ning aitab koguda vaprust eelseisvate raskuste ületamiseks. Rida kirju ongi kui kõnelused iseendaga, eneseisendused, vaimsed ettevalmistused eelseisvaks operatsiooniks. Kõik kannatused on täpe, kui selle tasuks on taas tervis! Ja kui vapper ei püüa olla ka haigusega heitleja ise, ei saa ometi liigutusega lugeda elu ja surma üle arvet pidava noore inimese arutlusi. 12. augustil kirjutab Ilmi Kolla kodustele Kivimäe haiglast, kuhu ta saabus juba juulikuu viimastel päevadel: «Aga kui samas jälle mõtlen, et kuigi annan mõne kondi, aga kui mul kopsud saavad täiesti terveks, kui mul pole kunagi vaja kõhida ega hingeldada ja kui mu haiguseprotsess enam ei võta maha mu kaalu, kui võin inimese moodi end priskeks ja tugevaks saada — kas see pole siis midagi! Oh, selle eest tasub isegi kannatada. Lohud seljas ja kõik kaovad aja jooksul, kasvavad kokku või ma süön end paksuks ja nad pole näha, armgi tumeneb, aga kui võib elada kaua — kas see pole midagi! On, las olla. Mingu aasta, kas või kaks, aga aega elada jääb ikkagi palju. Aga kui lähaks haiglast ära, lõigata ei laseks — mis siis jääb? Hädasti paar aastat elada — ja otsas. Teist võimalust ei ole ju.»

Septembris käib Ilmi kord kodus soojade riiete järel. Vaevalt ta siis aimas, et see on viimne käik omaste juurde. Novembris sai ta linnaloo osavõtuks noorte

autorite seminarist Kirjanike Liitus. Elu läks oma tavalist rada, küsimata sellest, et surm ootas juba ukse taga sisselaskmist.

Kivimäelt saadab Ilmi palju hoolitsevaid kirju vend Matile, emale. Suur mure on venna tervise pärast. Mingu ta ometi ja kontrolligu oma kopse röntgenis. Selt-sigu külanoortega, ärgu jäägu erakuks! Püüdku edasi õppida. Kui kodus on raske ja kuidagi ei suudeta toime tulla põllumajandusmaksuga, leiab Ilmi võimaluse oma üsna juhuslikult laekuvate honoraride arvel saata puudujääv summa Surjugi... Kuigi on hetki, kus südant rebib nimetu igatsus, mööduvad päevad sanatooriumikaaslaste seltsis üldiselt õdusalt, sest hea tuju on siin seaduseks, kedagi ei lasta norutama jääda. Jalutuskäigud, näputöö, värvid. «Mul on nii palju tahet kirjutada, otse valutab ja pakitseb kõik see, mida tahaks öelda. Kunas aga paberile panna ja kui hästi, kes teab. Hakka kirjutama — siis ei mõistagi. Aga muide, ma ikka kirjutan ka vahetevahel ja siis on nii lõpmatult hea olla, kerge ja rõõmus, kui midagi ka vahel olen teinud ja parajasti õnnestunult paberile valanud. Paremat tunnet tõesti ei saagi olla, see on nagu rõõm kingituse üle, rõõm tehtud tööst.» (Lehti Metsaaltile 27. sept. 1954.)

Ilmi Kolla on targemaks saanud. Ta ei püüa enam kirjutada kõigest ja kõigile. Oma viimase eluaasta parimad laulud kirjutab ta talle lähedastest ja omastest, tuntust ja tunnetatavast. Need on luuletused-portreed «Vana õpetaja», «Vana postimees», «Mina hoian väikest venda», «Kaks ema», «Minu taat». Neis on Ilmi Kolla taas saavutanud oma lapsepõlveaastate tundesoojuse, lihtsa konkreetsuse, ent juba sügavamal ja tõsisemal astmel. Eriti «Kaks ema» kõneleb terasest silmast ja osavast sulest karakteri loomisel. Aine täielik valdamine lubab humoristlikke tundetoone liita harraste, tõsiste, liigutavatega. Lapselik-lihtsalt jutustatud «Õhtud raamatuga» ületab kõik varasemad I. Kolla raamatuteemalised laulud. Väga lihtsais plastilistes piltides jutustab luuletaja talle hästi tuntud sanatooriumielust:

Sageli nüüd uduvihma sajab,
sügis laiutab end Kivimäel.
Pikki õhtuid tuleb veeta majas
laisavõitu mugavuse käes.

Ammu rõdule on viidud raamid,
suvi kõikjalt pikkamööda kaob.
Nüüd on jäänudki meil päevaplaani
piljard, kaardid ja koroonalaud.
«Õhtune»

Luuletus lõpeb lootusega, «et kord ikka sellest haigemajast tee meid tõelisesse ellu viib».

Järkjärguline kosumine tekitas tõepoolest terviseillusiooni, kindel lootus eel-seisva operatsiooni õnnestumisele kinnitas eluisku. Oma viimases saatmata kirjas lükkab Ilmi hoogsalt ümber teab kuidas levima hakanud surmateated iseenda kohta: «Pole ma surnud ühti ega mõtlegi seda teha.» Ta julgustab ja lohutab koduseid, jutustab oma uutest kavatsustest: «Olge tublid ja ärge nukrustage, kõik läheb hästi. Lõikust ma ei karda. Ma pean saama terveks, mul on ees tuhat tööd ja tegemist. Küll ta läheb. Võibolla poleks ma sellest kirjutanud, kuid nüüd siiski ütlen: ma isegi abiellun. Leidsin omale sõbra siit samast haiglast, sama saatusega, nagu ma ise. Sobime suurepäraselt ja otsustasime jäädagi kokku. Andsime avalduse perekonnaseisuametisse ja muidugi abiellumegi. Ta mulle väga meeldib ja vahest on elu tõesti kergem üheskoos. Nii, kallid kodused, ärge olge mulle kurjad, kuid talitan seekord jälle oma äranägemise järele.» (6. dets. 1954.)

9. detsembril registreeriti abielu. 10. detsembril oli operatsioon. Kõik näis alguses õnnestuvat, ent siis toimus pööre halvemale. Arstid tahtsid kutsuda ema, ent Ilmi keeldus, püüdes teda säästa liigest murest. Lamas ju isa samal ajal raskesti haigena Pärnu haiglas. 18. detsembril lõppes jõud. Ilmi Kolla suri Kivimäe haiglas 21-aastaselt. Ta maeti oma lapsepõlvkodu lähedale Surju maakalmistule. «... ja jäi kõik pooleli — elu ja looming», ütleb tütre traagilist saatust meenutades Ilmi Kolla ema.

«EI, LAULUS MA EI TAHA SURRA,
MU LAUL ON PARIM MINUST, TEMA JÄÄB»

Nii soovis Ilmi Kolla oma «Nukrates hetkedes». 1957. a. kirjutas Lehti Metsaalt Ilmi Kolla luuletajasaatuse üle mõtiskledes: «Kui sain teate oma sõbratari Ilmi Kolla surmast, olin Eestist eemal — õppisin. Tookord ei teinud valu mitte niivõrd see, et temast jäi järele veel vähe laule, — teadsin, et ta oleks võinud luua neid rohkem ja paremaid, — kui teadmine, et inimesed, keda ta armastas kogu oma südame jõuga, ta paratamatult unustavad. Mulle näib, et just see oleks väga ebaõiglane.»

Postuumselt väljaantud luulevihiku ülesandeks oli päästa Ilmi Kolla luule kaduviku käest. Inimesed pole teda unustanud. Mida rohkem nad õpivad tundma iseendid, oma minevikku ja olevikku, seda meelsamini jagavad nad Lehti Metsaalti veendumust: Ilmi Kolla oleks võinud luua rohkem ja paremini. Traagiliselt lühikeseks jäi ta elutee. Ta luuletused, need on suminad õitsvalt noorelt puult, kelle saatuseks polnud näha ei südasuve ega küpset sügist. Ent oma lühikese elu elas ta intensiivselt, rahutult, oma õiekrooni visalt päikese poole sirutades. Värsse kirjutas ta väga palju. Ja kui neist ka mitte väga kõrge protsent ei ole tihenenud täiuslikeks kunstiteosteks, siis oli selles süüdi ka ajajärgu vaim. Temaatika primaat koos hinnaalandustega luuletuste kunstilisele küljele tegi luuletamise neil aastail pisut lihtsaks, ahvatledes tellimuste kergekäelisele täitmisele. Lüürika arenguks, mis vastas kõige enam Ilmi Kolla andelaadile, oli aeg vähem soodne. Ent nagu see loominguliste loomuste on omane, purustas ta need kitsad raamid, mida andis aeg ta ande arenguks, oma parimates lauludes, luues spontaanselt, vahetult, vabale inspiratsioonile alistudes. Tänaegi lugejat viivad kaasa ta kaunina nähtud elamuslikud looduspildid, kevadvärsked elurõõmupuhangud, lähedaste, armsate inimeste värsspoortreed, lihtsad laulud lastest ja lastele. Ta valust võrsunud värvid tõusevad tihti üldnimiliku tunnetuse kõrgusele, kestavad vapralt ajaproovi. Ent ka tema kui ajajärgu peegli juurde on õpetlik pöörduda. Sellisena elab ta luules üks terve ajajärk oma tugevuse ja nõrkustega. Inimeste pärast, keda ta armastas, nõuavad ta luuletused kordustrükki, mida peaks täiendama paremik ta seni käsikirjadesse jäänud lauludest.

Kirjutatud ridadega on aga püütud lunastada eeskätt seda võlga, mis on meie kirjanduskäsitlustes noorelt surnud poetessi isiku ja elukäigu valgustamisel.

„Tuulise ranna“ ainekust ja tegelaste geneesist

steetiline elamus jääb oma olemuses mõistetamatuks ja varjatuks nii loojale kui ka loometöö nautijale. Me ei suuda anda ammendavat vastust küsimusele, miks üks või teine teos meile meeldib. Kõik, mis me tema mõju selgitamiseks juurde mõtleme, on järeilmõtisklused, ilmne alateadliku protsessi ratsionaliseerimise püüe; elamuse olemus ise aga jääb varjatuks. Kunst selles seisabki, et kunsti varjata, nagu ütleb prantsuse vanasõna. Niisugust vaatekohta on väljendanud ja põhjendanud nõukogude kunstipsühholoog L. Vögotski.¹

Paljus jääb tabamatuks ka kirjandusteose eostumine ja valmimine loova inimese vaimus. Kirjanik annab lugejale teose, selle sünnivalusid ja loomisrõõmusid endale jättes.

Õelduga ei taheta loominguprotsessi ja esteetilist tajumist müstifitseerida. Küsimus on loova kujutusprotsessi keerukuses, emotsionaalse ja intellektuaalse sfääri omapärases põimlemises, mida ei saa taandada formaal-loogilisele analüüsile. Meetodikindlamale eritlemisele allub küll kujutusprotsessi tulemus — kunstiteos, kuid mitte selleni jõudmine. Muidugi ei või ka teose analüüs puhtintellektuaalselt lahkamiseks kujuneda; esteetiline interpretatsioon sünnib läbitundmise ja läbimõtle mise ühtsuses ning jääb teatud astmel paratamatult subjektiivseks. Loominguprotsessi varjatuse ja ainukordsusega ongi vahest seletatav kirjandusemaitse kutsumus kergitada loometööd varjavad loori, huvitada kirjaniku isikust, tema loominguga ja tegelikkuse suhetest. Kirjanduslike paikade ja muuseumide rohket ning kasvavat külastamist ei ajenda üksnes turismilõbu, veel vähem abstraktne kirjandushuvi; meelevaldne oleks seda elevust ka väikekodanlikuks närvikõdiks pidada. Kui arvestada nõudlikumat lugejat, kes autorile mingil tasemel ka aaloojaks võib olla, on huvi loominguprotsessi vastu ootuspärane.

Kirjandusteaduse huvi on orienteeritum. Ainete ja esteetilise ideaali omavahele sulamise keeruka protsessi ligilähedanegi eritlemine võib üsna paljuandvaks osutada — teritada pilku loometöö seest ja väliste tegurite nägemiseks, ideeliste ja kirjanduslike mõjude jälgimiseks, autori loomisviisi mõne omapärasuse tabamiseks. Meil puuduvad selle intiimse protsessi vahetu jälgimise võimalused. Uurijat võivad toetada vaid kaudallikad (biograafiad ja autobiograafiad, teoste loomislugudega seotud faktoloogia, memuaarilised materjalid jm. võimalik). Tuleks arvata, et selles menetluses omab otsustavat tähtsust uurija intuitsioon ja kunstitunnetus, vahest enam kui loogiline arutus, ehkki ka viimase osalahinnata ei või.

Esitatud kaalutlusi on autor püüdnud arvestada ka «Tuulise ranna» loomistoo ainekust selgitamisel. Et loomispühholoogiale on meie kirjanduseuurimises väga vähe tähelepanu osutatud, ei või käesolevgi esitus esialgsest katsetusest enamaks kujuneda.

¹ Л. С. Выготский, Психология искусства. Москва, 1965, lk. 25.

«Tuulise ranna» I ja IV osa lahutab poolteist aastakümnet. Kui meenutada, et Vilde ajalooline triloogia ning Tammsaare «Tõde ja õigus» said teoks poole lühema aja jooksul, on see muidugi pikk vahemaa. Kuid kvantiteeti puutuvaid küsimusi me kunstiloomingu puhul tungivalt ei aseta. Küll on ilmne, et loomingu-protsess ning sellega ühenduses ka ainete valik ja allikate kasutamine on nii pikal perioodil mõjutatud paljudest teguritest — muutustest sotsiaalses ja kultuurilises kliimas, korrektiividest kirjaniku enda elu- ja kunstivaadetes, esteetilises ideaalis. Muidugi komplitseerib see nii tervikteose kui ka selle üksikkülgede vaatlust.

* * *

A. Hint ise on «Tuulise ranna» sügenemised viinud 1943. aastasse, mil ta kirjanduslikule tööle lähetatuna sai aeg-ajalt loomismõtteid mölgutada Moskvas V. I. Lenini nim. raamatukogus.² Esimesi eostumisi ajendasid ajaloolise temaatika valitsemine tagalakirjanduses ja eemalviibimine kodust, omastest ning sugulastest, kellest polnud teada isegi seda, kas nad elavad või on surnud. Karmi aja meeleoludest sugereeritud sisepinges sügenesid esialgsed kontuurid ja üksikpildid (Pime-Kaarli koos Laste-Anne Joosepiga teel Pitkanina poole) ning A. Hindi loomismetodis tähendusrikas, kogu teost häälestav alguslause. Sõdurikaustikusse kirjapandud esimene lause ja sealsamas kavandatud esialgne sisu on kirjanikul tänini säilinud.³

Romaani sünni selgesõnaline dateerimine ei välista tõenäosust, et suurteose loomise mõtted idanesid kirjaniku teadvuse tagamail juba varem, ühenduses sõjakeerises lõpetamata jäänud triloogiaga «Tulemees». Usutavasti käärised need ained ning ideed edasi uutes olukordades ja uute kunstiliste tõekspidamiste valgusel. Kummatigi on ilmne arenguetapiline tõsiasi: kui esimeste romaanide sünni ajendas subjektiivse rõõmu ja mure pinev kontrast, siis «Tuulise ranna» juurde viis oma rahva rõõmude ja kannatuste kunstilise tunnetamise tarve, püüde neid liita kirjaniku subjektiivse tundeilmaga.

Romaani pealkirja kohtame esmakordselt trükikujul 1944. aastal ilmunud luuletuse «Helesinine rätt» (kaasautoriks M. Nurme)⁴ subtiitris «sõdurilaul romaanist «Tuuline rand»». Nagu autor on selgitanud⁵, väljendasid käimasoleva võitluse motiive käsitlevad laulud⁶ ainult kõige üldisemas toonis romaani vaimu, ilma et nad sellesse olnuksid konkreetsemalt kavandatud. Romaan aga jõudis tagala-aastail sel-

² Vt. lähemalt Helene Siimisker, Kaks kõnelust Aadu Hindiga. «Looming» 1960, nr. 1. Artiklis kasutatud kõnelused on salvestatud helilindile, mida säilitatakse Kirjandusmuuseumi fonoteegis.

³ Romaani tookordne sisukava oli järgmine:

1. Pime-Kaarli.
2. Aadalbert Ebelhart. [Tõenäoliselt mõisnik, kelle kirjanik hiljem asendas. Rennenkampfiga.]
3. Madis ja Priidu Tihu lähevad Tallinna tööle.
4. Hele päev — Sander lestal Vanaõue Mihkliga.
5. Linnakivid.
6. Tõnis Tihu pulmad.
7. Sandri kirjad Jaapani sõjast.
8. Priidu Tihu tuleb Tallinnast töölt.
9. Tõnis Tihu valitakse saadikuks. Tartu aula-koosolek.
10. Saksad surevad, mõisad põlevad.
11. Pime-Kaarli.

⁴ «Rahva Hääl» 4. III 1944, nr. 9.

⁵ A. Hindi kiri autorile 9. XII 1965.

⁶ Ilmus ka teine laul — «meremeestelaul romaanist «Tuuline rand»» («Sirp ja Vasar» 24. II 1945, nr. 8).

geneda üldplaanini, mida kirjanik on kommenteerinud järgnevalt⁷: «Tuulise ranna» esimene osa pidi haarama 1905. aasta sündmusi, teine — Esimese maailmasõja eelset ajajärku, kolmas — sõda ning Veebruari- ja Oktoobrirevolutsiooni, neljas — 1905. a. revolutsiooni mahasurumise tõttu Ameerikasse põgenenud inimeste saatust ja nende tagasipöördumist 1924. a. N. Liitu, viies — kodanliku Eesti perioodi.»

Niisiis oli romaan tollal mõeldud viieköitelisena. Üldise kava püsima jäädes on toimunud olulisi nihkeid. IV osa peategelaseks pidi olema Peeter Tihu, kel enne Veebruarirevolutsiooni õnnestus vend Sandri abiga oma valla meeste laeval sunnitöölt Ameerikasse põgeneda. Venemaal arenevaid revolutsiooni ja kodusõja sündmusi jälgides ei malda ta kauaks Ameerikasse peatuma jääda. Koos endise seltsimehe, vallakirjutaja Saarega organiseerivad nad Ameerikas kommuuni «Kalur», hangivad korraliku püügivarustuse ja 1924. a. kevadel asuvad New Yorgist teele revolutsioonilise Venemaa poole.

Ameerikasse põgenenud inimeste saatust pole A. Hint ilmselt sõandanud jälgima asuda olude mittetundmise kartusel. III osa — seesugusena, nagu teda tunneme — on tekkelt ja kujunemiselt hoopis hilisem ning esialgsest plaanist lahkuminev.⁸ Muidugi on romaani tekkeloos toimunud rohkesti ka vähemaid muudatusi, mille selgitamine nõuab säilinud märkmete ja käsikirjavariantide tekstoloogilist analüüsi.

Vahetult sõjajärgseil aastail ei leia A. Hint mahti romaanimahuliseks kesken-dumiseks. Administratiivne töö Kalurite Ühistute Liidu esimehena, sellesama töö probleemidest väljakasvanud näidendite («Tagaranna meeste kalakuunar» — 1947, «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» — 1949) ja mitme teise teose («Töömeeste portreid» — 1948, lasteraamatud «Vesse poeg» — 1949 ja «Angerja teekond» — 1950) kirjutamine nõuab terve energia. Kuid kavatsus elab edasi; seda kinnitab A. Hindi enda poolt jutustatud (5. III 1966) vahejuhtum, mida võiks nimetada Tõnis Tihu ristimislooks.

1946. aastal pihtis A. Hint (ta töötas siis «Loomingu» toimetuses) A. Allele romaani kavatsusest ja päris nõu Tõnis Tihu nime suhtes, keda ta ise kavatses tollal nimetada Tõnis Tooder. Allele polevat nimi meeldinud. Kõlab liiga võimukalt. Nimes peaks tingimata olema i-häälik. i teeb inimlikumaks, patusemaks, öelnud Alle. Ja nii sündis sealsamas kahasse Tihu, mistõttu Allet tuleb pidada selle tähele-pandava kirjandusliku suguvõsa ristiisaks.

Romaani laadi konkretiseerumist kinnitavad mõtted, mis A. Hint on välja öelnud J. Smuuli poemi «Tormi Poeg» arvustuses: «Millest tuleb, et Eesti, olles oma geograafiliselt asendilt niivõrd mereline riik, on oma senised tähelepanavamad kirjanduslikud saavutused andnud peamiselt maaelu kujutamisel? Meile geograafiliselt tüüpiline on ju rannik ning kauge ja ahvatlev mereselg — miks on meie meremeeste «Tõde ja õigus» ning rannarahva «Mahtra sõda» alles kirjutamata?»⁹

Pingelisem töö romaani kallal algab 1949. aastast. Rööbiti teksti kirjutamisega töötab A. Hint arhiivis ja muuseumis, hangib elavaid pärimusi, loob kontakte prototüüpidega; selline on juba kord tema tööviis. Endastmõistetavad on ka loomingu-lised pausid ja vaheldused (publitsistlikud artiklid, tõlkimine).

Suurteose kirjutamisele eelneb loomisjõudude koondamine, probleemide ja elumuljete küdemine ning liitumine. Niisama loomulik on, et neisse otsinguisse kuulub ka varasema loomingu läbi- ja ümbermõtlemine uue ajastu ideede valgusel. «Tuulise ranna» tekkeloost ja selle ilmutumiseelsest tutvustamisest perioodikas võib järeldada, et selle üksikosad pole valminud ühtlaselt, sündmustiku järjekorras.

⁷ Mainitud kiri.

⁸ Kirjas N. Andresenile (7. IV 1960) märgib A. Hint: «Kuus aastat tagasi kavatsesin romaani kolmandat osa kirjutada hoopis teistmoodi. Ja nüüd: «...siin ma seisn, teisiti ma ei saa!» (Ei saanud.)»

⁹ Aadu Hint, Juhan Schmuul: «Tormi Poeg», «Looming» 1947, nr. 5, lk. 612.

Mõned episoodid (resp. peatükid) näivad olevat kirjaniku alateadvuses varem küpsenud — ilmselt need, mis on tihedamalt seotud subjektiivsete elamustega ning põhinevad läbituntud ainel. Romaani mõned osad ja tervikuks sidumine on aga nõudnud kestvaid pingutusi, subjektiivse kogemuse kontrollimist, täiendavate ainete kogumist ja uurimist. Vastumeelsust kõige suhtes, mida elus või kunstis pakutakse kobamisi, oletamisi, spekulatiivselt, on A. Hint sõnaselgelt tauninud: «Aga kui näha on, [— — —] et keegi kirjutab mitte sellepärast, et see on tema vajadus, vaid et... vaat sel puhul peab muidugi hirmsasti vihastama. Kui inimene kirjutab asjast, mida ta üldse ei tea, ei tunne, vaat see on juba lihtsalt häbematus!»¹⁰

«Tuulisele rannale» on iseloomulik tuginemine reaalistele kõigis struktuurielementides — süžees, tegelastes, olustikus ja loodusekujutuses, isegi sõnastusstiilis. A. Hindi kohta sobivad teeneka Dickensiuurija W. Dibeliuse sõnad, mis ta lausub inglise klassiku kirjanikuloomuse kohta: «Dickens on kaljukindlalt veendunud selles, et ta ei ole midagi avastanud, vaid ainult tegelikkust jutustanud. Ükski auhind tema kunsti kohta ei võinuks teda rõõmustada rohkem kui kinnitus, et selles on kõik täielikus kooskõlas reaalse eluga. Ta kopeerib niihästi isikuid kui ka kohti; ta on oma töödes jäädvustanud isa, ema, sõber Forsteri, Leigh Hunti¹¹; ta vajab nii väga kindlat algkuju, et läks ühel õhtul, töötades parajasti «Alte Raritätenlande» [«The Old Curiosity Shop»] kallal, Bevis Marksi linnaossa, et oma Sampson Brassile¹² «maja välja valida»; ning just kõige fantastilisemat, kohutavat ja loomuvastastelt nägemuslikku on ta omaenda kinnituse järgi kõige täpselt kopeerinud.»¹³

Mõistagi ei tule Dickensit tema enda subjektiivse tunnetuse alusel elu kopeerijaks pidada; selles väljendub kirjaniku vajadus elutõe kui kunstiloomingu lätte ja kõrgeima kriteeriumi järele, nagu seda on mõistnud kõik suured loovvaimud. «Suur osa raamatuid,» ütleb H. de Balzac, «mille süžee on tervenisti välja mõeldud, mis ei ole lähedalt ega kaugelt tegelikkusega seotud, on surnult sündinud; neile aga, mis tuginevad tegelikkusest võetud, kuuldud ja nähtud faktidele, saab osaks kestev kuulsus.»¹⁴ F. Dostojevski, kelle kirjanikutemperamendiga A. Hindil on mõndagi ühisjoonelist, hoiatab: «Pidage meeles minu nõuannet: ärge kunagi mõelge välja ei faabulist ega intriigi. Uskuge seda, mida annab elu ise. Elu on rikkam kõikidest meie väljamõeldistest, mitte mingisugune fantaasiaalend ei mõtle teile välja seda, mida mõnikord annab kõige tavalisem, argipäevase elu!»¹⁵

Tegelikult ei saa olla põhimõttelist erinevust teadlikult elust võetud ja nn. väljamõeldud süžeede ning tegelaste vahel: lähtuvad ju viimasedki reaalelu faktidest, kunagi ja kuskil tundaõpitud inimestest, olgugi et siin ei juhenda kirjanikku nii suur teadlikkus reaalistes suhtes.

Sugestiivse loogikaga on kunsti ja elu vahekorda käsitletud J. Lotman.¹⁶ Käsitades kunstiteost kui tegelikkuse mudelit ja kunstiloomingut kui selle modelleerimise üht vormi, järeldab autor, et kujutatava objekti sarnasus (adekvaatus) kujutusega on vaieldamatult kunsti põhitunnuseid. Kuid sarnasus ei tähenda min-

¹⁰ H. Siimisker, Kaks kõnelust Aadu Hindiga, lk. 130.

¹¹ Leigh Henry Hunt (1784—1859) — vabameelne opositsiooniline ajakirjanik, kriitik ja esseist. Dickens romaani «Bleak House» prototüüp.

¹² Sampson [Sally] Brass — tegelane Dickens romaani «The Old Curiosity Shop».

¹³ W. Dibelius, Charles Dickens. Leipzig u. Berlin, 1926, lk. 290—291.

¹⁴ H. de Balzac, Eessõna «Muinsuste muuseumi» 1. tr. Valitud teosed, XV kd. Tallinn, 1962, lk. 484—485.

¹⁵ Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников. [В. В. Тимофеева (О. Погинева)]. Т. 2. Москва, 1964, lk. 137.

¹⁶ Лекции по структуральной поэтике. Вып. I. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 1964, vihik 160. Tartu, 1964.

gil juhul identsust. Vastuoksia: «... kunsti mistahes määral lähendamine elule ei välista nende erinevuse tajumist. Veel enam, [— — —] kunsti lähenemine elule nende erinevust just rõhutabki. Erinevus on sarnasusega dialektiliselt seotud ja ilma selleta võimatu.»¹⁷ Niisiis — kunsti ja elu sarnasus süvendab nende erinevuse tajumist. Elust «laenamine» tähendab kunstis reaali ümbersulatamist kirjaniku fantaasia ja loominguliste kavatsuste leegil. Kunstnik ei piirdu objekti lihtsa kujutamisega, vaid konstrueerib selle, läh- tudes ideedest, mida sisendab talle ta aeg, ja omaenda esteetilisest ideaalist.

Keeruline ja raskesti jälgitav protsess, mis viib teose esimestest kontuuridest kirjaniku kujutlusteilmas sõnas materialiseerunud kunstini, hõlmab kõigi allikate ja kirjaniku elukogemuste kujunemise kunstitööks. Niihästi kirjaniku loomismeetodi iseärasuste kui ka kunstiloomingu üldiste seaduspärasuste tundma- õppimise seisukohalt pakub selle protsessi jälgimine suurt huvi, eeldades endast- mõistetavalt allikmaterjalide analüüsi.

Kirjandusteoste allikate uurimisele on eri maade kirjandusteadlased suurt tä- helepanu osutanud. Arvukad käsitlused Balzac'i, Flaubert'i, Dickensi, Tolstoi jpt. klassikute prototüüpide ja muude ainete kohta kujutavad endast tohutut, kõigi mõeldavate üksikasjadeni ulatuvat faktoloogiat. Selle hiiglatöö hindamises kohtame aga sageli skeptilisi seisukohavõtte, sealhulgas kirjanike eneste poolt. Näiteks A. H. Tammsaare on romaani «Ma armastasin sakslast» improviseeritud sünniloos («Lugejale») ilmse ironiaga märkinud: «Inimesel on ju selline imelik loomu- omadus, et tema on palju rohkem huvitatud Carrara marmori või mõne savi leiu- kohast kui kujudest, mis sellest marmorist või savist voolitakse. Inimesi on ikka võlnud loogika, et kunstiteos on seletatud ja taibatud, kui teatakse, millest ta on tehtud ja kust materjal on võetud.»¹⁸ Põhjustele osutades ütleb W. Kayser, Lääne- Euroopa juhtivaid kirjandusteadlasi, järgmist: «Allikauurimusi on koormanud aine liigkuhjumine, põhjustatuna rahulolust ainuüksi ainete suhte kindlaksmää- ramisega. Tegelikult pole sellega midagi tehtud loomingu selgitamiseks ja ainult väga vähe kirjandusloo uurimiseks. P ä r i s t ö ö p e a k s n ü ü d a l l e s a l g a m a [sõrendanud K. L.]. Mispärast haaras kirjanik just selle aine, mis teda võlus? Kuidas ja milleks ta seda töötles? [— — —] Selle laadi hoolikas analüüs, kuidas allikaid tervikuna ja üksikasjades on kasutatud, kõigi muudatuste detailsed vaat- lused ja tõlgitsused töötavad rikkaid järeldusi niihästi töö ja selle poeetilise ole- muse kui ka kirjaniku ning ajajärgu hoovuse kohta. Tänapäeval sagedane ja tavaline halvakspanu allikauurimise suhtes seletub reaktsioonina varasemate aegade hingetule praksisele. See näib aga ebaõigluse ja kitsarinnalisusena võima- lusterikkuse suhtes, mida ainestiku uurimine pakub.»¹⁹

Nõukogude kirjandusteadlane J. Dobin arvustab teoses «Жизненный материал и художественный сюжет» (Москва, 1956) komparativiste (neid lihtsalt formalis- tideks pidades) ning peab väheviljakaks prototüüpide-kultust, näiteks hasartset jahti «Madame Bovary» ja teiste tähtteoste algkujudele. «Kuid olukord muutub radikaalselt,» märgib J. Dobin, «kui läheneme elulisele materjalile, millel kunstniku pilk on peatunud, kui kunstilise mõtte «seemnele.»²⁰ Lähtematerjali kõrvutamine (või vastandamine) kunstiteosega võib tema arvates oluliselt valgustada loomingu- protsessi. Nagu märkis W. Kayser, võib avaramalt disponeeritud allikauurimine viljakamgi olla — teritada pilku mitte ainult loomingu protsessi, vaid ka selle resultaadi küpsemaks hindamiseks.

Neid kaalutlusi toetavad ka kunstipsühholoogia seisukohad. L. Vögotski meenu-

¹⁷ Лекции по структуральной поэтике, lk. 19.

¹⁸ Ma armastasin sakslast. Tallinn, 1964, lk. 8.

¹⁹ W. K a y s e r, Das sprachliche Kunstwerk. Eine Einführung in die Literatur- wissenschaft. Bern und München, 1962, lk. 58.

²⁰ Mainitud teos, lk. 48.

tab Lessingi tabavat väljendust — kunst suhtub elusse nagu vein viinamarjasse —, osutades sellele, et «kunst võtab oma materjali elust, kuid annab tagasi midagi niisugust, mis ulatub üle sellest, mida materjali esialgsed omadused veel ei sisaldanud».²¹ See «midagi niisugust» kannab poeetilise individuaalsuse pitsert ja saab alguse juba aine valikust. Seepärast ei saa loomingulise lähtematerjali valikut juhuslikuks pidada. Ootuspäraselt köidavad kirjanikku need elunähtused, mis on otseühenduses subjektiivsete elamustega ning vastavad maailmavaatele, lähteprobleemidele — esteetilisele ideaalile. Muidugi võib loominguprotsessis ette tulla ka juhuleide ja assotsiativseid hälbeid.

Käesolevas kirjutuses ei taotleta «Tuulise ranna» ainekogu hõlmavat vaatlust. Kooskõlas eespool öelduga on püütud valida näiteid, mis iseloomustaksid kirjaniku loomisviisi, juhiks mõistma teose kunstilisi omapärasusi ning esindaksid ühtaegu neid põhilisi ainealasid, mis romaani loomisel on kasutamist leidnud.

Allikaid, mis «Tuulise ranna» loomisel kirjaniku kasutuses on olnud, võiks rühmitada järgmiselt:

- 1) publitsistlikud (perioodika, mitmesugused erialateosed, lendlehed jm.) ja käsitöökirjalised materjalid;
- 2) suulised teated ja memuaarid;
- 3) rahvaluule materjalid;
- 4) geograafiline keskkond;
- 5) ilukirjanduslikud allikad (incl. autori enda varasem looming);
- 6) autobiograafilised allikad (siia kuuluvad mitte ainult ained, vaid ka loomingulised tõukejõud).

Milline neist ainealadest on ühes või teises romaani osas rohkem kasutamist leidnud, see oleneb kujutatavast ajajärgust, teose probleemidest ja temaatikast, aga suurel määral ka kirjaniku elukogemuste rikkusest (või vaesusest) ühenduses selle või teise teemaga.

Laialdasemalt kui vahest üheski teises eesti kirjanduse silmapaistvas teoses on «Tuulises rannas» kasutatud publitsistlikke materjale. Sellest tingitult võime rääkida paiguti väga tugevast publitsistlikust kujutuslaadist. Romaani kirjutamise eel ja aegu süvenes A. Hint vastavate ajajärgude perioodikasse. Tema mahukas, kataloogi süsteemis korraldatud materjalide kogus on rohkesti väljavõtteid ja märkmeid «Uue Aja», «Uudiste», «Teataja», «Postimehe», «Oleviku», «Valguse», «Saarlase», «Sakala» aastakäikudest. Kasutamata pole jäänud isegi «Ristirahva Pühapäevaleht» ja «Revalsche Zeitung». Kodanliku perioodi ajalehtedest on A. Hint enam pöördunud «Vaba Maa» ja Saaremaa lehe «Meie Maa» poole, millega on lähedalt seotud tema kirjanduslik teeleasumine.

Perioodikat kui aineallikat on A. Hint hinnanud järgmiselt: «Kirjanduslikus töös olen sageli pidanud pöörduma ajalehekaustade poole, sest ajaleht ei köida tihti mitte üksnes sellega, mis seal kirjutatud, vaid ka sellega, mis kirjutamata jäetud. [— — —] Kodanliku perioodi ajalehtedes on eriti huvitav kuulutuste külg. Kui palju on siin ridades, aga kui palju enam ridade vahel. Ja väga paljust räägib ajaleht isegi oma vaikimisega».²² See allteksti (resp. struktuurivälise elementide) terane jälgimine elus ja kunstis on A. Hindile vägagi tunnuslik.

Perioodika kõrval on olulist täiendust andnud mitmesugused muud publikatsioonid: mereelu ja laevandust käsitlevad teosed, pidalitõvega seotud kirjandus, oma aja vaimuelu ja kombeid iseloomustavad brošüürid, lendlehed, laulikud, kalendrid jm. See suur propedeutiline töö on süvendanud ajajärgutunnet, kinnitanud subjektiivset kogemust ja äratanud uusi assotsiatsioone.

²¹ L. Võgotski, tsiteeritud teos, lk. 318.

²² Mõtteid ajakirjanduse päeva puhul. [A. Hint] «Noorte Häälel» 5. V 1956, nr. 105.

Publitsistlikke vahepalasid, eriti ajalehematerjale, põimib A. Hint teksti sa- geli päris ehedal kujul. Valitud lõigud aktsentueerivad ajajärgu tunnusprobleeme, iseloomustavad (refereeriva esituse asemel) sotsiaalset kliimat, milles kujunevad kangelaste saatused. Heaks näiteks on Küläsoo Matise ja Vanaõue Mihkli ajalehe lugemine-arutlemine kalapaadis (I, XIX ptk.). Ähvardav kõuekõmin suure Vene- maa kohal kostis ka Saaremaa soppi. Kaluri mõte hakkas otsima ühendusniite omaenda hädapõlve ja kogu maad vapustavate sündmuste vahel. Seda ärksama maamehe teadatahtmise motiivi ja huvi maailmapoliitika vastu on leidlikult kasu- tatud; tema mõttemaailma (Matise ja Mihkli tõsimurelikud arutlused) hakkavad kaardistama sotsiaalsete käärimiste koordinaadid.

Seesugused vahelepõimingud annavad omamoodi kontrapunktilise arenduse ajastu ja üksikisiku suhete jälgimisel. Seda võtet kohtame esmakordselt «Tule- mehe» II osast avaldatud katkendis «23. juuli 1932. a.», milles kapten Jürise puhkuseidüll seotakse välismaailmaga ringhäälingu teadete kaudu. Seesama kor- dub väljaarendataval kujul «Tuulise ranna» IV osas ühenduses Tõnis Tihuga, Jürise kunstiliselt süvendatud järglasega. «Tuhande üheksasaja kolmekümne seitsmenda aasta kevadel, mil Eestis ilmuvate ajalehtede esikülgedel kirendasid mitmevärviliste pealkirjade all kord Inglise kuninga troonist-loobumise lood («Mrs. Simpsoni ja Edward VIII suur armastus»), kord teated N. Vene põhjanaba- ekspeditsioonist («Neli N. Vene lennukit põhjanabal. Igaveses jääs algas nabauuri- jate elamu ehitamine»), kord Moskvas toimunud protsessid («N. Venes vangistati marssal Tuhhatševski ja eestlasest punakindral August Kork» jne.), kord jällegi rasvase pealkirjaga artikkel koera suurest osast Eesti sõjaväes («Koer asub sõja- väes valvepostile») — sel tuhande üheksasaja kolmekümne seitsmenda aasta keva- del ilmus Pärnumaale, Säärelõpe randa pikk valge täishabemega vanamees» («Loo- ming» 1965, nr. 10, lk. 1500). Selles A. Hindile stiiliomases perioodis kätkeb tähen- dusrikas alltekst — «Kaugatoma kuninga» inkognito taandumine kuulsusetusse elufinaali ajastu endeliste käärimiste taustal. Laadilt ja mastaabilt ülkontrastsete sündmuste ühendamise leiame veel teisalt: «Sel 1933. aasta kevadel, mil Hitler suure kisa ja kära, teisitimõttelejate vere ja Riigipäevahoone tulega Saksamaal või- mule trügis ning vapsid Eestis oma mürtsu löid (Kaugatomal ei leidnud nad suu- remat poolehoidu ja seetõttu polnud nende mürtsu ka siin märgata), suri Küläsoo vanaema» («Looming» 1965, nr. 8, lk. 1160). Järjekindlamalt esineb publitsistlikke kõrvalepõikeid ühenduses Enn Tihu kujunemisega, eriti tema sotsiaalse teadvuse ärkamisega.

Niisugused ootamatud seosed ja kontrastid loovad tekstiväliseid assotsiatsioone, ergutavad sündmuste teatud interpreteerimisvabadust ja annavad kohati värsket stiilivaheldust. Küsitavusi tekitab põimingute ulatus ja sagedus; mõnigi kord on usutavuse ja värskuse taotlus kunstiväliseid siirdeid põhjustanud. Nimetagem «Tjurennoi Vestniku» ulatuslikku tsiteerimist II osas (Vikströmi valmisolekut vangide ekspluateerimiseks on lihtsalt üle tõestatud), «Postimehe» artikli «Kaas- tundmus, hoolimatus, argtus?»²³ tervikuna sissepaigutamist IV ossa (piisanuks juhtmotiividest), katkendite esitamist J. P. Milleri ja dr. Talviku raamatuist (pidali- töve o l u s t i k u l i s e külje esitus kipub niigi liialdusse) jm.

Publitsistlikke materjale on rohkesti kasutatud ka mugandatud kujul. Vasta- vaks näiteks on noore Sandri ja vallakirjutaja Saare kirjatükk «Uuele Ajale»²⁴ I osas või Tõnis Tihu «juubileumi» kirjeldus II osas või Joonas Tihu sõjavangist

²³ Artikli ilmumise daatumit on kas tahtlikult või eksikombel muudetud — peab olema 10. VI 1909 pro 22. V 1909.

²⁴ Romaani paigutatud kirjutus, viitega «Uue Aja» 28. mai nr-le 1905, tegelikult muidugi ei ilmunud, kuid A. Hint on kasutanud eeskujuna mitmeid sellelaadilisi materjale «Kirjade» rubriigist.

põgenemise lugu III osas. Need omaaegset ajalehestiili tabavalt matkivad vahepalad mõjuvad uueplaaniliselt ning rikastavad olustikukujutust.

A. Hindi improvisatsioonivõime ja stiilitunde kõnekaks näiteks on III ossa põimitud Mats Mõtliku «vilusohvia» («Kas priitahtmine või ette ära määratud tahtmine?»). Selles on osavalt kasutatud omaaegsete artiklite ja brošüüride aineid ning laadi²⁵, mis mugandasid ettevalmistamata lugejale filosoofia, sotsioloogia ja ajaloo probleeme. Tänapäevase lugejale loob nähtuste primitiivne ja ümbernurga selgitamine ning asjaomase terminoloogia kohmakas ümberseletamine koomilise kaaskõla. Ometi pole selle publitsistliku põike mõtteks koomilist elevust tekitada (kui see tekib, on tegemist n.-ö. esteetilise lisaproduktiga), vaid teise nurga all Tõnis Tihu mõtte- ja tundeilma valgust heita, luua alltekstiline ettevalmistus selleks metamorfoosiks, mis sünnib IV osas.

Vahetult publitsistlikele allikatele toetudes on «Tuulises rannas» (eriti I osas) kujundatud revolutsioonisündmuste põhietapid. Ruusna mõisas toimunud kokkupõrkele on pakkunud eeskuju 1905. aasta revolutsiooni ajal Pärsamaa vallas Saaremaal ettetulnud sündmus, mida oma mälestustes on kirjeldanud Maasi vallakirjutaja A. Kärner.²⁶

Lühikokkuvõtte sellest oleks järgmine.

Ühel 1905. aasta novembrikuu päeval toimus Pärsamaa valla Karja mõisa õuel traagiline kokkupõrge. Umbkaudu poolsada talumeest tuli mõisa soodsamaid rendija töötingimusi nõudma. Tekkis sõnavahetus noorparun Sengbuschiga, mis lõppes sellega, et noorparuni revolvrilaskudest kolm meest surma said. Üks talupoegadest, Teodor Mets, lõi lõpuks vankriaisaga tapjale pähe. Hiljem selgus, et parunivõsu, kes ei saanud löögist mitte surma, nagu talumehed oletasid, mõisteti kohtu poolt õigeks, kuna mainitud Teodor Mets ja mitu teist meest pidid vanglakaristust kandma.

Perioodika hoolika uurimise põhjal on kirjeldatud revolutsioonilisi kokkupõrkeid Tallinnas (I osa) — suurt miitingut Lausmanni heinamaal, 16. oktoobri vere-sauna Uuel turul ning «Dvigateli» meistri Timmermanni kokkupõrget töölistega, mida refereerisid kõik tolleaegsed ajalehed. Toimunud sündmusel põhineb ka Juuli Teearu surma ja matuste lugu, mille A. Hint on üles kirjutanud Sitsivabriku töölise Miina Kuusiku mälestuste põhjal.²⁷ Kuid just seda allikmaterjali ei suuda A. Hint välissündmuste refereerimisest kõrgemale töödelda; tõsielul faktide rikkus ei anna enam ajaloolistel olukordade ladusast vahendusest. Imselt on

²⁵ Eeskujuna on kasutatud Rusticuse (H. Prantsu ja J. Sarve pseud.) artikleid «Mida uskuda ja kuida uskuda?» ning «Teaduse kindlus» (vt. «Sõnumete» lisa 1906, vast. lk. 42—45, 52—53 ja 188—190, 194—197). Esimese artikli lõppu on lisatud Galilei ja Aristotelese pildid ja elulood (vrd. Spinoza ja Descartes Hindil).

²⁶ Vt. rmt.: Punased aastad I. Mälestusi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. Toim. H. Kruus. Tartu, 1932. — Kirjeldatud sündmus on leidnud ilukirjanduslikku kasutamist juba enne A. Hindi romaani, nimelt Jaan Vormsi ajaloolises jutustuses «Kevadised vood» (rmt.: Punased leegid. Kaks Saaremaa juttu. Tartu, 1927). J. Vormsi jutustus hõlmab 1905. a. sündmuste kulminatsioonijärku Saaremaal ning käsitleb ainet (kõnesolev sündmus kaasa arvatud) üksikasjalikus vastavuses toimunule; sageli on koha- ja isikunimedki muutmata jäänud. Üheks ajalooliselt toimunud isikuks on teoses Pärsamaa vallakirjutaja Juhan Rauk, kes A. Hindil on olnud eeskujuks vallasekretär Anton Saare kuu loomisel. Nagu eespool märkisime, kavatses A. Hint «Tuulise ranna» esialgses plaanis Saare kuu vastavalt prototüübi saatusele edasi arendada. On usutav, et Karja mõisa sündmus jäi A. Hindi mälusoppi J. Vormsi teose põhjal. Esmakordselt «Meie Maa» joone all ilmunud jutustus pidi Hintide peres tähelepanu äratama, sest Marie Hint jälgis Muhust pärit populaarse ajakirjaniku töid tähelepanelikult. Romaani kavandamisel kunagi loetu-kuuldu elustus, leides tuge ajaloolistest allikatest.

²⁷ M. Kuusiku jutustuse ülestähendused (1951. a.) on A. Hindi valduses säilinud. Neile tugineb niihästi sündmus ise kui ka olustik; isegi nimi (Juuli Teearu) on muutmata jäänud.

ajaloo sündmuste paljuhõlmamise püüe juhtinud kõrvale kunstilisest faabulast. Sedasama refereerivat tausta kohtame puhuti ka järgnevatel, eriti IV osas.

«Tuulise ranna» allikate jälgimine osutab ka seesugustele näidetele, kus perioodikast päris juhuslikult leitud teade või motiiv on andnud kunstilisi arendusi — terveid süžeeleike ja isegi tegelasi. Sellisest juhuleiust inspireerituna lõi A. Hint romaani I osa ühe elevusrikkama episoodi — pastor Girgensohni kottiajamise loo. Ajendiks sai ajalehes «Valgus»²⁸ ilmunud teade pastor Willigerode kottiajamise katse kohta Tartu Maarja kirikus. Ajaleht valab pastori äparduse puhul kaastundepisaraid ning ähvardab pühakoja rüvetajaid põrgutulega. Kirjanik on andnud sündmusele vastupidise tõlgenduse ning liitnud sellega muid aineid ja motiive (näiteks kodukandis levinud jutluseparoodia, mida A. Hint mäletab naabriperepoja pulmast)²⁹. Kujutlusele aktiivsest mustsadalasest pastorist oli eluliseks toeks tuntud Rapla pastor Girgensohn. Nii kujuneski mitmete ainete liitumisel värvirikas ja suure sotsiaalse kõlaga peatükk.

Teine juhuleid aitas edasi arendada üht romaani ebakangelast — Gustav Albert Vikströmi. Kirjanik märgib sellega ühenduses järgmist: «Kogudes materjali «Tuulise ranna» III osa jaoks, sattus mulle Tartu kirjandusmuuseumis pihku «Uus Ilm» 1914. aasta maikuu number [15. V, nr. 25], milles «üks seltsimees», kes ise oli 1905. aasta sündmuste pärast pikemat aega sunnitööl viibinud, kirjutab «Politikalistide [politikliste] sunnitööliste elust». Kirjutises oli muuhulgas juttu ettevõtjast, kes ekspluateeris vange umbes samuti, nagu seda kavatses teha «Tuulise ranna» teises osas metsakaupmees Gustav Albert Vikström.»³⁰ Teadupärast selle suunaline areng III osas ka sünnib.

Need näited juhatavad mõistma A. Hinti poeetilise individuaalsuse üht tähelepanavat külge — kõrget assotsiatiivset toonust ja elastset reageerimist välismuljetele. Siin võib tekkida eksiviiv mulje juhuse olulisest rollist, aine «süllekkumisest». Juhus (ehkki seda päriselt eitada ei saa) on rohkem näiv ja väline. Peamine on loova vaimu intuiitiivne valvelolek just nende ainete leidmiseks, millel on eeldusi kujutlusteilmas parajasti küdevaga liituda, seda tõsioluliselt toetada ja organiseerida.

See kaldumus ilmneb A. Hindil veelgi veenvamalt elavate kontaktide loomises — suuliste teadete, jutustuste ja memuaaride loomingulises kasutamises. Näitena võiks enim sobida «Tuulise ranna» II osa VI ptk. (karjalaste mereõnnetus) sünnilugu.

1952. aastal, just II osa loomise aegu, põikas jutulõng ühes vestluses Saaremaa mehe August Koostiga 1912. aastal Sõrve rannas toimunud traagilisele mereõnnetusele. Selle aasta mihkclipäeva tormisel ööl hukkus 17 Kuramaalt koju sõitvat karjalast. Jutustaja oli üks neist, kes Kaavi küla kalurite abiga surmast pääses. Juba ehedal kujul erakordne aine paelus kirjanikku sedavõrd, et ta kujundas selle romaani peatükiks, toetudes jutustusele selle eepilises arengus ja isegi üksikasjades.³¹ See ootamatult sissemurdnud aine käristas juba kujunenud süžee õmblusi; peatükk jääb mõneti irdloomuliseks, ent mõjub sellisenagi sügavalt, vapustavalt, sulades terviku meeleollu ja laadi.

Teine juhuse näiv loominguline leid on seotud «Tuulise ranna» III osaga. Ühel kohtumiskoosolekul Paides tutvus A. Hint teeneka pedagoogi Mihkel Vai-

²⁸ 29. XI 1905, nr. 48.

²⁹ Tähelepanavat kujunduslikku ühtsust võib märkida ka Lauri purjuspäi lori-jutlusega Hiiukivil A. Kivi «Seitsmes vennas». Selle teose korduvat lugemist arvestades on mõju usutav.

³⁰ Mõtteid ajakirjanduse päeva puhul. [A. Hint.]

³¹ A. Koosti jutustus autorile 24. IX 1965. — Käsitletud sündmust on võimalik võrrelda ka publitseeritud andmetega. Nimelt avaldas «Meie Maa» (20. X 1932, nr. 119) traagilise sündmuse 20. aastapäeva puhul kirjutuse (vt. lähemalt: K. L e h t, Ühe programmipala paremaks mõistmiseks. «Nõukogude Kool» 1965, nr. 12).

muga. Jutt kaldus «Tuulise ranna» III osale, mis karkassides oli juba olemas. Sellega ühenduses rääkis M. Vaim oma märkmetest, mis ta oli teinud tsaariarmee teenides, ja lubas need anda kirjanikule kasutamiseks. «See on suurepärase materjal ajastu hõngu tundmaõppimiseks [— — —]. Seda ei leiaks ühestki ajalooarhiivist, mingisugusest trükitud raamatust.»³² Nii kõrgelt on A. Hint hinnanud seda materjali. (Seepärast on ta pidanud ka tarvilikuks Mihkel Vaimu ja teise tsaariarmee soldati — Juhan Kuninga — materjalide kasutamist romaani tiitlipöördel ära märkida.)

Aineotsinguis on väga tulemusrikkaks osutunud püsivad loomingulised kontaktid. Enamjaolt viivad need kirjaniku kodukanti ja selle lähisümbrusse. Võib leida toetust väitele, et A. Hint ei pöördu sinna üksnes koloriiditunde värskendamiseks; neis paigus on ta kontrollinud subjektiivse tunnetuse ja tõekspidamiste üldisemaid eluväärtusi, leidnud mitmeid motive, mis ei ole ainult rannaelu-spetsiifilised. Mineviku ja kaasaja tundmaõppimises on elustunud mälestused ja inimesed, kellest paljud prototüüpidega rikastasid «Tuulise ranna» tegelaskonda.

«Tuulise ranna» ühe sugestiivsema tegelase — Pime-Kaarli eeskujuks on peetud Karala küla (asub Saaremaa läänepoolseimas sopis) pimedat laulikut Mihkel Rimmelit. See arvamus on kujunenud ühenduses A. Hindi sagedaste retkedega Mihkel Rimmeli juurde kuni viimase surmani (1961). Ometi on tegemist eksitusega — A. Hint õppis M. Rimmelit tundma siis, kui Pime-Kaarli oli «Tuulise ranna» I köitega ammu maailma saadetud. Kuid seda suhtlemist on ikkagi huvitav jälgida; tegemist on ebatavalise loomingulise situatsiooniga: kirjanik on tagantjärele võrrelnud kunstitöde elutõega, kirjanduslikku tegelast prototüübiga *post factum*. See on midagi tagasiside taolist loominguprotsessis.

Ühest Karala-retkest on jäänud sügava tunde põhjaga kirjanduslik jälg — «Vanameest ja merd» lugedes»³³. A. Hint loeb pimedale mehele ette Hemingway' «Vanameest ja merd». Tema kujutluses kangastuvad kaks elusaatust, ehkki neid lahutavad suured vahemaad ja erinevad olukorrad. «Mihkel Rimmel nägemine hakkas pikkamööda kustuma pärast kahtkümmet eluaastat. Miks — seda ei tea Mihkel Rimmel ise ega ka teised, kuid arvatakse, et ta oli lapsena liiga tihti ja liiga üksisilmi päikesesse vahtinud. Külakoolis oli ta ergas õpilane, hiljemini, noormehena luges palju ja pärast seda, kui silmad enam ei näinud, kuulis ta seda terasemalt kõike, mida meremehed ilmast-maast, selle linnadest ja rahvastest, meredest ja ookeanidest rääkisid. [— — —] Seepärast teab ka vana laulumeister küllalt hästi, mis on Golfi hoovus, kust ta oma alguse saab ja kuhu suundub.»³⁴

See pole ainult Golfi hoovus, mis ühendab kaht merehõngus kujunenud saatust; nii Hemingway' vanamees kui ka pime rannalaulik — mõlemad olid elus ilma jäänud oma «suurest kalast». Niisama umbe oli jooksnud Pime-Kaarli elu, ehk küll ka tema ihkas kõigest väest päikese poole («mees kui mastimänd», kelle käes laeva kaarepuud nagu iseenesest paika läksid). Siin ongi kõiki kolme ühendav tuum, mis tõestab A. Hindi elutundmise ja inimesekujutuse sügavust. Oieti on A. Hindi teoste humanistlik tunde põhj algusest peale elu poolt karmilt koheldud inimeste mõistmise püüdes. Sel alusel kuulub Pime-Kaarli lähikonda terve ahel, mille moodustavad pidalitõbised, laevamadrused, Katku Liisu, Vanaõue Mihkel, Tiit Rautsik ja veel palju teisi — kuni selle kvalitatiivse pöördeni, kus Matis, Joonas ja Enn Tihu hakkavad kuivamaa haide vastu teiste vahenditega võitlema.

A. Hindi koduküla inimesed osutavad mitmele prototüübile, kes tegelikult on ajendanud Pime-Kaarli sündi. Nad räägivad Kaarli Pajust, elatanud tsaarisõjaväe soldatist, kes elas Kuusnõmme külas vabadikukohal koos käbeda ja klatšimaia

³² R. Aarma, Ta on võitnud rahva tunnustuse. «Rahva Hääl» 10. I 1960, nr. 8.

³³ Rmt.: Kirjanduse sirvilauad 1959. Tallinn, 1959.

³⁴ Sealsamas, lk. 315.

teisepoole Ritiga (hüüdnimega Riti-Marii). Mäletatakse veel sõna otseses mõttes pimedat Kaarlit (keda Pime-Kaarliks hüütudki) — korvitegijat, kes kepiga teed kobades küla vahel liikus (temalt usutavasti on pärit Kaarli väline kuju).³⁵ Nende joonte liitumine Pime-Kaarlis on ilmne ja kunstiliselt tähendusrikas. Meenutagem kas või suure sotsiaalse kõlajõuga kordusmotiivi «tõugata-lükata sõjainvaliid». Seda materjali on kirjanik edasi arendanud teemaga inimene ja revolutsioon.

Mihkel Remmeli lähikonnast, Jõgela külast leiame teise mehe, kes «Tuulise ranna» mitmete lõikude kujunemises on tähelepanndavat osa etendanud, — kuulsa laevameistri Peeter Sepa. Paljunäinud meister jutustas Saaremaa laevaehituse minevikust, iseloomustas selle sotsiaalseid ja olustikulisi külgi, mille alusel kujunes «Kaugatoma» ehitamise eluline raamkava. Üksikasjalikumad andmed laevaehituse kohta on saadud P. Sepa pojalt Herman Sepalt kirjalike märkmetena³⁶, mis on andnud olustikulise konkreetseuse ning laevaehitusega seotud tavad ja motiivide rikkuse.

Seppade perekonna kõrval oli A. Hindil otse loominguiline suhtlemine Kihnu laevameistri Enn Vahkeliga, kes oma raugakäega maalitud kirjades nimetab kirjanikku «armsaks sõbraks», tundes uhkust selle üle, et temagi elutööst üht-teist «raamatusse pandud saab». ³⁷ Enn Vahkel ongi vahest kõige enam inspireerinud Vanaõue Mihkli loomist, ehkki Lümandas elas otse sellenimeline mees (Mihkel Pihel), küll mitte laevameister, aga muidu osav meistrimees. Nende vaieldamatult andekate inimeste otsene tundmaõppimine on andnud «Kaugatoma» ehitamise omaette kunstiteraviku üheskoos Vanaõue Mihkli meistrimehepsühholoogiaga.

Püsivaid kontakte on A. Hindil olnud Loonalaiu (Eestimaa läänepoolseima saare) ainsate elanike Emmi Alla ja Mihkel Kajupangaga. Saar oma koloriitse loodusega — otse talu külje all asub laevade kalmistu, kurikuulus Hullumätas —, ainsa taluga, millel on erakordne ajalugu (see on tõsioluliselt jutustatud III osas), ning A. Hindile lähedaste inimestega on andnud veetleva Salava-tsükli III osas. Salava Robert areneb edasi IV osas, astudes siin elutargalt mõtiskleja rollis mõnel määral Pime-Kaarli jälgedes.

Esitatud konkreetseused võivad taas süvendada muljet prototüübi naturaalsel kujul teosesse viimisest A. Hindi loomissüsteemis. Tõepoolest, «Tuulisest rannast» võime leida näiteid algkuju sissepaigutamise kohta oluliste omaduste ja isegi nime säilitamisega (ehkki kõrvalisemate tegelaste hulgast, nagu Loona Laes, Laiakivi Kusti jmt.). Kuid teoses hakkavad nad ikkagi elama uut, kirjaniku kunstitaotlustes determineeritud elu. Suuremal või vähemal määral allub loominguilisele ümberkujundamisele ju kogu faktiline materjal. N. Andresen on Tuglase puhul väitnud: «Igatahes ei sünni Tuglasele teose idee mitte prototüüpidest, vaid, vastupidi, tegelane omandab äärjooned idee ja tunde varal [sõrendanud K. L.]: ka tegelaskujude loomine on Tuglasele lüürilise algupäraga.»³⁸ Üldjoontes näib see nii olevat ka A. Hindil — kunstilist väljendust otsivad ideed ja käärimised kujundavad üldplaani. Selle realiseerimise vahemal paiknevad tüübiotsingud ja -leid. Kõitva elulise materjali (resp. prototüübi) leid osatab omakorda fantaasiat, mille kujundaval jõul ja intellekti kaastoimel hakkab piirjoonestuma tegelase arengu- ja käitumisloogika. Muidugi on seesugune arutlus teatud määral spekulatiivne; nagu tähendatud, jäävad loominguprotsessi sisimad liikumised meile tabamata.

Prototüübi, elulise tugi- ja tõukejõu vajadus tundub A. Hindi loomisviisis aga ilmsem, peaaegu obligatoorne olevat, isegi neil puhkudel, kui tegelane ilmselt fantaasias kujundatuna näib. Võtkem iseloomulikuks näiteks Joonas Tihu. Esiotsa ei osuta miski prototüübile, küll on tunda subjektiivsete elamuste suurt plahvatus-

³⁵ Kuusnõmme elanike A. ja M. Heinvälja ning P. Ranna andmeil 1964. a.

³⁶ A. Hindi valduses.

³⁷ E. Vahkeli kirjad A. Hindile 1950. a. Adressaadi valduses.

³⁸ Friedebert Tuglase olevikutaju. «Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 12, lk. 718.

jõudu, autobiograafilist tunde põhja. Ometi on siingi eluline pidepunkt olemas. Kirjanik on tunnistanud, et Joonas kuhu kavandades tekkisid kujutlused Kuusnõmme mehest Johannes Helmist, keda ta ise küll oluliselt mäletada ei saanud, vaid peamiselt kuuldule tuginedes elustada võis. Kaasaegsete mälestuste põhjal³⁹ saame sellest mehest umbkaudu järgmise pildi: pikanäpumees, kes sai hakkama muudegi vempudega, eluaeg puudusid õige kodukolle ja tööriist, liitus Saaremaa ülestõusust osavõtjatega ja lasti karistussalga poolt 1918. aastal maha. Nii siis — asotsiaalne, anarhistlike kalduvustega tüüp, kelle kaasaminekut revolutsioonilise ülestõusuga tuleb käsitada juhunähtusena. Selles negatsioonis leidub ometi ka lahkõlasid. Näiteks P. Rand mõnisk eitava suhtumise taustal, et Helm ilmutas taiplikkust ja taoti päris mõistlikku meelt, et tema vempudel oli enam hasartne kui kuritahtlik loomus. Väga tähendusrikkaks tuleb pidada asjaolu, et A. Hindi ema on Helmi kohta mitmel puhul kaitsva sõna öelnud.⁴⁰

Kuidas prototüüp on ühendatav Joonas kujuga? Mis temas on kirjanikku köitnud? Usutavasti vaid üksikud jooned — vastuoluline karakter, trots keskkonna vastu, n.-ö. võõrandatud olukord tolelaegses külas, erakordne saatus. Võib-olla veel mõned detailidest lähtuvad assotsiatsioonid, mille retrospektiivne eritlemine ka kirjanikul endal hõlpus ei ole. Kumatigi on tegemist prototüübi ja kunsti-sõnas materialiseerunud tegelase keeruka suhtega.

Suurt huvi pakub Tõnis Tihu genees, keda köitest köitesse on tähelepanud oskusega psühholoogiliselt motiveeritud, kaasa arvatud isegi ootamatu finaali.

Eeskujud Tõnis Tihu tüübile leidis Saaremaal rohkesti laevaomanike ja kaptenite näol. «Kaugatoma kuningale» seisab neist välisjoontelt ja loomuldasa kõige lähemal laialt tuntud laevaomanik Jaen Teär (1854—1925), keda kirjanik oma ihusilmaga nägi ja kellest ta veel enam on kuulnud. See ligemalt kahe meetri pikkune ja suure teotahetega mehemürakas alustas teed vaese sulaspõisina (meenu-tame paljukorduvat motiivi — pastlad jalas, lodumüts peas, rubla marjaraha taskus...). Abiellumine Tolli suurtaalu (Vilsandi saarel) lehestunud perenaise viis ühel hõbil haljale oksale; siitpeale jõukus aina kasvas, küündides lõpuks mitmetekümne laevani; seepärast kõlas kohalik hüüdnimi — «Vilsandi kuningas» — endastmõistetavana.⁴¹ Võib kujutleda, kuidas see meie oludes küllalt silmapaistev self-made man A. Hindi tüüpeloovvat annet ahvatles.

Tõnis Tihu ja tema prototüübi võrdlev vaatlus iseloomustab tähendusrikkalt dialektilist suhet elunähtuse ja kunstilise resultaadi vahel. Ühtelangevad jooned (sarnasus) kui assotsiatiivne eeldus on prototüübi ja tegelase vahel vaieldamatult olemas (väline kuhu, teovõime, vaimuanded, mitmeid kokkulangevusi välises elukäigus). Kuid kunsti efekt ei seisa sarnaste joonte ülekandmises, vaid kirjaniku suhtumises kujutatavasse. Seda väljendavad mitte ainult elunähtuse (objekti) need küljed, mis on kujutatavasse põimitud, vaid ka need, mis on kõrvale jäetud (struktuurivälised elemendid).⁴² Tõnis Tihu prototüübis oli jooni, mis pole kirjaniku tähelepanu pälvinud või mis on teadlikult, suhtumuslikult kõrvale jäetud. Samal ajal on kirjanik Tõnisele andnud n.-ö. oma vaimu-

³⁹ M. Kase ja P. Ranna suulised teated autorile 1965. a.

⁴⁰ Aleksander Koka suuline teade 16. VIII 1965.

⁴¹ Vt. lähemalt: E. Past, Joonas eesti mereasjanduse minevikust. Tallinn, 1935. Lisaks kasutatud suulised teated J. Teäri kohta pärinevad Vassilissa Teäriilt ja Aug. Tõkmanilt 1963. a. Siinkohal pole vahet huvituseta märkida, et J. Teäriil on kokkupuutepunkte teise üldtuntuks saanud prototüübiga — Kihnu Jõnniga (Enn Uuetoaga). Mõlemad olid nn. metskaptenid — said tsaarivalitsuselt kaptenipaberid ilma nõutavaid eksameid õiendamata. E. Pasti andmeil sõitis E. Uuetoa ka J. Teäri laevadel (tema nimi vilksatab korra ka «Tuulise ranna» II köites) ja hukkus ühel neist («Rock City») Taani rannikul 1912. a. Oluline on muidugi ka see, et Kihnu Jõnn jäi elu lõpuni legendaarseks merehundi, kuna J. Teärist sai rikas laevaomanik.

⁴² J. Lotman, tsiteeritud teos, lk. 20 jj.

tunde- ja mõttelaadi, mis on kooskõlas kunstilise üldplaaniga. Ei tule kahelda, et Tõnise seesmine dialektika, sisekuju on juba loova fantaasia viil. Olulisi hälbimisi on samuti välises käekäigus (mis, mõistagi, mõjutavad ka tegelase olemusjooni): intriig Vikströmiga ja Tõnis Tihu majanduslik dekadents viivad prototüübist oluliselt lahku (J. Teär suri ootamatult oma jõukuse tipul), rääkimata juba täiesti mõttekujutuslikust lõppvaatusest.

Üksikjoonte eritlemine viib järeldusele, et prototüübi ja tegelaskuju sarnastest elementidest lähtuv suhe areneb mitmeti vastandlikkuseks, andes üksiku ja üldise (resp. reaali ja kunstilise üldistuse) vahekorra. (Plehhanov märgibki, et kunst on mõnikord mitte elu otsene väljendus, vaid selle antitees.) Nagu eespool märkisime, annab Joonas Tihu ja tema prototüübi suhe veelgi ilmsemat opositsiooni, mis on tekkinud — siin on see eriti hästi nähtav — kirjaniku subjektiivse tunde, ideelise ja kunstilise loogika jõul. K. Mihkla andmeist⁴³ nähtub, et loomuselt on prototüübi antipoodiks kujunenud ka Mari ja von Kremer «Mäeküla piimamehes»; sarnasusassotsiatsiooniks on jäänud vaid motiivi väliskülg — intiimsuhte paruni ja talupojanaise vahel. Juba needki asjaolud räägivad vastu arusaamisele reaali ja kunstilise kuju lihtsast sarnasusest (kõnelemata identsusest), osutades ühtaegu sellele, mispoolest prototüübi ja tegelase võrdlev käsitlemine võiks olla huvipakkuv ja õigustatud.

Prototüüpide vaatlus käesolevas kirjutuses piirdubki üksiknäidetega, et iseloomustada A. Hindi loomisviisi ja sõlmida niite karakterite analüüsiks.

«Tuulises rannas» on kõrgelt hinnatud rahvusliku koloriidi ja rahva psüühika tabamist, mida harilikult on nimetatud rahvalikkuseks. Selles tunnustuses on tegelikult kokku võetud kogu kunstiline õnnestumine. Rahvast mõista ja talle kunstnikuna mõistetav olla, elutõde kõrgeimaks kriteeriumiks pidada — tegemata mõõndusi kunstitasemes — on A. Hindi kirjanikloomuseks. Sellest püüdest on kantud ka huvi rahvaloomingu vastu (uue rahvalaul, rahvakeele rikkused, materiaalne kultuur, kombed ja tavad). Esimene tutvus rahvaluuleilmaga toimus juba lapsepõlvkodus. Isa poolt vanaema ja ema olid rahvalaulude ja -juttude head tundjad. Kirjanik on õelnud, et sellest tänini meele püsinud laulu- ja jutuvarest on mõndagi rännanud loominguusse (näit. IV osa XII ptk. põimitud laul). Vanaema juttude alusel on loodud ka muinasjututöötlus «Hundid ja kitserahvas».⁴⁴ Rahvaluuleainete kasutamine on täiendanud elupilti, rikastanud kujutlusi, teritanud kujundimeelt ning on andnud teostele ereda rahvusliku koloriidi.

Kõige enam on andnud uuema rahvalaulu ja üldrahvalikkuseks saanud luuletuste kasutamine. Laulude sagedast romaani sidumist on inspireerinud uuema rahvalaulu varasem kodunemine ja laialdasem levik Saaremaal. Siin leidus rohkesti küla laulumeistreid⁴⁵, kes pühade, tähtpäevade ja sotsiaalsete käärimiste (eriti 1905. a. revolutsiooni) puhul septsesid kohalikel aineil lööklaule ning vemmalvärse, mis pakuvad tuge rahva sotsiaalse hoiaku ja mõtteviisi tundmaõppimiseks.⁴⁶

Kohaliku lauluvara kõrval on A. Hint kasutanud publitseeritud väljaandeid, esijoones sajandivahetusel ilmunud laulikuid. Laadilt on värsimaterjal mitmepalgeline: poliitilised pilkelaulud, vemmalvärsilised lööklaulud, kirikulaulude paroodiad,

⁴³ Ed. Vilde «Mäeküla piimamehe» genees. «Eesti Kirjandus» 1933, nr. 10.

⁴⁴ A. Hindi teade autorile 5. IX 1965.

⁴⁵ Kihelkonnal oli peale M. Remmeli väga populaarne laulik Rõks-Rein [Rein Oige], kes «Tuulises rannas» Pime-Kaarli rivaalina ka märkimist leiab.

⁴⁶ Vt. lähemalt: R. Põldmäe, Ääremärkusi ja materjale Saaremaa rahvalauludest. «Saaremaa». Kogumik materjale. Kingissepa, 1959.

meremeestelaulud, üldtuntud revolutsioonilised võitluslaulud («Marseljees», «Varšavjanka», «Julgesti, vennad, nüüd tööle»).

Ehedal kujul sisseviidute kõrval mugandab A. Hint rahvalaulu sisuvajaduste kohaselt või loob eeskujudele toetudes uusi. Enamasti säilitavad töötused laadiühitsuse ning võidavad tiheduse ja kujundlikkuse poolest. Võrrelgem näiteks «Ruusna sõja» laulu eeskujuks olnud rahvalauluga⁴⁷:

Kõige ees oli Anna Kipp,
tema käes oli mässulipp.

Lokutal tegid kihku, kähku,
tahtsid mõisa maha lõhku.

Türil olid kihlus, kahlus koos.
Kontorist, kus raha koos.

Allikal polnud püssi poodi,
mõni vana saksa voodi.

Edasi läks mässurong,
maha jäi veel mõisa kong.

Vallamajas mehed koos,
Tihu Matis jutuhuos,
ütles: «Olen timukraat,
rahvas nõuab õigust, maad!»

«Saksu enam me ei orja,
kes end meie teelt ei korja,
sellele saab tehtud säru,
olgu saks või kupjanäru!»

Mõisas tehti kihku, kähku,
Rennenkampf see kaugelt nähku:
pole enam vana aeg,
et, müts peos, kõnnib talupoeg.

Tuli põllult naisi lisaks,
läks kord lahti kangeks kisaks;
kõige ees käis Mari Kipp,
tema käes oli mässulipp.

(I, lk. 341)

Motiivi- ja kujundilaenuna on viljakaks allikaks olnud kohaliku päritoluga vemmälvärsiline rahvalaul, mida romaanis esitatakse enamjaolt Pime-Kaarli laululoominguna. Tema poolt kalarannas meisterdatud laulu (I, lk. 27–28) rahvalaululine eeskuju on järgmine⁴⁸:

Räägime sest Räsä-papast,
viimast korda joome kapast:
siis see asi nõnna sündis,
mis me süda ammu tundis.

Räägime sest talve külmast,
Räsä kirju koera pulmast.
Lumega olid kaetud põllud,
koerad vihased ja hullud.

Linnapeatükkides on juhttoonilise tähtsusega laul «Kui, sõber, elad Tallinnas». See on originaalilähedane mugandus (1. stroof on üle võetud sõna-sõnalt) töölislaulust, mille A. Hint 1949. a. paiku üles kirjutas vanalt tööliselt, kes oli töötanud koos M. Kalininiga.

Laulupõiminguid «Tuulises rannas» ei saa käsitada üksnes stiilivaheldusliku täitematerjalina või koloriidivärvina; nende funktsioon on kunstikavatsuslikult sügavam. Vastavas kontekstis elustavad nad ajastu revolutsioonilist pinget (üldtuntud revolutsiooniliste laulude korduv, vahest isegi liialeminev kasutamine),

⁴⁷ ERA II 4, 331/5.

⁴⁸ A. Hindi käsikirjalistest materjalidest.

kujundavad satiirilist ja parodeerivat suhtumist mustsajalistesse, klerikaalsetesse ja kadaklik-peenutsevatesse elunähtustesse. Meenutagem suurepäraselt satiirilist etüüdi II osast: vend Peepsoni «dirigeerimisel» alustavad adventistid «Kaugatoma» teele asudes vaga laulu («Küll vagade elu siin seespidi hiilgab, / ehk väljastpoolt tema küll imelik näib»), millele laevaruumi kokkusurutud tapahärjad vastavad äreva ammumisega. Või siis kroonupatriotismi märkitõgamist üheainsa stroofiga:

Kui keiser, usk ja isamaa
meid kutsuvad nüüd võitlema,
siis astkem ette rõõmuga!
Hurraa! Hurraa! Hurraa!⁴⁹
(III, lk. 85)

Hoopiski kõrvaline ei ole laulumaterjali osa ka karakterikujunduses, eriti Pime-Kaarli siseelu ilmestamisel. Tema sisemonoloog ühenduses pealesunnitud värsimeisterdamisega (I, IV ptk.) on romaani köitvamaid sisevaatlusi. Pimeda inimese eneseväljendustarbena on see ühtaegu tungivaks väliselule kaasarääkimise püüdeks.

Kõrvalisemas tegelases tabab A. Hint paari värsireaga olemusjoone, mis jääb teda edaspidigi kandma. Näit.:

Loona Laesi hääle kära
allatuult käib Rootsi ära.
(I, lk. 17)

või:

Rässa-papal tuuliku-kõpa —
rikkalt, vaeselt matti võta!
(I, lk. 21)

või:

Külasool see Matis Tihu
sakste peale hammast ihub.
(I, lk. 20)

Laulupõimingud kuuluvad omapärase struktuurielemendina A. Hindi romaani stiili, andes uusi intonatsioone, meeleoluvaheldusi ja kujundilisi värve.

Ainestiku vaatlusse kuulub ka geograafiline keskkond kui tegelikkuse üks komponent, mis sõnakunstis paljuütlevalt kaasa räägib. «Tuulise ranna» loodusekujutus on detailideni tagasiviidav teose tegevuspaikadele, mis piirnevad peajasjalikult Kihelkonna lähisümbrusega. (Saaremaa kaart on A. Hindi romaani kirjutades kogu aeg seinal rippunud.) Geograafilisi reaale kinnitab ka nimede kokkulangevus (Pitkanina, Loona, Laiakivi jpt.) või sarnasus — Vatla (Atla), Harala (Karala), Papirahu (Papisaare), Vesiloo (Vilsandi), Kaugatoma (Kihelkonna) jne. Neist paigust saame kõige meelepärasivama maastikumotiivi, mille püsidetallideks on Hullumätta tumedalt häälestav kohin, Salava kutsuv üksindus, Vesiloo orienteeriv majakasõrm ja Tenga toretsevad kontuurid, Viidumäe vaateavarus, ja üle kõige tuulekapriisid, mis hullutavad merd ja koolutavad rannamände. Harva sekka kohtame kirkamaid toone, nagu Mare heinaniitmise poeetiline pilt II osas (XI ptk.) või poiste kalapüük IV osa avapeatükis.

On imetletud Shakespeare'i kujutlusvõimet, kes fantaasia ja intuitsiooni jõul kandis tegevuse talle võõrastesse olukordadesse; on imetletud «Wilhelm Telli»

⁴⁹ Mõnevõrra muudetud refrään J. V. Jannseni laulust «Nüüd üles, vene alamad!».

meeliltajutavat panoraami, teades, et Schilleril jäid Sveitsi mägilooduse võlud nägemata. Kuid samavõrd hämmastav on A. H. Tammsaare ja Juhan Liivi kunst «kõrvenurga» ja Alatskivi looduse iga detaili poeetiliselt elustada. Sellele kunstile on lähedane ka A. Hindi loodusetaju. Mõistagi räägib sellises kõrvutamises kaasa ka loodusekujutuse osakaal kirjanduses selle ajaloo eri järkudel. Kummatigi on ilmne, et A. Hint vajab ka loodusekujutuses vahetut tajumist kui kujutamise eeldust. Kirjanik on tunnistanud, et Joonas Tihu sõjavangist põgenemise episood võis sündida vaid seetõttu, et tal oli kunagi 30-ndate aastate algul juhus Königsbergi sõita ja sealset ümbrust oma silmaga näha.⁵⁰ IV osa laevareisi geograafilised seigid on pärit kirjaniku meremeheleu pagasist 1938. aasta suvest. Natuuriläheduse taotlus on ulatunud koguni selleni, et IV osa I peatükki on paigutatud katkend J. Piiperi raamatust «Pilte ja hääli Eesti loodusest», mida on tunnustatud teaduslikult täpse loodusevaatluse poolest.

Loodusepilt «Tuulises rannas» on napp, kuid tunnetab peenelt inimese ja keskkonna ühtekuuluvust, süvendab sõnapildilise täpsuse ja kujundliku tabavusega põhimeeleolu ja, kokkuvõttes, rõhutab selgemini autori suhtumist objektisse.

Käesolevas kirjutuses ei ole võimalik ega otstarbekohanegi autobiograafiliste ja ilukirjanduslike allikate⁵¹ lähem vaatlus, see kuuluks üksikasjalikumasse motiivi-analüüsi ja romaani üldisesse karakteristikasse. Küll oleks õigustatud mõni näide A. Hindi enda varasema loomingu aine liitumisest «Tuulisesse randa» (täpsemalt — selle IV osasse).

Autobiograafiliselt tihedas IV osas on ulatuslikku kasutamist leidnud triloo-giana kavatsatud «Tulemehe» (1939) ja eriti selle ilmutata jäänud järje (II osa mustandkäsikiri läks sõjakeerises kaduma) ained. Enn Tihu on «Tulemehe» peategelase Eerik Kannu kunstiliselt ja ideeliselt süvendatud järglane; nii üks kui teine on autobiograafiliselt orienteeritud ja tunnetatud, mis mõjutas motiivide kordumisi, ühtelangevusi mitmetes episoodides. «Tulemehe» ainetel põhineb laeva-peatükk (XX), ehkki peategelane on teistesse suhetesse viidud. Peaaegu täies ulatuses on ära kasutatud «Tulemehe» järjest ilmunud katkend «Eriarvamine»⁵², mis süžeeelise mugandamise, mõnesuguse täiendamise ja sõnastusliku ümbertõõtlusega on andnud IV osa XIX peatüki.

Varaste romaanidega «Pidalitõbi» (1934) ja «Vatku tõbilas» (1936) seob IV osa tugevasti pidalitõve teema, nii ühendava autobiograafilise tundepõhja kui ka rohete ühismotiivide kaudu. Peale selle on kujutusobjektiks teosed ise: autor elab ilukirjanduslikus vormis tagantjärele läbi kunagised loomingulised põlemised, tema kirjanikuminevik on romaani peamisi ainealasid. See on tähelepanev ja eesti kirjanduses uudne lähenemine autobiograafilisele ainele.⁵³

A. Hindi enda tunnistust mööda on «Tuulisesse randa» liitunud ka hilisemaid loomingulisi kavatsusi, mis esialgu pidid andma iseseisva kunstilise resultaadi. Üks näide võiks loomingupsühholoogilist huvi pakkuda.

Pärast «Tuulise ranna» III osa lõpetamist kõitnud kirjanikku uus aine, põhimotiivilt lähedane E. Vilde «Tabamata imele». A. Hint kavatsenudki selle realiseerida draamažanris pealkirjaga «Modell». Karkassides olnud teos olemas ja alguslausegi sõnas materialiseerunud. Intriig pidi arenema mehe ja naise vahel, kellest esimene olnuks maalikunstnik, teine — eesrindlik arst. Mees taotleb maalida

⁵⁰ A. Hindi suuline teade autorile 4. IX 1964.

⁵¹ Autobiograafia ja loomingu suhte kohta vt. lähemalt: K. Leht, Aadu Hindi kirjanikutee algus. «Keel ja Kirjandus» 1965, nr. 9.

⁵² «Viisnurk» 1941, nr. 2.

⁵³ Analoogilist kujundusvõtet on kasutanud L. Frank autobiograafilises romaanis «Links, wo das Herz ist», millel muide on «Tuulise ranna» IV osaga teisiigi ühisjooni.

naise portreed, kuid veendub korduvate katsete järel, et naine ei suuda teda inspireerida. Algavad uue modelli otsingud, kuid loomingulist süvenemist ei järgne. Lõpuks ilmneb, et kunstnik on oma ema fiksidee ohver. Ema tahtnud nooruses abielluda kunstnikuga, kuid vahekord purunenud ja elukaaslaseks saanud tavaline töömees — tiser. Pettumus leidis lahenduse kinnissoovis kasvatada pojast, maksu mis maksab, kunstnik.⁵⁴

Ilmselt tekkisid näidendikavatsustes ka paralleelsed assotsiatsioonid, mis püüdsid uut ainet liita alateadvuses edasiküdeva romaaniplaaniga. Nii tiheneski näidendi aine IV osa XIX peatükis Ennu ja Paula suhteid kujundavaks episoodiks.

*
*
*

Käesolev pilguheit «Tuulise ranna» rikkale ja mitmetahulisele ainekule ei ammenda seda nõudlikku teemat, mis vajaks ulatuslikumat eriuurimust. Kui kirjutus romaani mõnest küljest lähemalt mõistma juhataks, oleks ta oma eesmärgi täitnud.

⁵⁴ A. Hindi suulised andmed autorile 5. III 1966.

Tsaaritsensuur võitluses eesti teatri repertuaari „puhtuse“ eest

(Avaldamata arhiiviallikate põhjal)¹

evolutsioonieelse eesti teatri, nagu ka eesti kirjanduse areng on lahutamatu seotud tsensuuriga. Tsensuur oli selleks teguriks, mida arvestamata on võimatu mõista nii eesti trükisõna kui ka eesti teatri ajalugu. Tsensuuri mõju ulatus küllalt sügavale, mida uurijad muuseas mitte alati pole arvestanud. See ei avaldunud mitte ainult üksikute näidendite lavaletoomise keelamises ja tsensuuri rohketes kärpimistes ning parandamistes, mis autori teksti (vahel oluliselt)

moonutasid. Mitte vähem tähtis polnud tsensuuri mõju autori psüühikale, kogu loominguprotsessile, sest autor pidi tsensuurinõuete ringi juba ette arvestama ja sellele vastavalt oma loomingulised kavatsused esitama, või neid siis teatud viisil maskeerima — iga näitekirjanik tahab ju oma teost laval näha, kirjutab ta ometi vaataja jaoks.

Muide, siamaani oleme me väga vähe teadnud sellest tsensuuri mõjust eesti teatri repertuaarile, eesti näitekirjanduse arengule. Puudulikult kujutleme ka näidendite autoritele või tõlkijatele esitatud tsensuurinõuete ringi, ja koos sellega puudub meil samuti võimalus lõpuni jälgida tsensuuri mõju näitekirjaniku kogu loominguprotsessile, tema «enesetsensuurile».

Selle põhjust on üldiselt lihtne seletada: eesti uurijatele on enamasti tundmatud eesti trükisõna ja lavakirjanduse tsenseerimise väga väärtuslikud materjalid, mida säilitatakse Leningradi arhiivides. Muide, see materjal on erakordselt rikkalik ning mitmekesine.²

Leningradi Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis (Leningradi RAKA) säilitatakse koondandmeid ja tsensuuri-aruandeid läbivaadatud eestikeelsete näidendite kohta, aga ka tsensurite üksikasjalikke ettekandeid keelatud lavateostest või neist näidenditest, mida lubati etendada ainult väljajätmistega, kärpimistega. Neis ettekandeis tsensurid enamasti põhjendavad oma keeldu või tehtud lühendusi ja muudatusi.

Väga väärtuslikuks täienduseks neile arhiivimaterjalidele on eestikeelsete näidendite tsenseeritud eksemplaride kogu A. V. Lunatšarski nimelises Riiklikus Teatriraamatukogus Leningradis, millega võrdset pole kuskil — ei Fr. R. Kreutzvaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus ega Teatri ja Muusika Muuseumis Tallinnas. See kogu sisaldab rohkem kui 1100 tsensuurist läbikäinud eestikeelset

¹ Artiklis on kasutatud materjale, mida TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonna vene keele ja kirjanduse osakonna üliõpilased kogusid arhiivipraktika ajal Leningradis 1965. a. suvel selle artikli autori juhendusel.

² Kahju, et need materjalid jäid tundmatuks ka äsjailmunud «Eesti kirjanduse ajaloo» II köite autoreile. Võõrastav on näiteks kirjutuses J. V. Jannsenist lugeda (lk. 155), et viimase näitemäng «Pärmi Jaagu unenägu» «on tuntud vaid proosavormilise ümberjutustuse kaudu «Eesti Postimehe» lisalehes (1873), mille põhjal võib öelda, et Jannsen ei matkinud Steinsbergi mehaaniliselt». Leningradi Teatriraamatukogus on aga vähemalt 3 (kolm!) selle näitemängu eksemplari.

näidendit (mõned leiduvad seal mitmes eksemplaris, mistõttu näidendite tiitlite üldarv on veidi väiksem) — kõigi tsensuurimärkuste, paranduste ja kärbetega. Selle kogu kronoloogilised raamid ulatuvad läinud sajandi 70-ndatest aastatest kuni 1917. aastani.

Need kogud annavad väga rikkalikku materjali küsimuse selgitamiseks, kuidas tsensuur mõjus eesti revolutsioonielse teatri repertuaarile ja eesti näitekirjanduse arengule.

Mõni sõna näitemängude tsenseerimise mehhanismist enesest. Teatrite repertuaari järele valvas eriline Peterburis asuv lavatsensuur, mis kuulus Trükiasjade Peavalitsuse süsteemi. Kõik näidendid, mida kavatseti lavastada — olgu käsikirjalised või trükitud, üldtsensuuri poolt juba lubatud —, tuli lavatsensuurile esitada kahes eksemplaris. Et Peterburi lavatsensuuris ei olnud eesti keele oskajaid, siis saadeti eestikeelsed näidendid harilikult läbivaatamiseks eesti trükisõna tsensooritele Baltikumi: 1870-ndatel aastatel ja 1880-ndate aastate algul M. Suigusaarele ja P. Metsale Riiga, 1880-ndatel aastatel E. Jannsenile Tartu, hiljem aga J. Truusmannile Tallinna. Revolutsioonielsetel aastatel vaatas eestikeelsed näidendid harilikult läbi Peterburis asuv tsemor M. Pukits. Eesti tsemorid esitasid Lavatsensuuri Komiteele aruande läbivaadatud näidendite kohta ja ettekande nendest teostest, mida nad pidasid vajalikuks keelata või mille lavastamisloa võimalikkuses nad kahtlesid.

Seejuures eesti tsemorid õigupoolest ei otsustanud näidendite saatust, nad isiklikult ainult soovitasid lavatsensuuril see või teine tükk ettekandele lubada või siis ära keelata. Nende aruannete ja ettekannete põhjal, milles tavaliselt küllaltki detailselt refereeriti näidendi sisu ja esitati tõlkes kõik «kahtlased» kohad, otsustaski lavatsensuur näidendi saatuse. Enamasti nõustusid Peterburi kõrgema tsemuuriametkonna tšinovnikud eesti tsemoorite põhjendustega ja lihtsalt kinnitasid nende ettepanekud.

Alguses lavatsensuur neid näidendeid sisuliselt nähtavasti üldse ei uurinudki, vaid kinnitas mehaaniliselt eesti tsemoorite otsused. Kuid XX sajandi algul kaalus Lavatsensuuri Komitee väga täpselt ühele või teisele näidendile etendamisloa andmise küsimust, tuginedes J. Truusmanni või M. Pukitsa poolt esitatud teose sisu lühikesele ümberjutustusele, ja sageli keelas näidendi, hoolimata viimaste heatahtlikust arvamuselt. Arhivaalide põhjal on teada vähemalt 20 taolist juhtu. Muide, õigluse nimel tuleb öelda, et on teada mõned juhud, kus Lavatsensuuri Komitee vastupidi, mitte nõustudes J. Truusmanni keelamisettepanekuga, näidendi siiski lavale lubas.

Pärast näidendi kinnitamist saadeti üks eksemplar tagasi palujale, s. t. isikule, kes oli näidendi tsensuurile läbivaatamiseks esitanud (enamasti oli see teatri või mõne seltsi esindaja, mõnikord autor); näidendi teine eksemplar aga, kõigi tsensuurimärkuste ja kärbetega, jäi Trükiasjade Peavalitsuse toimikuisse. Need eksemplariid sattusidki pärast Oktoobrirevolutsiooni Leningradi A. V. Lunatšarski nimelisse Teatriraamatukokku.

Kuni 1905. a. revolutsioonini peeti näidendite ülemalesitatud tsenseerimiskorrast võrdlemisi rangelt kinni. Pärast 1905. aastat olukord natuke muutus, ehkki tsenseerimiskord formaalselt endiseks jäi. Paljud näidendid jõudsid nüüd lavale (eriti asjaarmastajate omale) tsensuurist mööda minnes või tsemoori puhtformaalse läbivaatusega.³ Kuid ikkagi kestis tsensuuri mõjuvõim teatri üle ka aastail 1906—1917.

Tsaaritsensuuri poolt eesti teatrile otseselt või kaudselt tekitatud kahju on nüüd juba raske täiel määral kindlaks teha. Pole kahtlust, et see oli väga suur. Üksnes keelatud eestikeelsete näidendite nimestik sisaldab kaugeltki mitte täielike and-

³ Vt. Heino Anto, Lavateoste tsensuur «Estonia» teatri algaastail. «Teater» 1936, nr. 2, lk. 41—42.

mete järgi rohkem kui sada nimetust! Nende hulgas on Fr. Schilleri, G. Hauptmanni, H. Ibseni, M. Gorki, J. Kunderi jt. teoseid. Jätkub mainimisest, et ligikaudu üks kümnendik kõigist eestikeelsete näidendite tsensuurieksemplaridest, mida Leningradi Teatriraamatukogus säilitatakse, kannab sensori keelumärget. Teiste sõnadega — keelati üks kümnest tsensuurile esitatud näidendist. Väga paljud teosed lubati lavale ainult tsensuuri kärbeta ja «parandustega».

Üldse tuleb märkida, et lavatsensuur tegutses hoopis kõvema käega kui üldtsensuur. Arvestati, et lavalt mõjuvad teosed inimestele tugevamini; pealegi on nad lihtrahvale arusaadavamad kui raamatud (eriti käis see eesti teatri kohta, mida peeti «lihtrahva» omaks; viimase kohta aga olid nõuded veelgi valjemad). Sellest ka tsensuurinõuete eriline karmus.

«Enesetsensuurist» me kõnelema ei hakka. Selle poolt eesti näitekirjanduse arengule tekitatud ülisuurt kahju on praegu ilmselt juba võimatu kindlaks teha.

Milles siis konkreetselt avaldus tsensuuri võitlus eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest?

Alustame eesti klassikalisest näitekirjandusest.

L. Koidula näidendeid tsensuur, tõsi küll, ära ei keelanud, kuid ikkagi lubati kõik tema silmapaistvamad näendid lavale ainult kärbeta ja lühendustega.

Tsensuuritoimikuis on säilinud tsensor M. Suigusaare ettekanne 29. V 1875 L. Koidula näitemängu «Saaremaa onupoeg» kohta (1870. a. trüki põhjal)⁴, Leningradi Teatriraamatukogus aga vastav teose tsensuurieksemplar.⁵ Tsensor tõmbas maha võib-olla kõige teravama, kõige kriitilisemalt kõlava katkendi, mida nüüd harilikult tsiteeritakse kõigis L. Koidula näidenditele pühendatud uurimustes: suure osa Hansu monoloogist IV stseenis, kus ta jutustab külakoolmeistri uskumata raskest põlvest ja selle süüdlastest — kirikuõpetajatest ning vallavalitsusest, samuti ka monoloogile järgneva Hansu ja Muru Miku mõttevahetuse.

«Hans. Uus kooliplaan anti mullu kirikumoisast kätte: katekismus ja piiblilugemised hommikuis, katekismus ja testament õhtuks ja lõune woib koolmeister naise lastega taari kuiwa soola leiwa kõrwa juua — küla lombaka Karja-Matsil on kaks rubla aastas enam palka [— — —] Ma ütlen tõist korda: koolmeistriamet, nagu ta nüüd on, on koeraamet! Ütelge, kas ma waletan!

Miku. Aga, Hans — kui sind moni kuuleb — n'ad nimetawad sind «mässajaks» sedamaid! Waata ometi ette, mis sa räägid!

Hans. Paraku! ei woi palju töt rääkida ise oma isamaa piiretes, siis on sul Juudase märk warsti otsa ees! Häda iga koolmeistrile, kellele minu sanu suhu satuks! Homme oleks ta ametist lahti!»⁶

On huvitav, et tsensor M. Suigusaar, kes teatavasti üldiselt suhtus eesti kirjandusse väga leebelt ning isegi heatahtlikult, oma ettekandes Trükiasjade Peavalitsusele esitas tõlkes ainult katkendi Hansu monoloogist, tsensuurieksemplaris aga tõmbas maha ka sellele järgnevad Miku sõnad ja Hansu vastuse viimasele. Nähtavasti ei sõandanud M. Suigusaar seda kohta tõlkes esitada, kartes, et Peterburi lavatsensuur näidendi ära keelab.

⁴ Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis, fond 776, nimistu 25, säilitusüksus 171, lehed 126—127 [edaspidi antakse viide arhiiviallikale otse tekstis: esimene, rooma number juhatab kätte nimistu numbrit, teine, araabia number — säilitusüksuse numbrit ja kolmas, samuti araabia number — lehe. Kõik meid huvitavad dokumendid säilivad fondis 776 (Trükiasjade Peavalitsus), mispärast me sellele edaspidi ei osutagi].

⁵ A. V. Lunatšarski nimeline Riiklik Teatriraamatukogu Leningradis. Eestikeelsete näidendite kogu, nr. 925 (edaspidi osutatakse allikale otse tekstis — esimene number märgiga «nr.» tähistab inventarinumbrit, teine — lehekülgi või lehti).

⁶ [L. Koidula] Saaremaa Onupoeg, Eestikeele näitemäng. Tartus, 1870, lk. 13—14.

Kui «Saaremaa onupoeg» 1888. a. uuesti tsenseerimisele tuli, laskis tensor J. Truusmann Hansu monoloogi läbi (venestamisaaastatel peeti pastorite järelevalve all olevate luteri usu koolide ja sealjuures külakoolmeistrite raske olukorra kritiseerimist lubatavaks — ainult et see poleks suunatud Vene Rahvahariduse Ministeeriumile alluvate uute koolide vastu), aga nõudis siiski eespool osundatud Miku ja Hansu dialoogi viimaste sõnade väljajätmist (XXV, 350, 132).

L. Koidula «Saaremaa onupoeg» läks ka 1891. a. «Väljajätmistega etendamiseks lubatud teoste» nimekirja (XXV, 393, 11).

Sellessamas 1875. a. ettekandes lubas M. Suigusaar lavale L. Koidula teise näitemängu «Maret ja Miina ehk Kosjakased», kuid jällegi väljajätmistega (XXV, 171, 126) — ta tõmbas maha teose finaali, Hansu lõppmonoloogi: «Käsi käes õiglasel Eesti pojad isamaa põllul töös: ja seda ma tahaks näha, kes meie waimu- ja ihuliku õigust peaks jõudma kütkes pidada! Sam sammust, nagu seal koit homikuse taewa weerele, saab waimu wabadus eesti taewal tõusma — aga niisama kindlalt! Igaüks wõib selle eest wõidelda, igaüks peab selle eest wõitlema, kui õige isamaapoja nime tahab teenida! Ühendus kasvatab, ühendus kangestab, ühenduses astugem edasi: siis jaab wõit meile igal ajal ja igal asjal. Elagu meie Eestimaa ja tema rahwas — Hurra!» (nr. 38, 82).

Muuseas märkigem, et Leningradi Teatriraamatukogus säilitatav näidendi tseensuurivariant erineb praegu avaldatavast. Eriti tensori poolt mahatõmmatud finaali ei lange ühte sellega, mida näeme «Kosjakaskede» viimastes väljaannetes.⁷

Huvitat on L. Koidula «Säärase mulgi» tsenseerimise lugu. Alguses — nii 1871. kui ka 1878. aastal — lubati näidendit nähtavasti ilma igasuguste kärbeteta mängida, vähemalt leidsime ta 1891. a. nimestikust rahvateatrile tingimusteta heakskiidetud tükkide hulgast (XXV, 393, 8). Kuid uuel läbivaatamisel 1903. aastal pidas tensor vajalikuks näitemängust välja jätta kõik kohad, kus kõneldakse sellest, kuidas Erastu Enn endal poidla maha raius, et mitte soldatiks minna (nr. 1020).⁸ Nähtavasti arvas tseensuur, et need katkendid võivad vaatajaile anda halba eeskujut.

Tsaaritsensuurile paistis ohtlik ka L. Koidula patriootiliste luuletuste laval ettekandmine. 1904. aastal näeme mitmete laval esitamiseks keelatud patriootiliste luuletuste hulgas ka Koidula tuntud «Mu isamaa, nad olid matnud» (XXVI, 23, 81—82).

See oli venestamisajajärgule tüüpiline nähtus, kus tseensuurile näis ohtlik kõik, mis oli seotud eestlaste kangelasliku minevikuga, nende rahvusliku iseteadvusega, eesti patriotismi ideega.

On säilinud andmeid selle kohta, et oktoobris 1885 tõmbas tseensuur ühest eesti ajalehest maha isegi järgmise teate: «Eesti noorel luulekirjandusel on raske hoop karta. L. Koidula, tema õrn ja waimustatud laululind on, kuidas Kroonlinnast kuuleme, paraku väga raske haige. Lootkem, et wali saatus seda igalpool armastatud luuletajat meilt enneaegu ei riisuks!»⁹ Tõsi küll, just selle teate ärakeelamise fakti ei saa arhiividokumentidega tõestada, aga isegi kui see kõiges tegelikkusele ei vasta, on ta ikkagi tolele ajajärgule väga iseloomulik.

Ainult väljajätmistega lavale lubatud näitemängude nimekirjas oli ka C. R. Jakobsoni tuntud näidend «Arthur ja Anna» (XXV, 393, 10 pöördel). Kahjuks pole arhiiviallikaist teada, nimelt milliseid kärpeid tensor selles omal ajal tegi.

Küllalt palju kannatasid tseensuuri läbi ka J. Kunderi näidendid. 1890. aastal ei antud etendamisluba tema näitemängule «Kingu Laos», mis äsja oli eri raamatuna trükist ilmunud. Keelu vajalikkust motiveeris tensor J. Truusmann järgmisel

⁷ Vt. Lydia Koidula, *Jutud ja näidendid*. Tallinn, 1957, lk. 280.

⁸ [L. Koidula] *Särane Mulk*, ehk *Sada wakka tangusoola*. Tartus, 1884, lk. 7, 11, 12, 47.

⁹ K. K. Minewiku mälestustest. «Wirulase» lisa 19. VIII 1906, nr. 17, lk. 131.

«kõrgmoraalsel» kombel: «Minu arvates on see rahvateatrites lavastamiseks ebakohane, sest et siin jõhkralt kujutatakse episoode hobusevaraste elust ja hobusevarguse viise, ehkki see lõpeb hobusevarguse eest karistamisega» (XXVI, 9, 167). See tsensori ainuke «argument» oli ikkagi niivõrd veenev, et Trükiastjade Peavalitsuse ülem kinnitas 24. IX 1890 J. Truusmanni ettepaneku.

Sellest näitest on hästi näha, kui kergesti tol ajal lavatükke ära keelati, milised ülesaamatud raskused kerkisid näitekirjanike ette, kui nad tahtsid töepäraselt kujutada elu negatiivseid tahke. J. Kunderi «Kingu Laose» keelamise lugu näitab samal ajal, kuivõrd tolaeagsete näidendite saatus sõltus lihtsalt tsensori meelevallast, kes otsustas, kas see või teine teos lavale lubada või mitte. Üldse paistis tsensor J. Truusmann oma kolleegide hulgast silma järjekindla võitlusega näitemängude «kõlvatu» sisu vastu, võitlusega nende õpetlikkuse eest: inimeste «pattude» ja elu «räpaste» tahkude kujutamist pidas ta vaatajate demoraliseerimiseks. Arvatavasti kohutas teda antud juhul samal ajal ka see asjaolu, et hobusevargus oli 1880—1890-ndail aastail laialt levinud nähtus.

Veel varem, 1878. aastal, kustutas tsensor nähtavasti neilsamadel «moraali»-kaalutlustel näidendist «Muru Miku meelehaigus» 8. etteaste (1882. a. trükivariandis on see üheksas, tunduvalt muudetud stseen). Teda šokeeris selles stseenis, et talupojad kõrtsis joovad ja mitte küllalt «õpetlike» lausetega mõtteid vahetavad (nr. 618, 10).

1875. aastal tõmbas tsensor J. Suigusaar J. Kunderi jandist «Warastatud worst» maha lause, kus öeldi, et kirikuõpetajal pole mingeid erilisi talitusi: loeb kirikus oma salmid maha ja istub jälle kodus (XXV, 171, 126).

Hoopis leebem oli tsensuur J. V. Jannseni lavatükkide suhtes. Ainult tema teoste hilisemad mugandused langesid tsensuuri tagakiusamise alla: nii keelati 1889. a. D. Martsoni instseneering J. V. Jannseni jutust «Kitsiku Juula testament» (nr. 2) ja 1893. a. tehti rohkeid kärpeid P. Grünfeldti poolt ümbertöötatud Jannseni tuntud näitemängus «Pärmi Jaagu unenägu» (nr. 951).

XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse eesti näitekirjanikest sai tsensuuri läbi kõige rohkem kannatada Jakob Liiv, keelu alla sattus samuti J. Mändmetsa, Chr. Rutoffi, O. Lutsu, P. Pinna ja terve rea vähem tuntud autorite lavatükke.

Mis puutub A. Kitzbergisse, siis tema kannatas arhiivimaterjalide järgi otsustades tsensuuri läbi suhteliselt vähe (leppisime kokku «enesetsensuurist» mitte kõnelda). Midagi tsensor 1912. a. draamast «Kauka Jumal» siiski välja jättis. Need künepüürid, mis põhiliselt hõlmavad Mogri Märdi võrdlemist jumalaga, paistsid tsensorile usku teotavat. Nii on IV vaatuse lõpust maha tõmmatud Mogri Märdi lause: «Mina olen ise Jumal, mina olen ise.» V vaatuse kolmandas stseenis on Märdi lauses «Nüüd on tema Mogri Jumal, nüüd on tema!» sõna «jumal» tsensori poolt asendatud sõnaga «kaskija». Sellesama stseeni lõpul on Märdi lauses «Kui Jaan teada saab — tema on ju kurator, ei — Jumal!» kaks viimast sõna maha tõmmatud. Tsensori meelet näisid piiblit teotavat ka Mogri Märdi sõnad IV vaatuse teises stseenis: «Sina too jälle oma Jumala sõna! Juudi juttudega ei tee mina midagi!» — ja ta tõmbas tekstis teise lause maha. Lõpuks asendas tsensor kõrge «moraali» kaalutlustel vana Märdi jutus IV vaatuse kolmandas stseenis: «Tule ära kerjuste seast, tõuka jalaga! Tüdruku pärast nüüd! Kõik ilm on emaseid täis, tuhat korda paremaid!» sõna «emaseid» sõnaga «naesterahwaid» (nr. 53, 1912. a. mimeografeeritud väljaanne, lk. 112, 123, 132, 140, 142).

Pole teada, kas neist tsensuurimuudatustest näidendi lavastamisel «Vanemuises» 1912. a. kinni peeti. Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis on teatri näidendikollektsioonist saadud mimeografeeritud väljaande eksemplar — selles tsensuuriparandused puuduvad.

1915. a. lubati A. Kitzbergi näitemäng «Kosjasõit» lavale samuti ainult väljajätmistega (XXV, 1155, 5).

Mõnikord said küllaltki tunduvate kärbeta ja isegi keelu osaliseks ka A. Kitzbergile kuuluvad välisautorite teoste mugandused.

Kõige huvitavam on siin 1910. a. krahv F. Pocci näitemängu «Nöiapill» (A. Kitzbergi muganduses) keelamise lugu.¹⁰ Näidendit lugenud tsensor M. Pukits tegi selles rea kärpeid: tõmbas maha talle ohtlikena või ebakohastena näivate poliitiliste vihjetega laused «Mina nõuan kaheksatunnilist tööpäeva!» (nr. 56, 1910. a. mimeografeeritud väljaanne, lk. 9), «Sest parunisakstest saavad vahel parajal ajal ka süda-wenelased» (lk. 21), «... ja ... worstid — ei würstid...» (lk. 43) ning vaimuliku laulu («Ma tulen taewast ülewelt...»), aga ka näidendi finaalis kuninginga lõppsõnad, mis täis jumala meenutamist (lk. 66—67). Muide, peaaegu kõik väljajäetud kohad kuuluvad A. Kitzbergile, aga mitte krahv Poccile.

Kokkuvõttes aga tegi M. Pukits Trükiasjade Peavalitsusele esilise näitemängu lavale lubada: «Siinjuures tagasi saates eestikeelse näitemängu pealkirjaga «Nöiapill» («Волшебная дудка», muinasjutt-näidend lastele 4 vaatuses, krahv Pocci),» kirjutab ta 30. XII 1910, «on mul au ette kanda, et nimetatud näitemäng iseenesest ei sisalda midagi hukkamõistetavat, kuid et temas on mõttetult valelepistetud lauseid, millel pole mingit seost süžeeaga, nagu näiteks Tõnu sõnad peremehe juurest äraminekul kaheksatunnilise tööpäeva kohta ja saksa parunite soodsates tingimustes tõsivenelasteks muutumisest jne. Näitemäng lõpeb sellega, et kirikukoor keset lava jõulupuu ümber laulab, millest kuningas kutsub osa võtma ka kohalviibivat publikut. Pärast esitatud kohtade väljajätmist võib ülemalnimetatud näitemängu lavale lubada» (XXVI, 29, 325—325 pöördel).

Kuid Peterburi lavatsensuur ei nõustunud M. Pukitsa arvamusel ja keelas näidendi ära. See lavastati alles kunagi hiljem.

Samal 1910. aastal tegi tsensuur rea kärpeid A. Kitzbergi vaba eestinduse «Made Puju» (saksa naiskirjaniku Clara Viebigi näidendi järgi) «Vanemuises» lavastamisel, mis teatavasti põhjustas laialt tuntud skandaali Tartu ajakirjanduslikes ringkondades ja sealses seltskonnas.¹¹ Tsensor tõmbas näidendist maha peategelase liiga familiaarsena tunduva pöördumise jumala poole I vaatuses ja samuti tema usuliste tunnete äärmuslikud avaldused (nr. 74, 1910. a. mimeografeeritud väljaanne, lk. 12, 14, 19, 23—24, 29—30, 45, 64, 75, 82).

Mõningaid kärpeid tegi tsensor M. Pukits ka A. Kitzbergi lavatükis «Lumevalgeke» (1914; F. Pocci näitemängu tugevasti muudetud, eestindatud mugandus): «Pean otstarbekohaseks välja jätta koht, kus üks kuninganna-võõrasema teenri-test, neeger Jumbo, vandetöötust andes paganana käe asemel jala üles tõstab,» kirjutab M. Pukits 18. IV 1914 peavalitsusele. «Muuseas ei sisalda see näitemäng midagi hukkamõistetavat ja talle võiks loa anda» (XXV, 1106, 26). Tsensor asendas ka teener Antsu venekeelse pöördumise kuninganna poole «Po wassemu prikasu, kuningaproua» sõnadega «Siin meie oleme» (nr. 1115, 1914. a. mimeografeeritud väljaanne, lk. 21) kartusest, et see kutsuks saalis esile iroonilise naeratusene vene võimude ja ametliku vene truualamliku (nooremad vanema poole) kõnetamisvormi aadressil.

Nagu teada, oli Jakob Liivil juba XIX saj. lõpul suuri raskusi oma näitemängudele isegi trükiloo saamisel, mis siis veel rääkida nende lavalelaskmisest.¹² Leningradi arhiivimaterjalid näitavad, et tema näidendid tihtilugu langesid keelu

¹⁰ Oma monograafias «August Kitzberg» (Tallinn, 1960, lk. 461) viib V. Altkoa näidendi tõlke (õigemini muganduse) 1914. a. lõppu. See ei ole õige. Tüki mimeografeeritud väljaandel, mille eksemplar leidub ka Kirjandusmuuseumis, on aastarv 1910. Arhiividokumendid tõendavad, et näidend oli valmis juba 1910. a. detsembris.

¹¹ Vt. selle kohta: V. Altkoa, August Kitzberg, lk. 287—288.

¹² Vt. selle kohta: O. Kuningas, Jakob Liivi elust ja loomingust — rmt.: Jakob Liiv, Valitud teosed. Tallinn, 1960, lk. 32—35.

alla ka pärast 1905.—1907. a. revolutsiooni, kui tsensuurinõuded üldiselt ju leebemaks olid muutunud.

1908. aastal esitati lavatsensuurile pealkirja «Rändajad» all Jakob Liivi tuntud näidend «Tühjale maale», mis oli juba 1887. a. kirjutatud, kuid tsensuuriraskuste tõttu kuni XX saj. alguseni ei jõudnud trükki. Ehk küll tensor M. Pukits oma 18. VI 1908 ettekandes Trükiasjade Peavalitsusele märkis, et tükis kujutatakse talurahva rasket olukorda, pidas ta samal ajal ometi võimalikuks teost lavale soovitada, kuna selle tegevus hargneb ammumöödunud aegadel, 1860-ndatel aastatel. Olles tüki sisu ümberjutustusega tutvunud, otsustas lavatsensuur siiski näitemängu lavale mitte lubada (XXVI, 27, 123).

1910. aastal esitati «Tühjale maale» jälle läbivaatamiseks. Mäletades, et seesama näidend — ainult teise nime all — kaks aastat tagasi tsensuuri poolt ära keelati, ei sõandanud M. Pukits taotleda vana otsuse uuesti läbivaatamist. Nähtavasti keelu endist motiveeringut korrates kirjutas ta: «Selles kujutatakse Eesti- ja Liivimaa talurahva rasket olukorda pärast Krimmi sõda, kuuekümnendatel aastatel, mis põhjustas Baltimaade talurahva massilise väljarändamise impeeriumi ida- ja lõunakubermangudesse. Arvestades seda, et autor pole tekstis peale tühiste üksikasjade midagi muutnud ning et käsitletud küsimus võib ohutada vaenu talupoegade ja mõisnike vahel, pean nimetatud näidendit etendamiseks ebakohaseks» (XXVI, 29, 180).

Samal 1910. aastal keelati Jakob Liivi näidendi «Waremed» lavastamine. On säilinud tensor M. Pukitsa poolt selle draama kohta peavalitsusele esitatud ettekanne:

«Nimetatud näidendis püüab autor tõestada, nagu oleks balti saksa aadel hoopis degenereerunud ja teel täielikule mandumisele. Nii üks tegelastest, mõisnik von Römer, näidendi algul vestluses oma naabri parun Peileriga [— — —] väljendab järgmisi mõtteid: «Talupojad, meie endised orjad, lähevad ülesmäge, ehkki mitte niivõrd varalises kui vaimses mõttes. Meie aga läheme allamäge...» [Edasi järgnevad näidendist valitud tsitaadid — S. I.]

Nagu ümberjutustusest näha, ei sisalda draama süžee iseenesest midagi hukkamõistetavat; kuid kogu näitemängu ulatuses tuleb ette väljendusi, mis, sisaldades mõisnike-aadlike poolt kõrki eemalehoidmist ja põlgust talurahva vastu, võiksid ohutada vaenulikke suhteid nende seisuste vahel, — seda arvestades kuuluvad need väljendused mahatõmbamisele. Peale selle kaheldes autori poolt näitemängu alguses toodud von Römeri kaalutluste (balti aadlike degenereerumise kohta) sobivuses laval ettekandmiseks, on mul au esitada tükk Trükiasjade Peavalitsusele äranägemiseks. Eialgu ei ole käsikirjas minu poolt tehtud mitte mingisuguseid väljajätmisi» (XXVI, 29, 161—164).

Seekord loobus tensor näidendi suhtes üldse igasuguste ettepanekute tegemisest, peavalitsus aga, olles tema andmetega tutvunud, otsustas J. Liivi draamat lavale mitte lubada.

Huvitav on Jakob Liivi näitemängu «Musti lell» tsenseerimise lugu. 1895. a. oli see käsikirjas lavastamisloa saanud. Aga kui 1912. a. tsensuurile esitati näitemängu trükivariant, siis järgnes keeld, hoolimata teose läbivaadanud tensori M. Pukitsa positiivsest arvamusest (muide, viimane suhtus eesti näitekirjandusse üldiselt väga liberaalselt, üpris heatahtlikult). «Selle näitemängu trükiväljaanne on ümbertöötus käsikirjalisest süžees, millega ta sisu poolest täielikult ühte langeb,» kirjutas M. Pukits 21. II 1912. «Täiendustes aga on lk. 33 ja 57 väljendusi, mis riivavad pastoreid ja saksa mõisnikke-paruneid, mispärast pean vajalikuks säärased välja jätta. Ülejäänus ei ole midagi hukkamõistetavat, mida silmas pidades võiks nimetatud näitemängu trükiväljaande lubada rahvateatrite lavadel ettekandmiseks näidatud ridade väljajätmisega» (XXVI, 31, 43).

Kuid Trükiasjade Peavalitsus ei võtnud tsensori argumente kuulda ja keelas näidendi ära.

Mitte vähem kui neli korda lükkas lavatsensuur tagasi palve anda etendamisluba J. Mändmetsa esimesele näitemängule «Neli päeva», ehkki selles tegelikult igasugused poliitilised motiivid puudusid. Esimest korda esitati see näidend tsensuurile 1904. aastal, kohe pärast eri raamatuna ilmavalguse nägemist. Kuid J. Truusmann leidis, et «ta on ebasobiv rahvateatrite laval ettekandmiseks, sest siin kujutatakse sohielu ning kommete jõhkruks» (XXVI, 23, 151), ja näidend keelati ära. Seepeale tehti 1905. a. ja kaks korda 1907. a. uusi katseid «Neljale päevale» lavastamisloa saamiseks, kuid kõik need palved lükkas tsensuur esialgu tagasi. Säärastel juhtudel kasutasid palujad sageli üht ning sama taktikalist võtet: nad pommitasid ikka uuesti ja uuesti Trükiasjade Peavalitsust palvetega saada näidendile etendamisluba — lootes, et lavatsensorid varem või hiljem järele annavad (see võte andis isegi paremaid tulemusi kui tsensori otsuste peale edasikaebamine). Ja tõepoolest, pärast järjepannu kolmanda palvekirja esitamist sai J. Mändmetsa näidend 1907. aastal lõppude lõpuks lavastamisloa.

Samasuguse põhjendusega keelati 1914. a. O. Lutsu draama «Mahajäetud maja». Lühidalt ümber jutustanud teose sisu, märkis M. Pukits: «Selles näitemängus käsitletakse erootilist momenti niivõrd küüniliselt ja jõhkralt, et tema lavastamist tuleb kõlbelises mõttes kahtlemata ebasüüdsaks pidada, mida arvestades ma mõtlengi nimetatud tüki ära keelata» (XXVI, 33, 80). Tsensori ettepanek loomulikult kinnitati.

Hoopis teistsugustel põhjustel keelustati Chr. Rutoff-Rajasaare draama «Mässajad» (1916), kus näidati eesti talupoegade Esimese maailmasõja aastail jälle ägedalt lõkkele löönud vihavaenu saksa mõisnike vastu, nende kättemaksuiba balti parunite 1905.—1907. a. kuritegude eest. «Arvestades asjaolu, et näitemäng võib õhutada elanikkonna viha ja vaenulikkust balti saksa mõisnike vastu,» kirjutas tsensor, «on ta rahvateatrites etendamiseks ebasobiv» (XXVI, 87, 11 pöördel). Draama keelati ära.

Kuid järgmise, 1917. a. algul esitati näidend tsensuurile jälle, juba uue peal kirja «Kaheksas käsk» all (ka vana taktikaline võte, mis muide harva edukalt lõppes), ja keelati taas ära, «kuna see lähedalt puudutab 1905. aasta sündmusi ja riivab küsimusi, mis põhjustavad rahvuslikku vihkamist ning vaenulikkust balti mõisnike ja põliselanike vahel» (XXVI, 87, 16).

Kahjuks ei õnnestunud meil avastada dokumente E. Vilde näidendite lavatsensuurist läbikäimise kohta. Kuid on säilinud küllaltki huvitavaid materjale tema teoste mõningaist instseneeringuist (üsna mitu sellist instseneeringut leidub Leningradi Teatriraamatukogus ja nende analüüs on omaette käsitluse aineks). Nii arvas J. Truusmann 1904. a. A. Winteri instseneeringust «Murulaugu onu kimbatused», et tema meelest «on see rahvateatrites ettekandmiseks ebasobiv kui jõhker jant, mis ei paku midagi õpetlikku» (XXVI, 21, 58). Kuid seekord pidas Trükiasjade Peavalitsus võimalikuks tsensori arvamusega mitte nõustuda ja andis tükile siiski etendamisluba.

Sageli sattusid keelu alla ka eesti kolmandajärguliste näitekirjanike S. Parmi, R. Pilva jt. lavatükid. Neist esimese seitse näitemängu keelustati peamiselt kõrge «moraali» kaalutlustel; teise teosed aga keelati mitmesugustel põhjustel. Eesti näitekirjanike loetelu, kelle teoseid ei lubatud lavastada, võiks ju jätkata — nende nimekiri on küllaltki pikk —, kuid vaevalt on see vajalik.

(Järgneb)

Kust algab roim?

Mõtteid A. Mälgu «Kevadist maad» lugedes

August Mälk elab juba paarkümmend aastat sealpool Läänemerd. — Mida ta seal teeb? küsisid-arutasid paljud siinpool Läänemerd, kes Mälku endisest ajast teadsid-tundsids. Läänud aastal ilmus siis siin Eestis Mälgu sealpool Läänemerd kirjutatud «Kevadine maa»¹, ilmus 24 000-lises tiraažis.

Kuidas sealpoolsed lugejad ja kriitika «Kevadisse maasse» suhtuvad, selle kohta pole allakirjutanu juhtunud midagi lugema ega kuulma. Siinpoolsete lugejate huvi Mälgu loominguga vastu on aga endiselt suur ja elav. Paraku leidis siinpoolne trükisõnas ilmunud kriitika «Kevadises maas» rohkem laita kui kiita.

Allakirjutanu ei saa midagi parata (ning olgu see ka kohe välja öeldud), et tal jäi «Kevadist maad» lugedes hoopis parem mulje kui teistel siinpoolsetel retsensentidel. Samuti ei saa ta midagi parata, kui talle romaani puhul ei meenunud esmajärjekorras Mälgu kõige varasema loominguperioodi raamatud (kas needki on kõik nii nõrgad?), vaid F. E. Sillanpää laast — «Kiire külaskäik» ja Iris Uurto jutustus «Armastus ja kartus». Mitte sellepärast, et need teosed Mälku kuidagi otseselt oleksid mõjutanud, vaid et neis käsitletakse samasuguseid probleeme nagu Mälgu romaanis.

«Kiires külaskäigus» (esmakordselt eesti keeles 1940. aastal M. Lepiku tõlkes) kirjeldab Sillanpää loote arengut

¹ August Mälk: «Kevadine maa». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1965. 297 lk. Hind 73 kop.

emaüas. Kusagil Soome suveöös pärast simmanit rukkirõukude vahel saab kahe inimese kallistusest võrsuma uus elu. «Algab indiviidi areng, lühike kirglik kogu selle arengutee kordamine, mille kaudu algsünnist miljonite aastate kuldes on jõutud inimeseni. Kõik need arenguastmed peab läbi tegema ka see äsjasiginenu.» Sillanpää loodusteadlasena (ta õppis meditsiini) kirjeldab hingestatult ja suure meisterlikkusega, kuidas teenijatüdruk ühe suveöö üürikese armujoobumuse vili üheksa kuu jooksul emaüas teeb läbi kogu selle määratu arengu, milleks liigil kulus aastamiljoneid. Mis on siis toimunud näiteks paari esimese rasedusekuu jooksul? «... Seal kohal, kus tookord [s. o. raseduse algul — A. H.] oli pidulik ümarik rakusaal tuuma, niidikeste ning kepikestega, ja kus toimus too suur ja imeline rakukeste ühinemine, seal on nüüd terve inimene, enam kui sada korda nii suur kui endine rakuke. Seal on ta paljude kelmetega ja sidemetega seotud, soe vereringvool kohiseb ta ümber ja temas endas. Siin ei ole midagi puudulikku, ei oska kujutleda siia vaesust ega rikkust, ei kõlblust ega rõvedust... Inimene ainult istub seal sügavas harduses nagu paludes, pea käte poole kummardunud. Ja vereringvool käib oma käimist...»

Ja kuidas ema keha ta eest hoolitseb! Kõik parim, mida ema koed ja elundid on suutelised andma, varutakse loote, uue elu jaoks. Ema ise võib olla haige, kas või pidalitõbine, laps aga

sünnib tervena. Ema keha «mõtleb», ema elundid hoolitsevad märksa enam loote tuleviku, loote heaolu kui iseenese eest. Laps, tulevik — see on elu seadus.

Ent kui laps üheksa kuu pärast ilmale saab, pole talle enam määratud elu imeväärset voolu kaugest minevikust kaugesse tulevikku edasi kanda. «Halastaja» ämmamoori ja küllap emagi tahtmist mööda peab laps surema. «Suur, ilus ja rõõmus hulk energiat, mis selles aines mõnede kuude kestel oli avanud suurejoonelisi väljavaateid aastamiljonite taha, see haihtus nüüd ära.»

Kuid ema? Missugune vastuolu ema elundite, ta piima-täis rindade ja ta peaja vahel! Soojust piimast pakatavad rinnad pakkusid, otse kisendasid maimukesele elu, peaja aga, millel tuli arvestada välismaailmaga, nõudis oma althõlma-lapsele surma. Kaitsetu maimuke suri just selle tahtel, kes ise pidi ta kaitsja-hooldaja olema. Milline reetmine! Ent kas see reetjagi, kas emagi sai pärast seda ennast enam päris elusaks pidada?

Teisel soome kirjanikul Iris Uurtol jutustuses «Armastus ja kartus» (««Loomingu» Raamatukogu» 1963, tõlkinud H. Lepik) on seesama probleem, ainult et peategelane Kaari laseb lapse kõrvaldada oma ihust, laseb lapse tappa juba enne selle sündimist, siis, kui maim alles kõige suuremat kaitset, ema kõigi elundite kaitset, toitu ja varju vajab. Ja autor räägib emast: «...Sel õhtul jäi ta hilja magama, kuid ärkas veidi aja pärast öösel ja hakkas unesegasena rääkima: Mu laps, mu laps... Siis virgus ta täielikult, hinges suur ahastus. Pisarad voolasid silmist ja tegid padja kuumalt niiskeks. Talle tuli jälle meelde, et tema laps on kusagil linna prügi-mäel.

Pimeduses tundis ta puruksmuljutud nisuiiva piina: uus, mis hakkas idanema, on ära lõigatud, ja vanal ning kõduneval ei ole mingit tähendust, kui ta uut ei toida.»

Ja August Mälgu «Kevadise maa» üks tegelasi ahastab: «Mul oli elu — mu

oma ihus! Ja ma tapsin selle. Lasin selle... «ära võtta», nagu nad ütlevad.

— Ta oleks nüüd kahekümne kolme aastane — kui ta oleks tulnud elama. Kuid ta ei saanud. Esmalt tundsin end pääsenuna, kuid siis hakkasin tundma end ikka enam ja enam just kinnipüütuna sellesse, mis pidi olema pääsemine. See oli surm ja ma jäin sellesse kinni surmani, kõneles ta. — Kui ta oli aastane... tähendab, kui ta oleks olnud aastane, hakkasin ainult kahetsema. Kui ta oleks olnud kolmene, olin juba selles kinni. Kui oli ta leeripäev, nägin teda: rõõmus elav tüdruk valgeis riideis... Ma olen millegi pärast kindel, et ta oli tüdruk... Sel päeval jäi mul hing kurku kinni ning süda nagu pigistati sees puruks...»

Selles «Kevadise maa» kõrvaltegelase pihtimuses on ju ka romaani peategelase Estri ja kogu romaani keskne probleem: abort, selle põhjused ja tagajärjed, selle järel- ja kõrvalmõjud nii indiviidi kui ühiskonna aspektist.

Dostojevski «Kuritöö ja karistuse» peategelane Raskolnikov tapab liigkasuvõtja-vanaeide — vastikuse ja kurjuse kehastuse, ämbliku, kes oli rikastunud kaasinimeste viletsuse ja õnnetuste arvel. Päev-paar enne roima sooritamist astub Raskolnikov sisse kuhugi trahterisse ja juhtub pealt kuulama, kuidas keegi ohvitser ja Raskolnikovile tundmatu üliõpilane omavahel tollestsamast liigkasuvõtjast räägivad:

«...tead, mis ma sulle ütlen: mina tapaksin selle neetud vanaeide ja rõõviksin paljaks ja ma kinnitan sulle, et teeksin seda ilma vähimagi südame-tunnistuse piinata... Pane tähele: ühel pool rumal, mõttetud, tühine, kuri, haige eidetudike, keda pole kellelegi vaja, vaid otse vastupidi — kes on kahjulik ja kes isegi ei tea, milleks ta elab, surres homme, tunahomme niikuinii... Teisel pool noored, värsked jõud, kes hukuvad asjatult toetuse puudusel igal pool tuhandete kaupa! Sada, tuhat asja ja kavatsust võiks korraldada ja parandada vanaeide rahaga, mis on nüüd määratud kloostritele... Tapa ta ja võta tema raha sel-

leks, et selle abil end pühendada inimesoole ja üldisele üritusele: mis sa arvad, kas tuhande heateoga ei hüvita üht pisitillukest kuritööd? Ühe elu eest — tuhanded elud, mis on päästetud kõdunemisest ja roiskumisest. Ühe surma kasuks tuhat elu, — see on ju lihtsalt aritmeetika! Ja mis tähendab üldisel kaalul selle rinnahaige, rumala ja kurja liigkasuvõtja elu? Mitte enam kui tõi või prussaka elu, isegi seda pole ta väärt, sest vanamoor on ju kahjulik...»

«Muidugi, ta ei ole väärt, et ta elaks,» tähendas ohvitser, «kuid siin on ju loodus.»

«Ah, vend, aga loodust ju parandatakse ja juhitakse, muidu peaks ju eelarvamustesse uppuma...»

Raskolnikov ei taha «uppuda eelarvamustesse», asub «loodust parandama», tapab vanaeide, ja kuigi see on ta esimene sellelaadiline «ettevõtmine» ning ta on oma «uues missioonis» veel hoopis vilumatu, juhtub nii, et ta teost ei jää uurijatele ühtegi konkreetset, käegakatsutavat asitõendit, mille põhjal teda võiks vangistada ja kohtu alla anda. Ent kohe pärast roima sooritamist hakkab Raskolnikovis kõnelema see, mida Dostojevski laseb ohvitseril trahteris nimetada «looduseks». «Sina ei pea mitte tapma!» räägib aastatuhandetevanune keelu vormis antud käsusõna. Ja pärast kohutavaid südametunnistuse piinu Raskolnikov läheb ja teatab ametivõimudele ise oma kuritööst, valmis vastu võtma seaduses ettenähtud karistust.

Abordisse on suhtunud ja suhtuvad ka praegu iga maa seadused isemoodi. Ühtedes riikides peetakse aborti küllalt rängaks kuriteoks, teistes on ta ebasoovitav, mida seaduse teist silma kinni pigistades siiski lubatakse, kolmandates aga, kus liigne rahvastiku juurdekasv teeb muret, on abort lausa lubatav.

«Kevadise maa» autor kirjanikuna ei lähene abordi probleemile mõistagi mitte kui seadusemees, mitte kui kohtu-uuriija, vaid eelkõige kui psühholoog. Ent ta ei unusta seejuures pä-

riselt ka ühiskondlikku tausta. Juba loodus ise, inimese oma loomus, inimese hing on see, mis abordile vastu räägib.

Kuidas selle või teise riigi muutuvad seadused abordisse ka suhtuksid, looduse seaduste ees on «Kevadise maa» peategelase Ester Fermi roim märksa suurem «Kuritöö ja karistuse» peategelase Rodion Raskolnikovi roimast. Ükski loom, ükski imetaja peale *homo sapiens*'i ei tapa omaenese üsas oma looteid. On küll loomi, kes pärast sünnitamist oma järglastega hoolimatult ümber käivad (jänese), on koduloomi — näiteks siga —, kes teinekord pärast sünnitamist oma põrsad ära murravad. Kuid embrüoloogiline periood on looduses püha ja puutumatu. Ester Fermi aga «ei uppunud eelarvamustesse», vaid asus «loodust parandama ja juhtima». Ja loodus maksis talle kätte, ta sus talle ladvata puu enesetundega, ta sus talle piinlemise ja rahunemise, mis polnud kergemad Raskolnikovi piinlemistest.

Muidugi leidub inimesi, kelle pärast loomad ammugi peaksid punastama, leidub inimesi, kes tapavad, tapavad teisi inimesi miljonite kaupa, ilma et neil seejuures käsi väriseks või silm pilguks, — kuid seejuures on säärastel tapjatel tavaliselt selja taga toeks mõni bande, mõni jõuk, mõni mafia, mõni usk, mõni fanaatikute partei, mõni fašism. Need inimesed arvavad, veenavad ennast ja lasevad endid veenda, et otsustarve pühitseb abinõu, et nad tapavad mingi «suure ja tähtsa nimel» — nagu arvas Raskolnikov. Ja ometi läks Raskolnikoviga kõik teistviisi, sest Raskolnikov tappis üksi, Raskolnikov ei rääkinud liigkasuvõtja tapmise plaanist isegi oma kõige lähemale sõbrale. Raskolnikovi selja taga ei seisnud mõnda mafiat, bandet, mõnda jesuiitide parteid. Kui mõni säärane bande oleks Rodion Raskolnikovi selja taga seisnud, ta teguviisi õigustanud, poleks Raskolnikov küllap mingit südametunnistuse piina tundnud ega ennast kohtu-uuriija Porfirile üles andma läinud.

Mälk «Kevadises maas» ei räägi, kas

rootsi kohtu-uurijad tundsid või ei tundnud huvi Ester Fermi «...elu tapmise vastu isendas, mida ei saa enam muuta uuesti eluks». Kuid selge on see, et autor peab Estri tegu kuritööks mitte ehk niipalju ühiskonna kui looduse ja eriti Estri enese suhtes. Küll on aga ühiskond, eriti tänapäeva Rootsi linnaühiskond see, kes inimesi petliku kassikullasäraga ka seda laadi kuritegudele peibutab.

Eelöeldust võib paista, nagu hindaks-mõistaks nende ridade kirjutaja «Kevadist maad» jäagitult. Ei hinda jäagitult. Ma ei suuda kuidagi mõista Estri partneri Anders Holmi kuju. Ester ilma Andersita on usutav, kuid koos Andersiga hakkab kogu «Kevadise maa» lugu meenutama eesti populaarset rahvalaulu «Lutika Viuu». Nii Viuu kui Ester kipusid mõlemad maalt linna, nii Viuu kui Ester läksid mõlemad linnas ülekäte, nii Viuu kui Ester tegid linnas «tükke ja draamat ja näitasid sohva peal fata-morganat», nii Viuu kui Ester kasutasid oma partnereid üksnes kui vahendeid linna «kergema, kuulsama ja uhkema» elu peale pääsemiseks. Lutika Viuu partner suhtub oma rumal-täbarasse olukorda suurepärase huumori ja eneseirooniaga, Anders Holm oma objektiks-olemise, pügata-vaks-lambaks-olemise olukorda aga romantilise surmtõsidusega. Millise koorma «Kevadise maa» autor Andersile, sellele taltsale mehikesele, selga laob: paneb Andersi oma sugulast tapma, mitu aastat vanglas istuma, jalust vi-gaseks jääma, peaaegu et ennast jökke uputama — kõik ikka romantilise surmtõsidusega tollesama Estri pärast. Ja nii pikkade aastate kaupa, ilma et Andersi enese silmad kas või korrakski ühelgi teisel naisel peatuksid. «Lutika Viuu», populaarse rahvalaulu anonüümne autor ei mõista oma peatege-last, ta ainult sarjab ja pilkab Viuu tegusid, mõistab aga Viuu partneri rumal-täbarat olukorda. «Kevadise maa» autor vastupidi mõistab ja kujutab päris suurepäraselt oma romaani peategelast Estrit, Estri partnerist,

mina-jutustaja Andersist teeb aga mingi kahekümenda sajandi kurva-kuju-rüütli — paraku ilma Sancho Panzata.

Ja niiviisi võikski «Kevadise maa» oma kunstiliselt väärtuselt asetada ku-sagile «Kuritöö ja karistuse» ning «Lu-tika Viuu» vahepeale, maailmakirjan-duse ühe kõrgtipu ja populaarse, mitte sugugi halva, vaid väga tabava XX sajandi algupoole eesti rahvalaulu vahe-peale. «Kevadises maas» jääb kohati puudu suurte meistrite psühholoogili-sest sügavusest ja põhjendatusest, sel-lest hoolimata on aga raamatu loetavus suur — juba kas või üksinda põhilise, kogu raamatut läbiva ja tänapäeval eriti aktuaalse probleemi tõttu.

Mis ajendas võõrsil viibivat Mälku valima säärast probleemi oma romaani peateljeks? Oleme Mälguga ühe valla mehed, kuid praegu, kuna meil meri on vahel, ei saa ma seda Mälgu käest üks-kaks-kolm küsima minna. Võin teha ainult oletusi, mis mõistagi ei pruugi ilmtingimata märki tabada.

Mälk elas oma noormehe-ea kõige jõu-lisemad, tegevusrohked aastad kodanli-kus Eestis. Jagas rahva muresid ja rõõme, oli õpetaja ja kauaaegne Lü-manda algkooli juhataja, kirjanikuna kirjutas pidalitõvest, aga ka sellest, kuidas rannarahvas oma pidusid pidas, oli rahvasaadik. Üks väikese Eesti suuri muresid muude hulgas oli rahva vähene juurdekasv. Rahva vaesemad kihid, otsekui majanduslike raskuste kiuste, hoolisid siiski veel lapsi sünni-tada ja kasvatada, jõukamad perekon-nad olid aga tihti hoopis ilma lasteta või siis harrastasid ühe-kahe lapse süs-teemi. Seejuures polnud Eesti mingi ülerahvastatud riik — ainult paarküm-mend inimest ruutkilomeetril. Eesti rahvast, hoolimata formaalsest riikli-kust iseseisvusest (Eestil oli oma esin-dus toleaesgses Rahvasteliidus), ähvar-das puhtlooduslik kidunemise, kui mitte väljasuremise oht. Vaevalt nüüd rikkad proud-preilid nunnadena ela-sid, küllap — nagu Tammsaare seda kirjeldab — oldi küllaltki maiad sek-suaalsele naudingupreemiale, laste

sünnitamise ja kasvatamise raskustest aga hoiduti «vastutulelike» arstide kaasabil. Taheti olla emandad, mitte emad — elati põhimõtte järgi: pärast meid tulgu või veeuputus! Kuid kirjanik ei saa elada ega luua säärast põhimõtet järgides. Kirjanik teab ja mõistagi teadis ka Mälk, et nagu iga inimene, nõnda ka iga rahvas tahab elada ja kasvada, kui teda ainult elada ja kasvada lastakse ja kui tas eneses on küllalt vitaalsust, elujõudu. Vahest ongi see seni väljakirjutamata mure, viitsütikuga mure, mis Mälgul kui kirjanikul sealpool Läänemerd oma väikese rahva toleaegse saatuse pärast nüüd tagantjärele romaani tungis. Ent ka rootsi rahvas, kelle keskel Mälk praegu elab, pole suurrahvas ja Rootsimaa pole mingi ülerahvastatud riik. Ning ka vaestes, seejuures ülerahvasta-

tud riikides on humansemaid viise perekonna suuruse planeerimiseks ja sündivuse reguleerimiseks kui algava uue elu tapmine sedasama elu varjama, kaitsma ja toitma määratud ema enese ihus.

Et asi oleks veelgi mõtlemapanevam, lubatagu tuua äärmine näide: kas Vargamäe Krööt oleks siis meile veel see «heleda jaalega» eesti ema, kui ta selleks, et rasket sünnitust vältida, kui ta selleks, et ise sünnitades mitte surmaohtu sattuda, oleks selle asemel lasknud noore Andrese hukata oma ihus? Ometi oluaks see samm ju lubatav, loogiline ning Vargamäe elule mõneti isegi kasulik. Ja ometi, kui see oleks sündinud, siis oleksime kõik tundnud, et kirves on pandud meie rahva elujuurte külge ja et eesti rahva päevad on loetud.

A. Hint

RINGVAADE

Ei saa mitte vaiki olla!

Rahutuse ja valuga jälgivad kõik maailma ausad inimesed USA agressiooni Vietnamis. Üha valjemalt kostavad kirjanike organisatsioonide protestihääled. «Me ei saa vaikida, kui Ameerika lennuvägi sooritab õhurünnakuid Vietnamis rahulikele linnadele ja küladele, tapab inimesi ja hävitab vietnami rahva ennastsalgava töö vilja,» öeldakse Tšehhoslovakkia Kirjanike Liidu avalduses.

Slovakkia Kirjanike Liit taunis resoluutselt USA barbaarse tegevuse Vietnamis. «Me ei suuda mõista, kuidas maa, mis on maailmale andnud Long-

fellow' ja Whitmani, humanismi ja demokraatia laulikud, pommitab ilma sõda kuulutamata Hanoi rahulikke rajooni, Vietnamis Demokraatliku Vabariigi linnu ja külasid.»

Poola kirjanikud on nõrдинud sõja eskalatsioonist Vietnamis, Hanoi ja Haifoni barbaarsest pommitamisest. «Me protesteerime välisriigi ükskõik missugusekujulise vahelesegamise vastu Lõuna-Vietnami asjadesse, protesteerime Põhja-Vietnami suveräniteedi rikkumise vastu, sõjategevuse vastu, mille ohvriks on naised ja lapsed,» öeldakse Poola Kirjanike Liidu avalduses.

Aasia ja Aafrika Kirjanike Alalise Büroo istungjärg

Juuni teisel poolel toimus Kairos Aasia ja Aafrika Kirjanike Alalise Büroo erakorraline istungjärg. Alalisse Büroosse kuuluvaid kirjanike organisatsioone esindasid Tšelloni Ühendatud Kirjanike Liidu liikmed, India Progressiivsete Kirjanike Assotsiatsiooni esindajad, Sudaani Kirjanike Liidu juhtivad tegelased, Araabia Ühinenud Vabariigi Kirjanike Assotsiatsiooni esindajad ja Aasia ja Aafrika maade kirjanikega ühendust pidava Nõukogude Komitee esindajad.

Sellel erakorralisel istungjärgul võeti vastu ka deklaratsioon vietnami rahva võitluse toetamiseks. Muuhulgas öeldakse selles deklaratsioonis: «...Praegune moment kohustab igat kirjanikku, olgu Aasias, Aafrikas või mõnel teisel kontinendil, igat loominguilise intelligenti esindajat, igat meest ja naist, kellel on süda rinnas ja terve mõistus, tõstma oma häält USA eba-inimliku agressiooni hukkamõistmiseks ning kangelasliku vietnami rahva toetamiseks.»

Talletagem eesti kirjanduse käsikirjaline pärand!

Meie kirjandusajaloolaste pere on pikemat aega töötanud suure viiekõitelise kirjandusajaloo koostamise kallal, mille kaks esimest osa on juba jõudnud raamatuseisprade kätte. Praegu käib töö XX sajandi kirjandust käsitlevate köidete juures. Et edukas ja põhjalik kirjandus- ja kultuuriloo uurimine ei saa toimuda mitte üksnes trükiallikate põhjal, on praegusel tööetapil eriti tähtsaks saanud mitmesuguste käsikirjaliste allikmaterjalide avastamine, kogumine ja uurijatele kättesaadavaks

tegmine. Et käsitlemisele tulevate autorite arv ületab mitmekordselt kirjandusajaloolaste ja arhiivitöötajate arvu, nende hulk aga, kelle valdusse on sattunud kirjandusajaloolise väärtusega allikmaterjale (kirju, fotosid jne.), ulatub kindlasti mitmetesse sadadesse, on kogumistöö teostamine mõeldamatu kõige laialdasema aktiivi kaasabit.

Oodatud on kõigi käsikirjaliste materjalide edasiandmine ENSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumi, alates kirjanduse ajaloo algusest meie päevi-

ni. Silmapilgul on aga eriti aktuaalseks saanud nende kirjanike käsikirjaliste materjalide kogumine, kelle elu ja loomingut käsitletakse kas monograafiliselt või ülevaate korras suure kirjanuduse ajaloo koostamisel olevates köidetes. Need autorid on:

Aavik, Joh.; Aben, K.; Adams, V.; Adamson, H.; Adson, A.; Aitsam, M. (jun.); Alle, A.; Allermann, S.; Alver, B.; Ambur, P.; Andresen, N. (Ormi Arp); Angervaks, H. (E. Päll); Annist, A. (A. Anni); Ansomardi; Antson, A.; Anto, H.; Anvelt, L.; Ast-Rumor, K.; Aspel, A.; Barbarus, J. (J. Vares); Braks, T. (Aruvälja Andres, Heini); Buk, V.; Depman, J.; Dixi, K. (K. Treufeldt); Eerme, K. (K. Ehrmann); Eessaare Aadu (J. Anvelt); Ellor, E. (E. Ploom); Enno, E.; Ertel, A.; Gailit, A.; Grünfeldt, P.; Haava, A.; Hallimäe, R. (R. Grauberg); Hanko, A.; Heiberg, M.; Helbemäe, G.; Hiimets, J.; Hiir, E.; Hindrey, K. A.; Hint, A.; Jaik, J.; Jakobson, A.; Jalak, E. (Eesav Puuslik); Janno, R.; Joll, E. (Jaan Kägu); Juhkum, V.; Jürna, M.; Karheiding, A. (E. Undla); Kaaver, V.; Kallak, J.; Kallas, A.; Kampmaa, M. (M. Kampmann); Kangermann, B.; Kangro, B.; Kangro-Pool, R.; Karlson, F.; Keerdo, P.; Kibuvits, L.; Kingissepp, V.; Kippel, E.; Kitzberg, A.; Kirsimägi, A.; Kivikas, A. (Mart Karus); Kompus, H.; Kook, R.; Kotsar, K.; Kotta, F.; Krusten, E.; Krusten, P.; Kullerkupp, O.; Kullerkupp, R.; Kurlents, A.; Kärner, J.; Laagus, K.; Laid-Parker, L.; Lattik, J.; Lember, V.; Lepp-Utuse (Kirschbaum), M. (Sophia Vardi); Linask, V.; Liiv, Juh.; Lillienbach, J.; Linde, B.; Lintrop, J.; Luiga, G. E.; Lukin, A. (K. Ükspere); Luts, O.; Löö, J.; Madarik, J. (J. Lauristin); Meisel, P. (Kõvamees); Merilaas, K.; Metua, J.; Metsanurk, M. (Ed. Hubel); Morn, R. (F. Dreverk); Murrik-Vuolijoki, H.; Mõtslane, M.

(M. Kiirats); Mäelo, H.; Mälk, A.; Mändmets, J.; Männik, E.; Mölder, V.; Münther, O.; Nukk, E.; Nurme, M.; Oks, J.; Ollik-Andevei, J.; Oras, A.; Oro, J. (J. Oengo); Palgi, D.; Parijõgi, J.; Parrest, H. (H. Paukson); Peno Alnovo (O. Madisson); Perandi, L.; Peterson-Särgava, E.; Pöggelmann, H.; Raag, A.; Rahula, A. (A. Koel); Ranna, H. (H. Tamberg); Rannaleet, A. (R. Laurent); Raud, M. (V. Sarapik); Raudsepp, E.; Raudsepp, H. (Milli Mallikas); Reimann, R.; Ridala, V. (W. Grünthal); Ristikivi, K.; Roht, R.; Rond, R. (J. Kurn); Rood, O. (G. Naelapea); Rummo, P.; Rutoff-Rajasaare, Chr.; Ruven, J.; Roos, J.; Roose, A. (Ärni Raudoja); Räppo, G.; Saarna, A.; Saarts, L.; Sang, A.; Soar, R. (K. Kider); Semper, J.; Sillaots, M.; Sirge, R.; Suits, G.; Sööt, K. E.; Sütiste, J.; Taar, A.; Talvik, H.; Tammann, A.; Tammalaan, E.; Tammsaare, A. H.; Tasa, E.; Tassa, A.; Tenter, E.; Teppan, A.; Terijõe, A. (Maurer); Tigane, A.; Tigane, L.; Tiitus, R.; Tikerpuu, G.; Trein, K.; Truu, O.; Truupõld, I.; Tuglas, Fr.; Tullik, A.; Uibopuu, V.; Under, M.; Urgart, O.; Vaigur, E. (H. E. Lillenberg); Vahtera, J.; Vallak, P. (P. Pedajas); Viiding, P.; Vilde, Ed.; Visnapuu, H.; Voitk, E. J.; Vorms, J.; Vragel, E.

Pöördume nende ridadega kirjanike, nende omaste, sõprade, tuttavate ja kõigi poole, kelle valduses on kirjanike käsikirju, kirju, dokumente, fotosid või kes ise on kirjutanud üles mälestusi, pidanud päevikut või kogunud teateid kirjanike, kirjanuduse ja kultuurielu kohta, ja palume loovutada need materjalid kas päriseks või kopeerimiseks ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumile, Tartu, Vanemuise 42, telef. 32-10. Samast saab lähemaid teateid.

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Kirjandusmuuseum

ENSV TA Keele ja Kirjanduse
Instituut

Vennasvabariikide kirjanduselu kroonikat

Juulis toimus Kirgiisi NSV Ülemnõukogu istungite saalis kirgiisi kirjanike IV kongress. Sissejuhatavad sõnad lausus vabariigi vanim kirjanik Kassõmalõ Bajalinov. Kirgiisia Kommunistliku Partei Keskkomitee tervituse kirjanikele luges ette Keskkomitee sekretär B. Muratalijev. Aruandega Kirjanike Liidu juhatuset tööst esines juhatus esimene sekretär T. Abdumomunov, kaasaruandega

proosa alal — B. Kerimžanova, poeesia alal — S. Baihhodzajev, laste- ja noorsookirjanduse alal — M. Tulegabõlov. Kongressi tööst võtsid osa partei ja valitsuse juhtivad tegelased, külalised — NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatus delegatsioon esotsas juhatus sekretäri L. Novitšenkoga ja vennasvabariikide esindajad. Meie Kirjanike Liitu esindas L. Rimmelgas. Kongress valis Kirgiisia Kirjanike Liidu uue ju-

hatuse, esimeseks sekretäriks jäi endiselt T. Abdumomunov.

Möödunud aastal hakkas Leedu Moskva eeskujul korraldama Poesia Kevadet. Ka sel aastal pühitses Leedu oma Poesia Kevadet ja koos pidupäevaga jõudis lugejateni uus raamat sama pealkirja all. «Poesia Kevad» sisaldab poetide mõtisklusi oma töö kohta, kriitikute sõnavõtte, lugejate vastukajaid ja vanema põlvkonna kirjanike memuaare. Kuid peamise osa moodustavad muidugi värsid — värsid rohkem kui 40 poeedilt. Nõukogude Leedu poesia on orgaaniliselt seotud kõige selle paremaga, mis luuakse teiste rahvaste poetide poolt. «Poesia Kevades» on esindatud uued tõlked eesti, juudi, türgi luulest.

10. juulil lahkus silmapaistev usbeki rahvapoet Gafur Guljam. Ta jättis maha mitmetahulise loomingulise pärandi: luuletused, poemid, novellid,

jutustused. Need on tuntud üle kogu Nõukogudemaa ja paljudes välisriikides. Kui tõeline internatsionalist tutvustas Gafur Guljam usbeki lugejatele ka vene klassikat ja nõukogude poeesiat, teiste liidurahvaste kirjanduse paremaid teoseid ja maailmakirjandust. Usbeki NSV Teaduste Akadeemia liikmena uuris ta NSV Liidu rahvaste kirjandusajalugu ja oli sel alal suur asjatundja.

Toimus kirjanike klubide direktorite üleliiduline seminar.

See oli korraldatud Leningradis Kirjanike Keskmajas ja kestis viis päeva. Seminaril käsitleti NLKP XXIII kongressi otsuste propageerimise küsimusi ja ettevalmistusi nõukogude võimu 50. aastapäevaks. Kiievi, Leningradi, Tbilisi, Riia, Simferopoli, Minski ja teiste linnade kirjanike klubide direktorid rääkisid oma kogemustest ideelis-poliitilise töö alal.

Küprose võitlev poet

Küprose poet Tefros Anthias (õieti Andreas Pavlou), üks tulisemaid osavõtjaid saare rahva vabadusvõitlusest, sai kuulsaks oma eepilise poemiga «Küprose tragöödia».

Nüüd on ta uues teoses alustanud rünnakut Kreeka kuningakoja ja reakt-

siooni vastu, kes areteerivad ning veristavad kreeka progressiivseid jõude. Poet kuulutab, et ta armastab elu ja selle nimel tunneb, et poliitika on osa tema elust ning ta peab kirjutama poliitilisi värsse. Ta ei leia selles vastuolu.

Suri kuuba luuletaja Navarro Luna

Havannas suri 72 aasta vanuses kuuba nimekas poet Manuel Navarro Luna.

Tema kõige hinnatum teos on poem «Tierra herida» («Haavatud maa»). Sel puhul kirjutas Nicolás Guillén: «Navarro Luna surm on suureks kaotuseks

Kuubale, revolutsioonile ja poeesiale. Ta oli kogu hingega kuuba luuletaja, juurdus sügavalt oma rahvas... Navarro Luna surm jättis maailma suurte revolutsioonilaulikute perre tühja koha, mida on raske täita.»

Šoti kirjanduselust

Mõni aeg tagasi levis üldine arvamus, et šoti keel ja kirjandus on välja suremas. Šoti koolides ja ülikoolides ei õpetata šoti kirjandust, tegelikult valitseb seal inglise keele ja kirjanduse monopol. Seetõttu on šotikeelse kirjanduse lugejaskond järjest ahenemas: Burnsi kirjanduslikud traditsioonid näisid olevat kustumas.

Käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail kerkis siiski šoti kirjanduses Burnsi traditsioonide jätkaja. See oli

Lewis Grassic Gibbon (õieti James Leslie Mitchell). Vaatamata lühikesele elueale — 34 aastat — ilmus tema sulest 17 ilukirjanduslikku, kriitilist, arheoloogilist jne. teost. Kõige silmapaistvaks tööks kujunes romaanitrioloogia «A Scots Quair» («Ühe šotlase visandid»). Sügavalt sisse elanud rahva saatusse, käsitleb Gibbon realistlikult ja haaravalt šoti talupoegade elu ja võitlust pärast Esimest maailmasõda. Lihtsa, rahvapärase keele tarvitamine an-

nab koloriitsust ja tõstab meisterlikkust.

Ent kirjanik kritiseeris oma loomingu teravalt kaasaegset ühiskonda, pidades end seejuures poliitiliselt kommunistiks. Oma esimeses romaanis «Päikeseloojangu laul» ründas ta kivi- ja süüdistas isegi rahvast leplikkuses sotsiaalse ülekohtuga. Seetõttu peeti heaks tooniks Gibbo-

nist üldse mitte rääkida, temast vaikiti.

Ent nüüd, 31 aastat pärast kirjaniku surma, on alanud tema aussetõstmise. Asja ilmus Gibboni kohta tunnustav monograafia H. MacDiarmidi sulest. Ühtaegu avaldati uuesti tema romaani-triloogia «Ühe šotlase visandid». Sellega on kaasunud ka mõningane elavnevmine šoti kirjanduselusel.

Võitlev kirjandus 1936—1966

Saksa Demokraatlikus Vabariigis ilmuv ajakiri «Neue Deutsche Literatur» avaldas oma juulikuu numbris rea hispaania, vietnami, prantsuse ja saksa

kirjanike töid pealkirja all «Võitlev kirjandus — Hispaania 1936 kuni Vietnam 1966».

Sisukord

I. Malin	Hästi kaasaegne	1254
Jaan Saul (Õli)	Jänn	1254
NSVL Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi avaldus	«O tempora, o mores!»	1254
H. Jürisson	Kaks Lydia Koidula kirja Ed. Michelsonile	1256
Küsi eneselt tähtede all lamades	N. Kormašov	
	Maa sool (Õli)	1263
H. Tominga	H. Runnel	
Tamaara unistab	Metamorfoosid	1265
R. Rimmel	Tähetark	1265
Õine poem	Laul	1266
A. Vender	H. Siimisker	
Lõikuskuul (Linoollõige)	Kõik jäi pooleli	1267
I. Sikemäe	K. Leht	
Selged silmad	«Tuulise ranna» ainestikust ja tegelaste geneesist	1278
M. Kesamaa	S. Issakov	
Päevalaulud	Tsaaritsensuur võitluses eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest	1295
D. Vaarandi	A. Hint	
Rumeenia-nädalad	Kust algab roim?	1303
E. Hiir	Ringvaade	1308
Lühilood		
«Carpe diem!»		
Hästi ennakult		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju tn. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn. Pikk tn. 37.

Ladumisele antud 8. VII 1966. Trükkimisele antud 4. VIII 1966. Trükiarv 9700. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108, 1/16. Trükipoognaid 10+kleebis. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,85. MB-05081. Tellimise nr. 2058. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42. «Looming» nr. 8, august 1966. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 8, август 1966

50 коп.

Индекс
78174